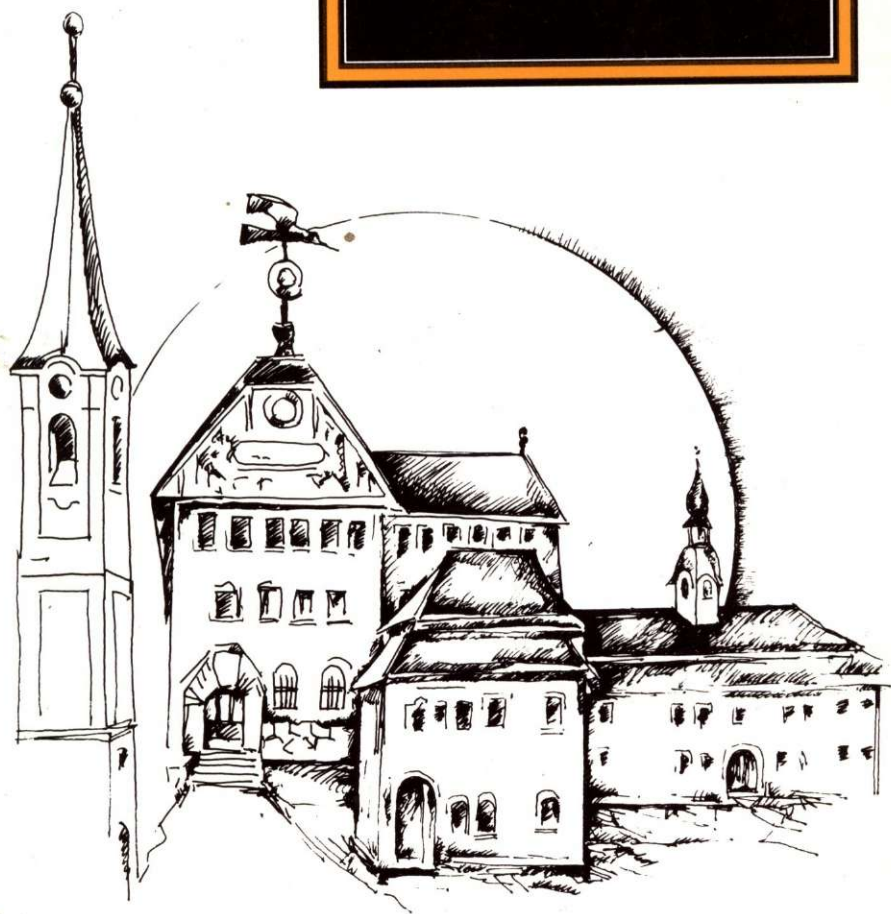

Dr. TORÓ ÁRPÁD

EGY ÖREGDIÁK
VALLOMÁSA

Dr. Toró Árpád
EGY ÖREGDIÁK VALLOMÁSA

**Megjelent a szerző kiadásában -
a PANDION Kft valamint
az ABC-IMPEX nyomda támogatásával.**

Dr. Toró Árpád

EGY ÖREGDIÁK VALLOMÁSA

EMLÉKKÉPEK SZUBJEKTÍV
KORRAJZ KERETÉBEN

A könyvet sajtó alá rendezte
Dr. SZÉKELY GYÖNGYI

Székelyudvarhely
1995

Szerkesztette :
Dr. Székely Gyöngyi

A grafikák MASZELKA JÁNOS
festőművész munkái

Fedőlapterv © Molnos Art - R-day

A számítógépes tördelést a **PANDION** Kft végezte.
Készítette a székelyudvarhelyi ABC-IMPEX Kft nyomdája ,1995-ben.

„Drága gyermekeimnek,
Árpikának és Emőkének :
most kezetekbe adom, amit valamikor elmeséltem —
őrizzétek meg mindannyiunk gazdagodására !”

Ha valaki pontos adatgyűjtés céljából kezdené olvasni e sorokat, azt tanácsolom, mondjon le szándékáról! Indítatva éreztem magam egy nagy kérdés megválaszolására, mely már évek óta megfogalmazódott bennem a következő módon:

Késő őszt volt, szürke ködök úsztak
A hideg levegőn;
A Hargita szele győzedelmesen fűtült
A magas bérctetőn.
Egy földrehullott falevél
Mint haldokló, sebesült katona,
Sápadt, véres testtel feküdt a sárban.
Néztem, s egyszer megszólítám haldokló barátom :
*Mondd ! Érdemes volt élni,
S most így meghalni e tájon?!*
*Itt hol annyi vihart kellett kiálljon az arcod;
Itt hol a sors oly kemény szikla-falakon tartott.
Itt hol nem láthattál semmit a cífra világból,
Ahol csak ridegséget kaptál
Mindig a sziklától.
Itt, hol hiába vágytad a kéklő, szép eget -
Eltakarták előled
A vihar fellegek.
Itt, hol nem járt soha a hímevet osztók
nyikorgós szekere,
Így nem lesz majd a neved
Márványba bevésvé.
Ahol, ha végsőt üt
Számodra az óra,
Közömbös bakancsok
Taposnak a sárba.*

Rideg, kegyetlen volt a kőszikla élet,
Mikor megkértem haldokló barátom:
— Csak annyit mondj —
*Hogy válaszolhassak én is !
Érdemes volt élni
És így meghalni e tájon?*

Az indokok, érvek-ellenérvek felkutatása késztetett visszaemlékezésre, és egyúttal mesélésre.

GYÖKEREK

Kányád-, egy félreeső kicsiny székely falu, mely örök idők óta ott fekszik Erőstető csodálatos hegygerince alatt. A falutól nyugatra fekvő hegyen pihen meg a házából kilépő székely reggeli tekintete, melynek a falu fele néző oldalát Nagyvápának nevezi a lakosság. A hegy mintha megérezné a kíváncsiskodó tekinteteket, valósággal időjárást jósol, mikor szomorúan egy-egy ködfoszlányt pőfékel ki magából, azt mondja a gazda: *Ma rossz idő lesz, hiszen Erőstető pipál.*

Én is, amióta az eszemet tudom, először mindig Erőstetőre néztem és csak utána arra a nagy, egyedülálló cserefára, amely mint űr a vártán, emberemlékezet óta ott állt, magányosan, kerek koronájáról elnevezett Kerek-cserén. Soha nem felejttem el, amikor a háború után, egy villámcsapás darabokra törte a falu őrszimbólumát. Kimentünk megnézni, mi történt a fával, mely nem állt a megszokott helyén. Elsirattuk lelkünkben, és éreztük a néma gyászban, hogy ezután történhet velünk akármí, hiszen védelem nélkül maradtunk. Sajnos történt is a következő években szomorú, fájdalmas csemény elég. De mindazokról csak később !

Miért mondom, hogy öröktől létezik ez a kicsi falu ?! Először : az őseim nem találgatták soha a kezdetet, nem is nagyon beszéltek arról. Nekik is természetes volt talán, hogy aminek nem ismeretes a pontos kezdete, az öröktől fogva létezik. Másrészt: ezt a kicsi falut, mind a négy égtáj felől, temetők veszik körül. Ezelőtt 50 évvel, a régi temetők sirkövei között a Szőlő, Kőomló vagy az úgynevezett Réglitemető hegehupás területein. A Gálhegy-i temetőben, ma is fellelhető egy-egy eredeti sírkő. Biztos volt még temető másfele is, hiszen jól emlékszem, mikor a Gálgödri homokbányából, akár a ködbeveszett múlt tanú, emberi csontok kerültek elő. A jelenlegi temető is több mint százéves.

Ma is legkedvesebb szórakozásom, ha a területeket végigjárhatom. A múltbanjárás nem mindenkinek adatik meg. Nekem megadatott. Emiatt örök hálával tartozom a *Sorsnak*, és e sorokon keresztül igyekszem megosztani ezt az érzést másokkal is. Mesét mondok el, egy valódi, hosszú mesét. Úgy írok le mindent, ahogy drága gyermekeimnek mesél-

KÁNYÁD ÉS KÖRNYÉKE A NAGYVÁPÁRÓL NÉZVE, 1941-BEN

tem esténként, elalvásuk előtt. Sokszor más mesét akartam mondani nekik, de ők mindig arra kértek, beszéljek az én gyermekkoromról. Ahogy akkor, visszajártam velük a múltba, most ismét úgy teszek.

Nem véletlen, hogy a temetőkkal kezdtem emlékezéseimet. Egy bölcsőben ringathattak több csecsemőt is, de a sír meghatározottan valakié lehet. A temetők a múlt meghamisíthatatlan tanúi. Azért akarták egyidőben megsemmisíteni temetőinket?! Hiszen múlt nélkül nem lehet jelen és nincs jövő. A mával a tegnapot azért akarták elföldelni, hogy ne legyen jövőnk?!

Sokat mesélhetnék a falu határáról, amelynek minden zeg-zúgát számtalanszor bejártam. Gyermekálmaim színes lepkéit kergetve, sok szalmakalapot vertem ott szét. Voltak olyan kedvelt területeim, ahova majdnem mindennap eljártam: nyáron fürödni vagy madarászni, télen pedig szánkózni. Például volt egy kicsi erdőcske, ahol az évszázados fáknak már kirágta az idő a belsejét. Így valósággal felkínálkoztak a fészekrakásra. Fészkeltek bennük: csóka, vadgalamb, seregély és fülesbagoly is — teljes *madár eldorado*! Ide jártunk, sokszor kétszer is naponta. Ritka volt az a fa, amelynek ne ismertük volna lakóját. Tudtuk, mert megfigyeltük, milyen madár száll rá, és az hol jár be az odúba. Főleg akkor leshettük meg azokat, amikor csepergett az eső, hiszen akkor a madarak is fedél alá húzódtak, hazamentek. Olykor sikerült egy-egy anyamadarat is elfogni. Meglestük amikor berepült odvába, és utána hamar egy hosszú husánggra, amit nálunk *kosztnak* hívtak, ráakasztottuk a sapkánkat, amivel eldugtuk a kijáratot. Aztán egyikünk

felmászott a fára, benyúlt a lyukon és megfogta a madarat, ha az nem volt nagyon mélyen. Nemegyszer véresre csípték a kezünket. Történt egyszer, hogy az egyik pajtásunk fájdalmában, kapaszkodó kezével elengedte a fát, s mivel a lyukban levő karját nem tudta kirántani, annál fogva füttyögött. Nagyon megijedtünk, ahogy ott jajgatott csüngve a fán, s rémülten szaladtunk segítőeszközökért. Nem sok idő múlva egy nehéz lajtorját cipelve érkezünk segítségére, de addigra úgy bedagadt a keze a résbe, hogy fejszével és bicskával kellett megbővítsük az odú nyílását.

Nagyon szerettem az erdőt, amit korunk ostobái kiírtottak, hogy termőfölddé alakítsák annak a helyét. Most ott áll a domb kopasz fejével, vádolván az emberi butaságot. Mikor arra nézek, mindig elszorul a szívem, mert nemcsak az erdő tűnt el, vele elmúlt az én csodálatos gyermekkorom is. Csodálatos volt a Tanorok alá járni vagy fürödni a Hodos patakában. Ez a kányádi patak ott ered a falutól alig egy kilométernyire. Hidegségnél, egy nagyon bő forrásból. Az 1946-os nagy szárazság idején a szomszéd falvak lakói is abból hordták a vizet. A patakocskát eldugták, így olyan jó göbbentő lett belőle, hogy abban tanultunk meg úszni. Igaz, hogy csak kutyaúszást, de azt úgy, hogy azóta sem tudtam leszokni róla, vagy helyettesíteni szakszerű úszással.

Télen, ha nem voltunk Gidódombon a kapunk előtti lejtős utcán, akkor biztosan a Cigánykertben szánkóztunk, csákláztunk, esetleg Buzgátban, a patak jegén sikoláztunk / *cipő-talpon való csúszkálás* /. A szánkót és a facsáklát / *korcsolya* / szüleinkkel közösen, vagy mi magunk gyártottuk. A faszánkó két, élére állított deszkából állt, amelyekre ülődeszkát szegezünk. A facsáklya pedig nem volt egyéb két cipőtalpnagyságú lécnél, amit kötővel a cipőre erősítettünk. Megemlíteném, hogy a gyenge minőségű, könnyen átázó cipőben, úgy megfagyott a lábunk, hogy a kisujj kövérsége elkerülte a nagyujj vastagságát és az úgy viselkedett amikor melegbe kerültünk, hogy képesek voltunk levájni saját bőrünket. A jelenséget *vaktetűnek* is nevezték.

A faluban apró házacskák voltak, melyeknek tapaszos volt a földjük és a faluk is kívül-belül. Csupán az elsőház — másképpen mondván: a tiszta szoba volt deszkával padolva. A falakat minden sátoros ünnepre lemeszelték. A padlót évente többször is letapasztották. Az elsőházban állt a feleség kelengyéje és a vetett ágyban az egymásra rakott ágynemű. E szobákat, csak vendégjáráskor használták, no meg lakodalom vagy halál esetén. A család általában csak egy helyiségben élte az

életét ami egyidőben a konyha és a hálólhelyiség szerepét is betöltötte. Ez a furcsa székely szokás részben ma is föllelhető. Pontos okát nem tudom, de bizonyára közrejátszott a téli tüzelési nehézségek mellett, a készenléti állapot, valamilyen kiszámíthatatlan eseményre várva. Azt el is lehetne fogadni magyarázatnak, a régi két helységről álló kicsi házacsák esetében, de hogy ma, a sokszobás lakásban miért használ csak egy szobát a székely, azt már nem értem!

De kik voltak e házak lakói?

Az évszázadok annyi mindent ráraktak a kezdetre, hogy azt tisztánlátni lehetetlen. Rejtély marad, hogy kik lehettek az első emberek s miért telepedtek pont erre a *világtól* félreeső helyre. Hogy nem a gyönyörű táj vonzotta és tartotta őket itt, az biztos! Hogy a föld megművelésének kezdete előtt idejöhettek, arra egyszerűen következtethetünk abból, hogy ama célra sokkal jobb földet találhattak volna maguknak bárhol a világon. A kezdet és a miért örökre titok marad. Valószínű székelyek voltak már az első telepések. Más nép nem tudott volna itt gyökeret eresztetni, csak a székely! De kik is a *székelyek*?! *Magyarok* — az biztos, s hogy nem akármilyen magyarok, az még ennél is biztosabb! Hogyha valahova, ottmaradási szándékkal leteszik a lábukat, onnan őket erőszakkal emberfia el nem tudja űzni! Ritka az olyan nép amelyiket annyiszor próbált volna a Sors elpusztítani, mint a miénket — akár külső ellenség, akár önmarcangolás által. Mégis létezik és létezni fog, amíg azt ő úgy akarja! Sokan mások, azt szeretik hangoztatni, hogy a székely embert nyugtalan és izgága természetéért büntetésként telepítette ide a *Teremtő*. Én ezt tagadom, hiszen a kárhozatra ítéltet nem áldotta volna meg olyan tulajdonságokkal, mint az állhatatosság. Én azt hiszem, általunk akart példát mutatni az Úr azoknak, akik gazdagságuk ellenére, testi és lelki szegények: *Íme, itt egy nép, aki a sziklából is képes kenyeret gyúrn!*

A sziklából való kenyérteremtő képesség mellett, lélekről és szellemről is gondoskodott az Úr. Nem véletlenül említettem *teremtést*, hiszen abból a földből kenyeret nyerni — egyenlő a teremtéssel. Ez nem mese, nem nemzetimádat — ez megfogható valóság... Melyik nép tud, annyi évszázados iskolát és templomot felmutatni, mint mi?! Nos, én a székely e különös szellemiségében látom a más népektől való különbözőségét. E szellem teremtő ereje tartott meg itt és éltetett ezidáig. Templomaink és iskoláink ezáltal erőadó források.

Gyermekkoromban, sokszor megfigyeltem a férfiakat, ahogy végigmennek a templomon. Sohasem tapasztaltam alázatosságot, de áhitatot, azt igen. A határozott, kemény lépések, gondterhelt, ám sohasem lesütött arcú emberek vittek, a nemzetségüket megillető padokba. Kijövet könnyebbek lettek a léptek és kisimultak az arcokon a ráncok. A kézfogások magabiztosabbak, határozottabbak lettek, készek a küzdelemre. Ott valóban az történt, aminek történnie kellett: *megújulás*, ami nem csupán a prédikációnak, hanem annak a megfoghatatlan valaminek az eredménye, amely e népet a földhöz köti. Magam is mikor belépek egy templomba, valami furcsa érzés hatalmába kerülök, mely a jövőbe vetett hit, a tennivágyás és az ahhoz szükséges erőnek a keveréke. Mindez megerősít, magabiztossá tesz a nagy bizonytalanságban.

Mivel őseim koporsóit évszázados göröngyök takarják és az a rovásírásra használt gerenda is régen elkorhadt már amely a — *Miért? Hogyan?* — megfejtését esetleg felfedné... nem keresem a megkevesztetlent!

Maradjunk csak a tapintható tegnapnál, amely a mába vezet. Az én tegnapom, az én gyermekkorommal veszi kezdetét. Hát mesélek arról, ami néha nekem is mesének tűnik — valóságos tündérmesének. Olyan csodálatosan szép, hiszen én vagyok a mese hőse. Fernsés volt az a szabadság, amelyben nyugtalan énem úgy csaponghatott, mint fecske a szabad ég alatt, — amely teljesen bearanyozta azt a kort. Az idő múlásával pedig egyre ragyogóbbá csiszolódik. Ahogy a növény a fény felé vonzódik, én is gyakran járok vissza abba a korba, s egy-egy esemény tetején megpihenve, hosszan elmélázok. Ha választani kellene az újrakezdés lehetőségei között, gondolkodás nélkül, ugyanazt az utat járnám újra — ugyanazokat a szükséggel teletűzdelt éveket. Nem panasszal beszélek a szükségéről, hisz olyan jó volt a tegnap nincstelensége után a ma kenyere. Talán nem is zokszó, hanem zeneszó volt, a korgó gyomor hangja; és a gyenge lábbeliben megfagyott lábnak jóízű dörzsölését-vakarását sem adnám oda egy pár jó csizmaért.

De mi is történt voltaképpen abban a kicsi, eldugott, székely falucskában — abban a házban, ahol én megláttam a napvilágot?!

1930. augusztus 1-ét írtak, amikor a család nyolcadik szülöttjeként belesírtam Kányádon a nyári éjszakába. Nyolcadik szülött, de csak ötödik élő gyermek, hiszen három testvérem már kisgyermekkorában meghalt. Sokszor emlékezett könnyes szemmel drága jó Éde-

sanyám azokra, akik a hiányos egészségügyi ellátás áldozatai lettek. Szerintem az is csoda, hogy ennyien megértük a felnőtt kort. Akkoriban marhaszékérrel szállították a beteget a 14 kilométernyire levő Udvar helyre. Közelebb nem volt orvos.

Szüleim, akik már túl voltak a 40 éven, a szomszéd gunyoros megjegyzésére, hogy:

- Ki neveli fel ezt a gyermeket?!

- Hadd el Mócsi, aki a madarokról gondoskodik, az róla sem fog megfélekezni! — válaszolták. Nos, már én is túl voltam a 40-en, amikor elveszítettem azt a két embert, akikre csak a szeretet és hála fakasztotta könnyekkel tudok visszaemlékezni. Különb en csak úgy éltem át a testi elmúlásukat, hogy átváltottattam őket *szellemmé*; itt vannak velem s gyakran el is beszélgetek velük.

A legkisebb nővérem után 7 évre érkeztem, de a legnagyobb nővérem 22 évvel volt idősebb nálam. Nagy szeretet övezhette bölcsőmet, hiszen annak melegítő sugarát életemen át, mai napig is érzem. Különb en családban a szeretet állandóan jelen volt — sohasem láttam egymásra haragudni a szüleimet vagy testvéreimet, pillanatig sem. Pedig ha a gond a veszekedések melegágya, abból jutott nekünk bőven, különösen a háború utáni években. Akkor tapasztaltam az élet legnagyobb ellentmondását, nevezetesen: *Elbíráhatatlan nehéz súlya van az üres tarisznyának, a nincstelenségnek*. Ez a teher sokszor szinte elviselhetetlen volt számunkra. Szerencsénkre, Édesanyám a legkétségbeesettebb helyzetből is talált kiutat, óriási hittel ötvöződött akaraterejének és szellemi nagyságának köszönhetően. Hányszor ültünk a konyhában a nincstelenség gondterhétől leroskadvá, késő éjszakába nyúlóan! Töprengéseink végeztével, Édesanyám kijelentette:

— Lesz! — Ez úgy rántotta le rólunk az elkeseredés takaróját, mint egy mesebeli varázspálca. A kérdésemre:

— Miből? Hiszen én nem látok kiutat! — csak annyit mondott:

— Ne búsulj, mert lesz!

Ma sem tudom, hogy ő akkor tudatosan mondta-e vagy csak a megnyugtató szándéka mondatta vele. Egy biztos, mindig előteremtődött a legszükségesebb ahhoz, hogy az életünk szekere tovább haladjon. Amíg Édesanyám a dolgok kigondolója-kifundálója volt, addig Édesapám a biztos kivitelező. Amikor Édesanyám valamit elhatározott, azt törött-szakadt véghez is vitte. Sokszor mondtam az elvégzendő munka előtt:

— Ezt ma nem tudjuk megcsinálni!

Ilyenkor rámnézett és az örökké mosolygó, jóságos szeméből úgy sugárzott felém az elhatározás, hogyha nem mondta volna hangosan:

— Ennek pedig meg kell lenni! — akkor is megértettem volna akaratát. A cél érdekében önmagát valószínűleg sokszor hajszolta, de minket sohasem. Munka közben mindig mesélt, ezzel elűzte az unalmas egyhangúságot s vele együtt a fáradtságot is.

— Az ínnel-ámmal végzett munkának nincs szaporája! — szokta mondani, amikor valamihez unalommal fogtunk hozzá. Szüleim tökéletesen kiegészítették egymást. Most is ott látom, a barázdán ülve ahogy tervezgetnek, vagy gyönyörködnek a jó termés láttán; megcsodálnak egy-egy virágot, vagy ritka bogarat. Ahogy egy szép mintázatú hernyót látott Édesanyám, máris azon járt az esze, hogyan lehetne azt szövöszékre vagy, ahogy nálunk mondják, osztóvátára vinni. Nem egyszer sikerült is neki. Annyira tudtak örülni a sikernek, de nagyon lehangolta őket a sikertelenség. Néha sírni is tudtak a kudarcok után. Már 14-15 éves lehettem amikor először láttam **Édesapámat** könnyezni. Nagyon megrázó élmény maradt számomra olyannyira, hogy készítetést éreztem annak leírására:

Sokszor találkoztam apámban az igazzal, a naggyal,
Ahogy félistenként vívódott a fekete sorssal.
Láttam, mint haragos Istent, félelmes mérgesen,
De azt is, amint virágot szakított a réten.

Sokszor süvegelés nélkül hagyta ott a hatalmasokat,
De láttam megsüvegelni a rongyos rabokat.
Néztem mint óriást — félve és szeretve imádtam.
De úgy mint akkor — még sohasem láttam!

Akkor, amikor a világ fölött nem virrasztott senki,
S az betegen magát, lázálmában meg akarta ölni;
Amikor a gyilkos démon megmártózott a vérbe'
És kezében feleltünk is átsuhant a kése.

Akkor, s már előtte is fukar volt a hegyek oldala,
Korpakenyerét is szűk marokkal adta.

Keveset adott az anyaföld jéghideg kőszíve,
S amit adott, azt is elsodorta a háború szele.

Akkor volt, amikor apám aratni ment a kora hajnallal,
És engem otthon hagyott, hogy az ebédet vihessem magammal.
Ki is vittem azt, a nagyon soványka falatot
A hegyoldalba — ahol apám egyedül aratott.

Ráköszönték, ahogy szokás — egy adjistent, és
Érdeklődtem, hogy milyen a termés?
Nem szólott az apám — a sarlót letette
És szürkös két szemét erősen a földre szegezte.

Mintha kereste volna a hálátlan szívet,
Mely kenyér helyett mégint konkollyal fizetett.
Úgy állott ott, mint aki arra szánta magát,
Hogy megöli szemével a kegyetlen sziklát.

Nézte egy darabig — aztán szétnézett a tájon,
Megállt szeme pillanatig mindenik katángon.
Végül reám nézett, s mintha a jövőt látta volna:
— *Hát fiam!* — csak annyit mondott és elfulladt a hangja.

Az Apám sirt — Apám, kit semmi hatalom nem tudott legyőzni
És hatvan év viharja nem tudott megtörni.
Apám, aki soha egy jajszót hangosan nem hallatott,
Most ott állt előttem, s mint gyermek — zokogott.

Zokogott — az Édesapámnak úgy hullott a könnye,
mint vizesés zúdul a feneketlen mélybe.
Zokogott — s megrázkódtak vele a lelketlen hegyek,
Melyek veritékért, vérért ... burjánnal fizettek.

Apám a tájra, majd mint a jövőre: szemembe nézett,
Meggörnyedt dereka lassan fölegyenesedett.
Fölegyenesedetten olyan óriási volt,
Hogy azt hittem, fölmarkolja az egész világot.

Én az óriásra — az Apámra néztem,
Aki már — mint egy nép — úgy állott előttem.
Fölnéztem Rá, aztán le a *kőszikla* rögre,
S hozzájuk tapadtam örökkön-örökre.

A gondok terhe szerencsére csak rövid ideig tudta lehorgasz-
tatni szülem fejét — térdre kényszeríteni pedig soha! Hamar találtak
egy szálát az önvigasztalódás gomolyáján, amelyet követve elindultak a
céljuk irányába. Addig pajmolódtak / *törték magukat* / és hányták-vetet-
ték a dolgokat, amíg valahányszor sikerült a jóreménység köveivel ki-
rakni útjaikat és akkor hamar munkához láttak. Ettől soha nem vi-
szolyogtak. Bár hajnalban keltek és késő este feküdtek, én soha nem
hallottam őket fáradtságról panaszkodni. Édesanyám, ha valamit kíván-
tunk, soha nem mondta, hogy *nem csinálja meg, hiszen fáradt*. Csodá-
latra méltó, mennyi erő volt abban a kicsiny, törekeny asszonyban.
Nappal, a földművelők és háziasszonyok példaképe lehetett volna, de ha
kellett éjszaka varrógépet hajtott és bölcsőt ringatott egyidőben. Ő volt
az apróállatok gondnoka, ugyanakkor ismerte a dísnótartás minden
csinját-binját. Bármennyi tyúkja lehetett, mindeniket ismerte. Csak rá-
nézett az ételre futó sokaságra és számolás nélkül máris tudta, hogy
van-e hiány. Nagyon sajnálta ha egy is elveszett vagy elpusztult a háziál-
latai közül. Nem az értéket fájlalta vesztükkal, hanem a lényüket. Min-
dig a legjobb fajtát próbálta megszerezni. Tartásukban is a gazdasá-
gosságra törekedett, ezért elolvasott minden idevonatkozó hozzáférhető
könyvet illetve cikket. Édesanyám előre mindent átgondolt, nem szeret-
te a vátagotára / *találomra* / végzett cselekvést. Például jó előre elhatározták,
hogy a mezőn melyik földbe mit vetnek.

Édesanyám *területe* volt a zöldségtermesztés. Ő honosította meg
a faluban, de talán a környéken is elsőként a nagybani zöldségtermesz-
tést. Késő ősszel megjöttek a Mautner és Trifolinó nagykereskedők —
gyönyörű, képes árjegyzékei. Alapos tanulmányozás után, kiválasztotta
azokat a fajokat, amelyek érdekelték, s megrendelte a magokat nem-
csak a saját, hanem az ismerősök részére is. Nagy kíváncsisággal várta,
miképp válik be ősszel az árjegyzék ígérete.

A fizikai munka nehezét Édesapám végezte. Soha nem hallot-
tam zsörtölődni / *zúgolódni, elégedetlenkedni* / a sok munka miatt. Igaz
különös fizikai erővel és egészséggel áldotta meg a Jóisten. Amennyire
erős fizikumú volt, annyira gyengéd és finomlelkű volt a családjával és

embertársaival szemben. A vidéken mindenki ismerte őt és ő is ismert mindenkit. Távolról, megelőzhetetlenül köszöntötte a szembejövőt: a fiatal *édes öcsém* -nek, az idősebbet *urambátyám* -nak szólítva. Az igazság meg a becsület megtestesítője volt. Bár egyetlen kalászáért, ha kellett, kétszer is lehajolt, soha nem tett kárt mások vetésében, soha egy marék füvet el nem kaszált a máséból. Intett minket szóban, de ugyanakkor példaadásával tanított.

Hamisságot, hazugságot, csalárdságot otthon soha nem láttam. Szüleim nem voltak bigott vallásosak csak nagyon mélyhitűek. Hittek abban, hogy őszinte becsületességükért megáldja őket az Isten. Édesanyám igen ritkán járt templomba, hiszen amíg a család többi tagja ott imádkozott, ő meg kellett főzze a vasárnapi ebédet. Amikor Édesapám a templomból jött a szobába belépett és köszöntötte: — *Adjon Isten részt a könyörgésből!*, az asztal mindig meg volt már terítve. Talán ha ideje engedte volna, akkor sem lett volna Édesanyám gyakori templombajáró, hiszen véleménye szerint sokan csak azért mennek istentiszteletre, hogy pózsálják magukat / *pózol, hatásvadászó módon viselkedik* / és bemutatásuk az új ruháikat. Az ő hitük különbözött a bigott vallásos emberek önbecsapásos meggyőződésétől: *mélyen hittek az ember lélekből fakadó jócselekedetének üdvözítő hatásában, de nem a túlvilágon, hanem itt a földön.* Többször hangoztatták:

— Amikor cselekszed a jót, akkor kielégültnek és boldognak érezed magad! Nagyon sokszor láttam szemükben a boldog elégedettség sugarát, amikor valakin segíthettek. Nem ment ki koldus a kapunkon alamizsna nélkül s bár az a szelet kenyér a mi asztalunkon is elfért volna, sohasem hangoztattuk annak hiányát. Az éjszakára szállást kérő vándort sem utasították vissza soha, lett legyen éppen cigány, sőt még egy csupor tej is kikerült az útonállónak.

- Csak a jócselekedet után várhatsz magadnak is jót! — hallottam sokszor szüleim szájából. Ők így is cselekedtek, és ha nem is folytonosan, életük 90 éve alatt, — de utolsó évtizedükben meg is kapták az igazán kiérdemelt jót. Végre olvashattak kedvükre az apróbb házkörűli munkák mellett, hiszen valóságos szenvedélyük volt az olvasás, amit fiatalabb korukban nem élvezhettek. Ma is sokszor elgondolkozom: *Milyen lehetett az a tanító, aki az én 1883 illetve 1888-ban született szüleimet, négy esztendő alatt nem csak írni, olvasni és számolni tudta megtanítani, hanem képes volt megszerettetni velük az irodalmat is.*

Tőlük tanultuk meg a Toldit és a János utézt is; mindketten hibátlanul szavalták, leirhatatlan élvezettel.

Ma is magam előtt látom Édesapámat, ahogy a petróleumlámpa fénye mellett hangosan felolvas az orsót pergető Édesanyámnak és a szomszédból minden este átjáró Juliska néninek. Valahányszor érdekesebb mondathoz érkezett, azt: *haj te haj* vagy *ne te ne*, hangos megjegyzésével emelte ki a többi közül. Úgy beleélték magukat egy-egy történetbe, hogy sokszor megkönnyezték a novella vagy regény főhősének a sorsát.

Mindig megbotráncozva olvasták a háború utáni években a naponta közölt halálos ítéleteket. Amít akkor csak sejtettem, később megérttem: szenvedélyesen tiltakoztak a halálos ítéletek ellen és mennyire igazuk volt. Számtalan epizódot idézhetnék föl, azokból az esti vitákból, ugyanis minden cikket megbeszéltek. De jó lett volna, ha egy-egy ilyen beszélés eljutott volna a politikusok füléig...

Az előbbiekkal csak azt akartam érzékeltetni, hogy mennyire hozzá tartozott az írás-olvasás ahhoz a környezethez, amelybe beleszülettem-belenőttem. Bár nagyon nagy élvezettel hallgattam Édesapám felolvasásait, én később, csak középiskolás koromban kaptam rá igazán az olvasásra. Addig, az örökké mozgó, nyugtalan természetem nem hagyta, hogy a könyv mellett üljek. A bentlakás viszont helytűlésre tanított és kényszerített. No, de erről majd később, hisz egyelőre még ott-hon gyúrom a havat és dagasztom a sarat.

Eddig arról szóltam, ami a kapunkon belül történt, de mert az életenhez szorosan hozzátartozik az azon kívüli: hadd szóljon arról is az emlékezés. Ha gyermekkoromat a maga valóságában felidézni akarom, akkor elkerülhetetlen az olyan szavak használata, melyek után már nekem is mélyen kell kotorásznom az emlékezés tarisznyájában. Néhányat épp most ráncigálok vissza az enyészet széléről, — mások már ki is hullottak a tarisznyám időtte, lyukas fenekén. Azok viszont a legfontosabb hajszálgöckereink, melyek ha elszakadnak, végzetes kiszáradás elé nézünk. Néha igen könnyedén válunk meg egy-egy életet adó hajszálgöckértől, így könnyen beindulhat a pusztulás. Például egyre ritkábban akad olyan, aki magyarul mondja ki az utcája nevét. Némelyek alig tudják kiejteni a tőlük idegent, s mégis ezt teszik. Nemcsak szomorú, fájdalmas is az ilyen önpusztítás. Egy külső ellenség ellen lehet védekezni, de ez ellen... Nagyon sokat pajmolódom / *töröm magam* /, mit lehetne tenni e jelenség ellen, de még nem találtam a nyitját.

A régi kifejezések fölélesztésével nemcsak szavakat szeretnék megmenteni, hanem azokkal érzékeltetni próbálom a székely ember gondolatvilágát, múltjának minél hitelesebb bemutatásán keresztül. Azok akik beleszülettek nem csak megértik, megérzik is ezeket a szavakat-kifejezéseket; pl. a távolság becslésében mit jelent az *ehejt* és *ahajt*, és mi a kettő közötti különbség. Hiába tanulja meg valaki tökéletesen a magyar nyelvet, nem fogja föl soha a *vankuj* vagy az *ánkó* szavak igazi értelmét. Az előbbi többet mond annál, hogy majdnem feldőf, a málészájú pedig sokkal kevesebbet, mint amit az *ánkó* jelent. Hirtelenjében csak ezt a két szót említem meg, — most ezek hágyászkodnak / tiltakoznak / legjobban elföldesülésük ellen.

No, de lépünk aztán ki a kapun, ami soha nem volt bezárva. Úgy voltak a kapuzárak elkészítve, hogy nem is volt kulcsrésük. Nem kellett tartani attól, hogy valaki rossz szándékkal lép be az udvarra. A házak ajtaját is csak akkor zárták be, amikor hosszabb időre mentek el hazulról. Az ajtó előtt keresztbe tett seprű jelezte, hogy senki sincs otthon.

Mégsem emlékszem, hogy akkoriban lopáson fogtak volna valakit. Az éjjeliőrt sem a tolvajok elriasztása végett tartották, hanem azért, hogy bármilyen rendellenesség észlelésekor, például tűz esetén, idejében riaszthassa a falu népét. No, meg azért, hogy óránként faluszerthe végig kiabálja: hányat ütött a toronyóra. Az őt helyettesítette egyúttal a házakból hiányzó órákat is.

Olyan szigorú erkölcsi törvények léteztek, hogy azt senki sem merte áthágni. Nem jelentett az semmiféle kényszert, hisz az úgy volt természetes. Sajnos a civilizációnak sikerült feltörni ezt az évszázados burkot is.

Ha már az elvesztett jó tulajdonságokról esett szó, hadd fejezem ki a **góbéság** iránti aggodalmam. A góbéság tulajdonképpen egy igen erős önvédelmi szellemiséget rejt magában. Azok, akik a *góbéságot* a *bárgyúsággal* teszik egyenlővé, ugyanúgy bekerülhetnek a székelyek felállította "csapdába", mint az amolyan erőben levő ellenség, amelyet csak furfangos ésszel lehetett legyőzni. Az utóbbi már győzelmi táncára készülődött, amikor egy megszokott mozdulatra bezáródott a csapda és jelezte az ellenségnek, hogy vesztett, — nincs oka az örömujjongásra. A góbéság lényegét a következő képpen fogalmaznám meg: *Bárgyúvá tetetve magad sétálj be az ellenfél gondolatvilágába és fűrkészd ki a szándékait. Így lehet csak három lépéssel az ellenfél előtt járni.* Ez a

furfang viszont nem egyenlő a csalással, a becsapással. Az ellenfél saját jószántából lép majd kelepccéjébe, amelyet a székelynek szánt.

Amikor kinyitom emlékeim almáriumát, máris duvad / ömlik / velem szembe a múlt. A gond csak az, hogyan tudnék fejezetei között egy kis rendet teremteni. Mivel az ésszerű rendszerezést szinte lehetetlennek vélem, csak úgy találokra megragadok egyet-egyet és megpróbálom azt teljes meztelenségében bemutatni. Az elmúlt évek, némelyiket tetszetősebb ruhába öltöztették — tehát a múlt általában megszépül, mire a mába ér.

Szülőfalum alig 100 házat valamint házikóját közel 600 személy népesítette be. Nem szükséges komoly számolgatás ahhoz, hogy megállapítsuk: sokgyermekes családok lakták a falut. Amikor felidézem öregeink elbeszéléseit a kegyetlen járványról, amelyek megtizedelték népünket, hihetetlennek tűnik a fennmaradásunk. De nem csak a spanyol nátha szedte áldozatait; ha megnézzük az elesett hősök templomban elhelyezett emléktábláit, a kicsi falu színe-java elpusztult, alig 20 évvel az én szárbaszökésesem előtt. A nép élniakarását és élnitudását bizonyította, ami borúsan látó szemcink előtt is föl kell villantson egy reménysugarat: *élni fogunk, hogyha élni akarunk!* Márpedig ki ne akarná az életet, közülünk? Dehát akkor miért a nép jajveszékélése?! Akkoriban soha nem hallottam panaszt a sok gyermek miatt. Hej, pedig sokat kellett nyűszkölniük / *küzdjenek* / a szülők, — valósággal istálták ezt a köves, agyagos földet: *bár annyit adjon, hogy a ma elérjen holnapig.* Nagyon szűkön termett a kőszikla rög, és Nyíró szerint, néha az Isten kellett kenyérré változtatni, hogy naponta jusson bár egy kevés abból a drága verthajúból, hiszen a kenyeret nem pótolhatta semmi, még a székely embernél szinte naponta asztalra kerülő puliszka sem. Bár állítom, hogy aki nem evett disznóköltséget puliszkával, nem lakott jól valódi juhtúrós puliszkával, vagy nem kanalizott forralt, tejfölös hideg tejet a forró puliszka mellé, az azt sem tudja mi a jó! Bár naponta kétszer: reggel és este, mindig ott párolgott az asztalon a kedvenc étel és bárhogy belakott a család, befejezetlennek érezte az étkezést, amikor nem tudta elnyomtatni egy szelet kenyérrel. Mivel bő volt a *gyerekáldás* és szűkös az *Istenáldás* — ahogy nálunk a kenyeret nevezték — nagyon meg kellett küzdeni azért, hogy a szükség ne változzon elviselhetetlen szűkösséggé. Bizony voltak olyan esztendők, hogy még a puliszkából sem jutott jóllakásig. Valószínű, az ilyen puliszkára leselkedő, sóvárgó nézést idézi a mondás: *pisólyog, mint Jakab a puliszkának.*

Falunkat csak földművesek lakták / a "paraszt" kifejezés nálunk műveletlent jelent /, olyannyira, hogy az egyetlen kovács is inkább földművesnek vallotta magát, mint mesterembernek. A két suszter is inkább a téli szabadabb napokon, esetleg máskor esténként tett fel egy-egy foltot a csizmára vagy ütött egy-egy petákot / *spiccet, flekket* / a *cepők*re. Így nevezték a bakancsot.

Tavasszal, amikor annyira szikkadt a föld, csak az asszonyok maradtak a faluban. A férfinép megkezdte a szántást-vetést. Mivel két-három gazdát kivéve, mindenkinek fehérmarhája / *tehene, ökör* / volt, az azokat irányító: *csá, majeg* és *hó* szavaktól zengett a határ. A szántás nagyon nehéz férfimunka volt. Csak azok hiányában fogta meg a nő az ekeszarvát, főleg a háborúk alatt.

Gyermekkoromban sokszor meg kellett pihenjek a gerendelyen / a taligát az ekével összekötő *gerenda* /, amikor fiatal ökrök előtt dolgoztam. Amíg azok betörtek és megszokták a barázdát, keményen elfárasztottak. A hőmenéssel véget ért a hópistálás / *lógászás* /; nem lehetett nyekezálni / *kételenkedni* /, neki kellett fogni keményen a munkának, hisz mindennek meg volt a maga ideje. Nem volt mindegy, hogy az esetleg hetekig tartó esősidő, a földben kapja már a magot, vagy még szuszékbán / *hombár, gabona tárolásra használatos láda* /.

Nem volt elég ismerni a földművelés elméleti szabályait, mint az alföldön. Ott minden darabocska földnek meg volt a maga sajátossága, s ha azt valaki nem ismerte föl, csupán *katángkórót* arathatott ősszel. Nemcsak tudomány, — kész művészet hasonló vidéken a földművelés. Igazán sikeresen csak az tudja csinálni, aki abból a földből nőtt ki, minden csinját-binját ismeri a köves-agyagos rögnek és azt össze is tudja hangolni a növények sajátos igényeivel. Úgy a gabonaneműek mint más növények termesztéséhez kellett tudás, de tapasztalat is.

Igazat kell adnom drága jó Édesapám pajmolódásainak / *morfondírozás* /, miszerint érthetetlen az a jelenség, hogy a társadalmi rangsorban mindenki megelőzi azt, aki megtermeli a falnivalót. Ritka az olyan ember, aki egy gazdagon terített asztal láttán arra gondol, aki azt megtermelte, igazabbul szólva megteremtette. Hogyha a földművelést más szakmákkal tennénk mérlegre, valószínűleg, annak tányérja lenne a nehezebb, habár a társadalom még csak mesterségnek, szakmának sem tekinti.

A fentieket azért mondtam el, mert a leértékelés úgy ül a székely önértetében, mint tövis a meztelen láb talpában: *akámerre és bármekkorát lép — a szívég szúr.*

Az előbb a természet ébredésével kezdtem, mert azt gondoltam, hogy végig tudom vezetni a mezei munkák fonalát. Most látom, hogy az szinte lehetetlen, úgy összefolynak az évszakok, hogy köztük az átmenetet csak sejteni lehet. Például hóolvadáستól a hóesésig, mindig van vetés és aratás is. Hiszen a törökbúza még ki sem kelt, mikor a hólével elfüthetett korai pityókát már meg lehetett fészkelni. Ez azt jelenti, hogy egy fészekből csak a nagyobbacska példányokat szedik ki, az apróját a földben hagyják, hogy még nőjön.

Jobbnak látom, hogy az egyes munkák végzésével kapcsolatos szokásokról meséljek, mert ez tulajdonképpen annak a népnek az élete, amelyből vétettem.

A szántással kapcsolatosan megemlítem, hogy nem volt szokás reggeltől késő estig szántani. A déli harangszó inkább rövid megállásra, mint pihenésre szólította a dolgozót. Ez idő alatt, a marhák megrágták a lepedőbe kötött szénát, a gazda pedig gerendelyre ülve kibontotta a takaróruhát s befalta annak *tartalmát*, ami rendszerint disznóköltség volt. Aztán újramezték a munkát és estefeléig meg sem álltak. Sokáig gondolkoztam: Mi lehetett a magyarázata ennek a lerövidített munkanapnak? Rájöttem később, hogy nem az ember, hanem az állat kímélése volt a nemes cél. Az emberek állatfüggőségben éltek. Ha igavonóval rendelkeztek, akadt valaki aki megfogja az ekeszarvát, de ha az hiányzott akkor nehezebben ment minden. Így egy kívülálló azt is érthetetlennek, füresának vélhette, amikor hidegben a gazda levetette a *kurtiját / kabát /* és betakarta vele az állatot, hogy az meg ne betegedjen. Sokszor az állat egészsége fontosabb volt az ember egészségénél, hiszen egyetlen tehénke vagy lovacska létén múltott a nagy családok sorsa. Minden olyan munkát, amihez csak emberi erő kellett, hajnaltól-vakulásig végeztek, sőt néha kiem is aludtak a szénaboglyában, hogy amikor annyira virrad el is kezdhessek — például a széna kaszálását.

Bár a köztudatban igazi munkának csak a férfimunka számított, én inkább a **székely asszony** mindent felülmúló erejét csodáltam és csodálom mai napig. Amíg a férfi naphosszat csak a kaszát húzta, addig otthon az asszony elrendezte a gazdaságot: megfejte a teheneket, emi-imi adott apró és nagy állatainak, csordába csapta az odavalókat; elkészítette a reggelit és illő módon felöltözve ki is vitte az eladelt. Úgy időzítette dolgaiat, hogy a sokszor 4-5 kilométerre lévő kaszások érkezése pontosan egybeessen a reggeli harangszóval. Amíg a dolgozók megették a sonkás-, tojásrántottás-, kolbászos- vagy túróspuliszkát valamint a *tejeskávét*, addig az asszony elszórta a rendeket,

majd indult is haza ellátni a család otthonmaradt tagjait. Mosott, takarított s közben főzte az ebédet, ami a déli harangszóra ki kellett érjen a mezőre. Délben alig jutott egy kis időcske szunyókálásra, valamilyen fa árnyékában, hiszen a lekaszált fűvet már kellett is szárítgatni, majd boglyába takarni. Estefele úgy kellett igyekezni, hogy amire a disznócsorda beér a faluba, ő már otthon legyen. Nem maradt ám egy szusszanásnyi ideje sem. Máris jöttek a tehenek a csordából — azokat meg kellett fejni majd gyorsan hozzá látni a vacsora készítéséhez. Közben pedig el kellett rendezni-megetetni-lefektetni az arra jogosult apróságokat. Minden elismerésem és csodálatom ezeké a *fáradthatatlan Édesanyáké* — azoké a *székely asszonyoké*, akik ha kellett akkor az imént felsoroltak mellett, az ekeszarvát és a kaszanyelét is megfogták.

A nagy munkálatokat szinte minden gazda ugyanazon időben kezdte. Tavasszal a pacsirtadaltól és a marhákat irányító hangosabb szavaktól volt zajos a mező. Ezért is mondogatták:

— *Nálunk tavasszal van a legtöbb hó!*

Nyáron kaszaverés-fenéstől zengett a lég. Nótaszót ritkán, inkább csak akkor lehetett hallani, amikor arató kaláka gyűlt össze. Olyan helyre szívesen mentek a fiatalok, különösen amikor holdvilágos este vagy éjszaka kellett aratni. Mindig lakomával és nem egyszer táncal végződött a kaláka.

Hasznos lenne a mai generáció szeme előtt lepergetni az elmondott eseményeket — elődeik küzdelmeit — és akkor inkább lenyelni, mintsem hangoztatniak elégedetlenségüket. Esetleg őket látva nem viszo lyognának annyira a harmadik, de sokszor már a második gyermek jöttétől. Ha tudatosulna bennük, hogy szüleik a barázdában, a buglya vagy kalangya árnyékában nevelték föl csemetéiket, az egyik szemükkel a munka tárgyán, a másikkal pedig a gyerekeken, a nyolc órás munkaidő mellett, s egy összkonfortos lakás birtokában, talán több utódot vállalnának.

A nyári nagy munkák ideje alatt, egy-egy öregén kívül nem maradt más a faluban. Reggel és napközben rendre hagyták el a falut: ember és állat egyaránt. Estefele viszont egyszerre igyekezett haza. Olyankor lehetett látni igazából, hogy *kik* és *mik* lakják a falut. Sokszor voltam szemtanúja ezen csodálatos mozgó képnek, ami diákkoromban már írásra késztetett. Íme, hogy láttam akkoriban a **Kányádi estefelét**:

Hosszú út az égbolt!

Elfáradt a vándor, készül nyugovóra -

S hogy ne lásson többé,

Az öreg hegyeket a szemére húzza.
De rosszat láthatott
Vakitó, nagy szeme
Mert olyakat sóhajt -
Szinte elsodor a szele.
Meggibálja a vén fák
Haragzöld levelét,
Aztán tovaszalad,
Játszani a porral ott,
Ahol a csorda
Hazafelé ballag.
Jön az illatos tej,
Hozzák a kis tarkák,
Most térnek az útra -
És sietős dolgukat, máris
Porfelleg takarja.
Lent a falu végén
Tarka asszony sereg
Lépi a szaporát,
Hogy megelőzhesse.
Szednék is sebesen,
A meztelen lábak,
De mindnél gyermek van
Kinek ott a karján -
Kinek a szoknyáján.
Mint a kullancs
Belecsimpaszkodva,
Lóg az apró népség,
Hogy beérje édesanyjuk
Sietős lépését.
A nagyobb gyermekek,
Fűzfahajból készült
Hámokba fogóznak.
Mások előre szaladnak
Hogy, amíg beérik az anyák,
Az öreg eperfák
Hegyt megmászhaszák.
Túl a hegyoldalban,

Férflak rakják a búzakeresztet,
 Hej, kemény szívű föld ez:
 Búzából kevés,
 Gondból annál több keresztet teremtett.
 Lassan leszáll az alkony,
 Kint immár csend honol,
 Csak a nyugovóra térő
 Nyáj kolompja szól.
 A faluból mint sóhaj,
 Kis házak füstje törne fel
 De alant marad gúzsban, földközelen.
 Elterül mint fátyol,
 És gondosan óvja a házak pirosló fedelét,
 Mintha be akarná kötni
 E székel falu agyongyötört testét.

Míg az aratást és kaszálást, mindenki spontán kezdte és végezte, addig a **törökbúza szedéséhez**, kötelező módon, ugyanazon a napon, fogott mindenki. Az időpontot előre meghatározták a falu férfiai. Ennek azért kellett így lenni, nehogy egyik a másikat egy kukorica-csővel megrövidíthesse, de még inkább azért, hogy a készenlétben álló tollászók, nehogy kísértésbe essenek és onnan is letörjék a csöveket ahol még nem volt leszedve. A tollászók, olyan szegény emberek voltak, akiknek egyáltalán, illetve csak kevés földjük volt. Ők a már betakarított földről összegyűjtötték a véletlenül ott felejtett terményt. Érdekes, azoknak jogát, senki sem vitatta.

Ahhoz hasonló volt az erdő száraz ágának gyűjtése, amit a tulajdonos soha meg nem tiltott; csak később az erdők népi hatalomba való jutása után lett tilos a népek oda belépni. Sokminden másképpen volt mint manapság, de *emberibb*, tehát sokkal szebb volt. Most már gépek törik az *ugart*. Ugart?! Már nincs is olyan! Hármashatár volt, ami azt jelentette, hogy a határ egy részében csak búza, a másikban csak kukorica, esetleg egyéb kapás növény termett. A szántóföld harmadik részét úgy hagyták ugaron, bevetetlenül, hogy pihenjen egy évet. Ott járhattak szabadjára a juhok, hiszen trágyájukkal hozzájárultak a következő évek bővebb terméséhez.

Általában két sereg juhval, s annak megfelelően két esztenával rendelkezett a falu. A *juhkosarak / karám - a szabadban levő állatokat védő kerítés /* rendre mindenki földjére eljutottak és a terület nagyságának

függvényében megállapított ideig maradtak ott. A karámot minden reggel át kellett fordítani. Az nagyon nehéz munka volt. Esős idő alkalmával a sár nehezítette a *lészák / karám kerítés-darabok / költöztetését*; szárazság idején viszont több *bot / bogos gyertyánrönkdarab, megfúrva és nyéllel ellátva / el* is hasadt, amíg a lészatartó karókat földbe verték. A fa elhasadt, a kéz kirepedt, *de mindig az akaraterő győzött*. Ha már a juhokig kalandozott el emlékeket idéző képzeletem, akkor hadd említssem meg, hogy minden gazdaságnak, meg volt a saját jegye. Az a juhok fülébe volt vágva, illetve lyukasztva és pontosan szerepelt az esztenabíró valamint a major nyilvántartásában, persze a juhok létszámával együtt. Ha valakinek elpusztult egy juha, akkor a *major / ő fogadta ki egy nyárra a juhok legeltetését / a* levágott füllel kellett elszámoljon. A jegy szerint egyszerű volt a juh tulajdonosának kiderítése. Ha nem volt fül, de hiányzott a juh, akkor azt a majornak kellett megfizetnie, hiszen az ő hibájából esetleg elvitte a jószágot a farkas. Mindig nagy esemény volt a *majorfogadás*. Ez alkalommal a falu férfiai közösen döntöttek afelől, hogy kit fogadnak meg juhpásztornak az elkövetkező évre. Döntő szerepe volt a bemutatott költség / *sajt és orda / minőségének*. Aki olyan minőségű sajtot adott amiből csak csipős túrót lehetett gyúrni, annak kicsi volt az esélye a megválasztásra. Természetesen a megfogadott új major mindig áldoniást / *megállapodást megpecsételő ivás /* kellett fizessen a gazdáknak.

Ehhez hasonlított a *cséplőgép fogadása* is. A cséplési váni mellett sokat nyomott a latban a gabona tisztasága, valamint az is, hogy mennyire veri ki a gép a kalászosokat. Ezt a megállapodást is mindig áldoniás követte.

Az elmondottak a székely falu életének szoros tartozékai; éppen azért emlitettem meg azokat, hogy utódainknak legalább sejtelmük legyen olyan dolgokról, melyeknek egy része már az enyészeté. Másrésztük átalakulva belefolyt a mába. Aki azt hiszi, hogy az átmenet zökkenőmentesen zajlott le, az nagyon téved.

Én is élő tanúja vagyok annak a sok zakatának / *zavargás, vitatkozás /* amit a sarlóval történő aratásról a kaszásra való áttérés okozott. Az utóbbi a *magyar időben / 1940-1944 közötti időszak /* kezdett divatba jönni. Szánt-szándékkal használok a divat kifejezést, hiszen kezdetben csak annak tűnt. Akik először kezdték el a kaszával való aratást, azok mások szemében csak pózsálták / *pózol, hatásvadászó módon, nagyképűen viselkedik /* magukat. Nem tetszett egyeseknek, mert sok a *kalász elhullás!* Igaz — a sarlós aratásnál, egyetlen kalász sem maradt a földön. Mások szerint: *nem szép, egyforma a kévék bütüje / a kéve*

nem kalászos vége / és a kalangyák is csúnyák. Ez bizonyíték arra, hogy az új nem foglal trónt egyik napról a másikra, azonban nem kellett túl sok idő, hogy egyesek felismerjék: sokkal könnyebben és hamarabb megy az aratás. Ehhez az aratási módszerhez viszont a nagyranövő lékmány / magas, könnyen földre fekvő / búza helyett, rövidebb fajta erősebb szalmájú kellett. Utána egyesek uzsulkáltak / zsörtölődtek /, hogy kevés lesz a szalma. Idővel csak belátták, hogy sokkal több lesz a szem ezen a búzán, mint a másikon, és rendre rátértek az új aratási módszerre is.

Ahogy Édesapám elmondta, a cséphadaró / a termésnek a növényből való kiverésére alkalmas kézi eszköz — egy rúdból és a végébe szíjazott fadarabból állt / is nehezen adta át helyét a cséplőgépek. Inkább hónapokig supogtatták / vereget-ütöget / a kévét a csűrben, csak ne kelljen vámot fizetni. Évekig tartott a huza-vona, amíg a gép győzedelmeskedett. A régi cséphadaró még gyermekkoromban is ott lógott a csűrben és egyszer a kényszer le is vetette. Azon az őszen történt, amikor az oroszok és románok bejöttek. Akkor nem volt cséplőgép. Sütni, majd vetni kellett a búzából, hát nem volt más választás, újra a régi szerzőmrel kellett dolgozni. Akkor tanultam meg, hogy *egy új ruha miatt nem szabad eldobni a régit* — talán azért van most is annyi divatjamúlt, használt hohni a házunkban.

A divatról jut eszembe az is, mennyi zakota / vita / kezdődött, amikor a legények a háziszöttek kurti helyett gyáriszövetből készült, vatelines / vattaszerű, meleget tartó bélésanyag /, prémes kabátot kezdtek hordani, és amikor posztónadrágjukat / harisnyájukat / fölcserélték bordás szövetnadrággal vagy a rövidszárú csizmájukat, hosszú görbeszárrúval. Ugyanakkor a pánkó és kürtöskalács is nehezen engedte maga mellé a különböző süteményeket, tésztákat. Valamikor egy kosarasbálon jelent meg először a *fehéregér* nevet viselő tészta. Soha nem felejttem el azt a sok megjegyzést, amellyel a szegény egérre csöppet sem hasonlító édességet, de főleg annak a készítőjét illették. A régi és az új helycsereje számunkra szinte észrevehetetlen, holott mindegyik régi szokásainkból vesz el valami. Félős azonban, hogyha ez így tart tovább, és ha az anyanyelvünk területét is érinti, akkor e sorokat sem elolvasni, sem megérteni nem fogja az utókor. Jaj, pedig mily könnyen kiveri szánkából sajátunkat, egy-egy idegen szó, és hamarabb-könnyebben lehull nevéünkről az ékezet, mint fejünkről a haj. Mivel titokban remélem, hogy ez nem fog bekövetkezni, nem teszem le a tollat, hanem hittel folytatom mesémet.

Ahogy felidézem a múltat és újraélem azt, rájövök, hogy a munka kifejezés helyett, nyugodtan használhatom a *küzdelmet*. Valóban küzdelem folyt a túlélésért.

Mindjárt megelevenedik előttem az a kép, ahogy szüleimmel a barázdán kuporogva / *üldögélve* / végignéztünk a kis falunkhoz viszonyított nagy határon és csak imitt-amott láttunk egy-egy szorgos embert. Mindig csodálkoztunk, miként tudja termésre bírni azt a hatalmas földet, alig pár ember. Bár küzdelmük kemény volt, hihetetlennek látszó győzelmükhöz kétség nem férhet. Bizonyítékként most is ott él a falucska. Amint a hangyák szorgalmas élete csodálnivaló, úgy e népe százszor inkább érdemes arra. A székelynek nem rendeltetett meg a téli pihenő — akkor is küzdeni kellett azért, hogy legyen akit megtaláljon a tavasz. No, de várjunk csak a téllel, addig számtalan erőpróbát kell kiálljon még a székely.

A terményt be kellett takarítani, közben földbe kellett kerüljön a jövő reménysége: a búza is. Kisasszony napja / *szeptember 8* / körül is a munkavégzés zajával volt tele a kora őszi levegő.

Természetesen **csépelni** is kellett. Azt ugyanúgy kalákában / *önkéntes segítőtársakból összeállt munkacsoport* / végezték, mint más nagyobb, több embert igénylő munkát, — utána pedig, a segítséget vissza kellett mind annak a 14-15 embernek szolgálni, akik ingyenes munkájukkal a soronlevőt megtisztították. Bár nem volt könnyű munka, a kellemesebbek közé tartozott, hiszen mindig együtt járt kenyér és pálinka kínálással — a cséplés végezte pedig egy nagy lakomával. Gyermekeként én nem szerettem a cséplési munkát, mert rendszerint a polvát kellett elhordanom. Ott nagyon nagy volt a por. Éppen ezért nem értem, miért bízták az efajta munkát a gyerekekre és a nőkre.

Ami a férfi, azt a nők is képesek voltak megcsinálni, de amit a nők, azt a férfi soha! Az asszonyoknak nem ért véget a napi munka, este a mezőről való hazatéréssel. Nemsokára a gyönyörű, tiszta holdvilágos est beállta után a kendertörő nyelvek kopogással feleltek egymásnak. Ill említenem meg, hogy városi ember általában a tilolás / *kender, illetve len fás részeit ütögetve pozdorjává tör* / kifejezést ismeri ami a munkafolyamatnak csupán egy részét jelöli. Először ugyanis a töréssel / *durva tiló* / kell összezúzni a kender fejét és megszábadítani azt, a pozdorja / *len vagy kender hulladék* / nagyrésztől. Utána a kender szárát teszi teljesen pozdorjamentessé a tilolás. Mivel fontos, hogy a kender száraz legyen, a napsütötte, felmelegedett kendert rakásba rakták és letakarták,

hogy az meg ne ereszkedjen, azaz jó törekeny maradjon. Mindezzért, e munkára csak este, tiszta, száraz időben kerülhetett sor. A kitiltott kender aztán vasgerebennel / *növényi rostok fésülésére és tisztítására szolgáló fogazott eszköz* / vagy hêhellel / *különböző hosszúságú és sűrűségű szegcsoportokkal ellátott eszközök* / dolgozták meg — ezáltal elválasztódott a csepű / *gerebenezéskor keletkező kóc* / a hosszú kender szálaktól, melyek már a fonásra alkalmasak.

A kenderrel való tevékenység azt jelezte, hogy a nők *férfimunkája* kezd a vége fele járni. Hátra volt még a betakarítás, de már készültek az igazi női munkákra: a fonásra és szövésre. Ősszel igyekezni kellett a **betakarítással**, hogy ez megelőzze az első fagyot, hiszen mifelénk a hideg őszi éjszakák korán jelentkeztek. Az első hóharmat elvette a marhák szájától a füvet, hiszen többé nem hajtották azokat legelni. A juhokat is elhánták / *beszüntetik a fejést és összevegyítik a fejő juhokat a bárányokkal és berbéccsekkel* / Szent-Mihálykor azonban kimaradtak az első hó leestéig, így utolsóként tértek haza a mezőről.

Az **erdőlés** a fagy beállta után kezdődött és igazán kemény, az ember erejét próbára tevő munka volt. Különböen enyhe időben, nem beszélve az esős időről, a ma már alig ismert vasráfos kerék, úgy belevágott a földbe, a fa terhe alatt, hogy nem volt olyan állat ami azt húzni tudta volna. Ahogy az erdőlő szekérre gondolok, egyes alkatrészeinek megnevezését alig sikerül előkeckeltátnom / *előkapirgálni* / az emlékezetem szegleteiből. A *fergettyű* például, az első tengely fölötti forgatható farész volt. Az abba illeszthető löcsöt / *a szekéroldal belső szélét a tengely külső végével összekötő vasalt, görbe rúd* / a magasra halmozott rakományt támasztó rakoncával / *a tengelyek végeihez erősített, az oldalakat tartó rúd* / helyettesítették. A késői erdőlésnek az volt a hátránya, hogy nyers fa került a kályhába. Az ott süllőgött és csak miután kiszáradt, akkor égett és melegített igazán. Az erdölést nehezítette az is, hogy szekérrel nem lehetett bemenni a sűrű erdőbe; a fákat ki kellett vonszolni az erdő szélére. Szép, dús volt az erdő, a fák védték egymást és a talajt is, addig amíg e modern kor tapasztalatlan tudálékossága azt tönkre nem tette.

A hajnali szekérszörgés felébresztgeti bennem a szünnyókálólalvó emlékeket: Udvarhelyen, kedden a heti vagy éppen őszi **nagyvásárt**. Pénzt kellett csinálni a téli lábbelire meg az élet egyéb nélkülözhetetlen kellékeire. A lőszekerek csak a harmadik kakaskukorékoláskor indultak, úgy is idejében beértek a városba, míg a marhaszeker már az első kakasszóra el kellett induljon, ahhoz, hogy jó helyre kerüljön a

A SZÉKELYUDVARHELYI PIACTÉR AZ 1930-AS ÉVEK ELEJÉN

piacon az árú. Mindig reménykedve mentek, ki-ki vitte a portékáját, de a reggeliben szőtt remények, a füttyürésző jókedv, hazafelé jövet nem egyszer szertefoszlott, megcsámporodtak / *elromlott* /, s úgy nézett ki a hetyke székely a szekeren, mintha valaki oda hajította volna.

Ha netán jó vásár volt, akkor úgy ágált-bölcsködött / *álpátosszal szónokol, hadonászik* / a gazda, mint szajkó az ághegyén. Csak az utóbbi esetben jutott tükrös pogácsaszív a leányoknak illetve szép csikópogácsa a gyermekeknek. Különben be kellett érni egy kiflivel vagy zsemlével. Az imént szekérszörgést idéztem, de írhattam volna bakancskopogásról is, hiszen az emberek egyrésze gyalog indult a vásárba, vállán az elől-hátul, árujával degeszre tömött átalvetővel / *vállon, illetve az állat hátán átvette* / *hordott tarisznya vagy átkötött zsák* /. Nem lévén pénzük szekerre, sokan gyalog tették meg az oda-vissza több mint 30 kilométeres utat. Ma csomag nélkül sem indulna el bárki egy ilyen túrára, hogy ment volna akkoriban, *felpakolva, esetleg mezítláb*?! Általában csak a város végén húzták fel a cipőt, hiszen kímélni kellett azt. Akkor az úgy volt természetes. Azt hiszem én is meg tudnám számolni egyik kezemen, hogy nyolc évi diákságom alatt hányszor utaztam szekeren! Mégis fenntartom: nemcsak szép — csodálatos volt az az élet! Pedig akkoriban én is, mint más hozzám hasonló székely, számtalanszor felsóhajtottam: *Ha úr lennék, szénásszekér tetején utaznék és zsírt innék!*

Az első hó leeséséig akadt még tennivaló a mezőn, hacsak nem fagyott túl mélyre a föld. Olyankor végezték az őszi szántást és ganyézást / *ganézás, trágyázás* /. A hó aztán minden kinti munkának pontot vetett a végére.

Újfajta élet kezdődött. A **téli** rövid napok alig biztosítottak világosságot az állatok ellátására, favágásra, a munkaeszközök feljavítására, illetve kiegészítésére. Este, a ház közepén fűtyögő lámpa, elég világosságot nyújtott a *fonáshoz*. Ez a nők dolga volt, s ha kivételesen egy-egy férfi is nekilátott, azt *tepelágnak / málészájú /* nevezték. A *gyapjúfonás* volt az első teendő, hiszen abból karácsonyra új ruha készült a család részére. A *kenderfonás* csak ezután következett. Kenderből és lenből készültek az alsóneműk: a férfigatyától a női pendelyig / *hosszú ing* /, valamint az ágynemű is. Gyolcsot csak ritkán, egy-egy vasárnapig készítésére használtak. Én is az Édesanyám szötte ágyneművel, alsó- meg felsőruhával kezdtem meg a pályafutásomat. A háború utáni években is, sokáig olyan volt a falusi diákok öltözete. Majd később elmesélem, miért volt több szempontból is előnyösebb a szötte fehérnemű, mint az ami gyolcsból készült. Egyelőre még otthon van a legényke és Édesanyja tele orsójáról motollálja / *fonalak pászmákba szedésére*

KENDERTILOLÁS, HÉHELÉS VALAMINT FONÁS, 1940-BEN.

használt, kb. másfélméter hosszú, egyik végén T, a másikon V alakú farúd / a fonalat. Mindig kiszámoltam, hány ige / a motollán 3 fonal, mint számlálási egység /, illetve hány zseréb (30 szál) van a motollán. Amikor ki lett a hat zseréb, akkor készen volt egy darab, amit le kellett venni a motolláról. A nők, hogy e könnyűnek éppenséggel nem mondható munkát jobb kedvvel végezhessek, esténként összegyűltek és énekelve dolgoztak. Így alakultak ki a *tiszta-asszony*, *tiszta-leány*, illetve *vegyeskórusok*. Csepürágás / *égő kóccal történő mutatvány* / közben beszéltek meg, pletykáltak el, mindenki ügyes-bajos dolgát, sokszor azt is, amihez semmi közük nem volt. Ott megpróbálták összeszerezni / *összeboronálni* / egyik-egyik legényt a leánnyal. Az efajta mesterkedések viszont ritkán jártak sikerrel, hiszen azok inkább engedelmeskedtek a természet törvényeinek, mint a biztató szónak. A leány- és vegyeskórusok úgy vonzózták a legényeket, mint mágnes a patkószeget. Ahogy szürkülődött / *sötétedés*, *alkonyodás* / nyüsletett / *nyugtalanul járkál*, *izeg*, *mozog* / már a leány és legény egyaránt.

Később a legények vizsla szemmel figyelték, hogy nem ejti-e ki a leány kezéből az orsót. Azt sokszor egy észrevétlen mozdulattal elő is segítették. A leányok is mindig úgy tettek, mintha az orsó véletlenül esett volna ki a kezükből. Egy ilyen elejtett, a legény által felkapott orsó zálogba került, majd az *ügyetlen*, csókkal fizetett visszaváltásáért. Mivel az orsó elejtése valóban az *ügyetlenség* jele volt, vigyáztak a lányok, nehogy sokszor kelljen zálogot fizetniük, bármennyire is szerették volna azt többszörösen ismételni. Mindig nagy esemény és rejtély volt az, amikor valaki új, faragott esetleg zörgős guzsallyal / kb. 190 cm hosszú, kézi fonáshoz használatos eszköz, melynek rúdja tekerik rá a kendert, felső felét faragással, fa-csilingelőkkel díszítették / jelent meg a fonóban. Azt rendszerint valamelyik legény ajándékozta a kedvelt leánynak.

A kórushoz az éneklés és a mesemondás úgy hozzátartozott mint a kicsiszék a nő fenekéhez. A régi történetek és szokások elmesélésével, a régi nóták felidézésével mentődött át a múlt a jelenbe. Ugyanakkor az újonnan látottakat és hallottakat is megbeszélték. Tehát a kórus nemcsak a múlt megörzője, hanem a jelen és jövő formálója is volt egyidőben, anélkül, hogy azt valaki tudatosan szervezte volna. A kórus hangulatvilágához hozzátartozott a *barkójárás* is. Olyankor a ki-nuaszkírozott, különböző jelmezekbe öltözött legények és leányok kifigurázták a faluban megtörtént vagy előre jósolt eseményeket. A kórus-búcsú volt mindenek koronája. Olyankor elkelt egy-két pohár köményes

pálinka is a felsorakoztatott jó falatok után, melyek közül nem hiányozhatott a hántott főttkukorica. Rendszerint egy-egy füstöst / *cigány* / is keritettek, aki reggelig is nyaggatta *szárazfáját* / *hegedű* /. Én ritkán jártam kórusba vagy guzsalyasba, hiszen már legénnyé cseperedésem előtt, másfelé vezetett utam.

Az elmondottak szerint bárki azt hihetné, hogy a fonás szórákozás volt. Márpedig órákon át, görnyedve pörgetni az orsót és úgy húzni a szálát, hogy a fonal egyenletes legyen *megterhelő munka* volt. Épp azért volt fontos a kórus, így könnyebben elviselhetővé vált a munka és a nők többet ki tudtak sajtolni magukból.

Volt azonban olyan munka is, ami nagy figyelmet igényelt, így egymagukban szokták a nők végezni. Például a **szövőszék felállítási** sakor egyetlen tévedés, mozdulat, a nyüstöt szabályozó lábitón / *pedál* /, megmásíthatta, elronthatta az egész mintát. Pedig a hűnét / *színes, díszes minta* / úgy kellett megszöni, ahogy azt előre a fogdosással / *a fonalak nyüstbe valamint bordába fűzése* / meghatározták / *nyüst - a szövőszéknek a láncfonalak között, szádát nyitó alkatrész; borda - szövőszéknek a tömörítő fésűszerű alkatrésze* /. Ez a munka igazán próbára tette a nők ügyességét. Amíg az egyszerűbb hímeset mindenki ismerte, addig a bonyolultabb mintájú szövést nem tudta bárki. Minden télen valódi művészi alkotások sora született. Nem egyszer én is segítettem Édesanyámnak a fogdosásnál, de mai napig nem tudom felfogni hogyan születik a minta?! Honnan tudja a szövőnő, anélkül, hogy odanézne, melyik lábitót kell lenyomni? — előttem rejtély marad. A nyüst állandó mozgásáról jut eszembe a nyüsllet kifejezés, amit az *ízeg-mozog* csak részben tud helyettesíteni. Érezni lehet azt is, hogy a *nyüsllető* és *pezderkedő* között van valami különbség. Amíg az előbbi vízszintes irányú, addig a második függőleges mozgolódásra utal. Több olyan székely kifejezés létezik, melynek jelentését, értelmét érezni kell, megmagyarázni nehéz. Például a *mutuj* mozdulatlan bükkfejűséget sugall, míg a *vankuj* már mozgásra, döfésre kész szótlanságot jelent. Folytathatnám, de ne menjek más csűrjébe csépelni!

A téli napokon, beesteledés után a család, hófehér kendervászon-abrosszal terített asztalhoz ült és megette a hideg forralt tejet puliszkával, jobb esetben disznóaprólékkal és rendszeresen elnyomtatatta egy szelet kenyérrel. Vacsora után a család szétoszlott: a nők inkább az otthonmaradást választották, a férfiak általában elmentek, ki-ki a megszokott helyére. Egyeseket a kártya, másokat pedig a baráti beszélge-

tések vágya kergetett. Mindenütt előkerült viszont a múlt számvetése ugyanakkor a jövő tervezgetése is. Amolyan *tapasztalatcsere* volt, ahol mellébeszélni nem lehetett, ahol mindenki mindent tudott a másiktól de soha nem féltek egymástól.

Az elhangzott beszélgetések-viták, lassan egészséges véleménynyé formálódtak és cselekvő erővé váltak. Ez tartotta össze a falut ki tudja hány évszázadon át!

Jöttek azután az *elutárs-urak* akik jól tudták, hol van a falu szíve és ott robbantották *félsz-bombáikat*.

Számtalan esti beszélgetés fül- és szemtanúja voltam akkoriban. Kezdetben mint gyermek, Édesapámat szinte minden este elkísértem Mózsi bácsihoz. Később nagyobb diákként, a vakáció felejthetetlen estéit töltöttem azokkal az emberekkel. Most is látom mint bütykös kezükben kártyát fognak, s közben a szemükkel fürkészik a jövőt. Már a diákoskodásom előtti időszakban alig győztem kívánni, hogy Édesapám vegye az újassát / *kiskabát* / és induljunk Mózsi bácsiékhoz. Rendszerint haton gyűltek össze, de közülük csak ketten *idézték meg* a múltat. Olyan tehetséges mesélők voltak, hogy mindig ott láttam szemem előtt az elmondott eseményeket: az első világháború előtti baromvásártól a közös hadseregben átélt katonáskodásig. Mindenről szerettem hallani, de leginkább a háború és a fogság történetei érdekelték. Azok minden borzalomtól mentesen, érdekfeszítő képekként elevenedtek meg előttem. A szenvedés és halál akkor még nem tudatosult bennem. Mesélték, hogy az első ütközet alkalmával századukból 54 közlegény és 16 altiszt esett el. Az nem jelentett számomra különösebbet, csak Édesapám szomorú hanglejtéséből sejtettem valami rendkívülit. Az ő sebesülésének fájdalmát, tragédiáját sem fogtam föl akkoriban. Inkább az készített csodálkozásra, hogy a barátai nem hagyták el őt, bármilyen beteg is volt, hanem kilopták a kórházból és magukkal cipelték Szibériába. Oroszország nagyságán töprengtem, amikor arról hallottam, hogy az utazás 23 nap és 23 éjjel tartott. Vonat vitte őket, ami csak szén- és vízvételre szakította meg útját. A nagy hidegnek hallatán is csodálkoztam, hiszen fölfoghatatlan volt számomra, hogy valahol hidegebb is lehet mint minálunk, ahol a lábujjkánk is megfagy. Akkoriban mindent élvezettel, meseként hallgattam, csak idővel nőttek bele e történetek a valóságba és kezdtek gyötörni.

Most elmesélnék két, háborúval kapcsolatos történetet. Az *első világháború alatt egy fogoly, a nagy Oroszország valamelyik szegletéből*

ott dolgozott Kányádon az egyik gazdánál — ugyanis kiadták őket, ha valamelyik, férfierőben hiányt szenvedő család azt igényelte. Ki gondolta, hogy annak a fogolynak 40 év múltán, mint szovjet katonának ismét a mi kicsi falucskánkba vezet hadiútja? Pedig az történt és az öregedő katona, hálásan ölelte át valamikori gazdáját, aki ember volt az embertelenségben.

Egy másik történet is eszembe jut, ami igazán szomorúnak mondható. Egy orosz tiszt útját — akinek édesapja a háború után Orosz földön maradt Sándorfalvi magyar — véletlenül erre vezette a Sors és ígéretéhez híven, megpróbálta megkeresni nagyszüleit és apja testvéreit. A tiszt aki ugyan keveset, de tudott magyarul, Boldogfalván útbaigazítást kapott apja szülőfaluját illetően. Utána alig tért föl a Sándorfalvára vezető útra, 4-5 kilométernyire a céltől egy aknavető gránát áldozata lett — lovastól. Ott halt meg, ahol apjának kellett volna élni és később meghalni.

E két történetet azért mondtam el, mert egyrészt összefüggésben vannak Édesapám háborús és fogsági történeteivel, másrészt ezekkel szeretném alátámasztani az életben nincs lehetetlen szólás-mondást.

Visszatérve gyermekkorom téli estéire: kezdődhetek kártyázással, akár a múlt felidézésével, mindig az akkori eseményeknél kötöttek ki. A világ változásának és Erdély visszacsatolásának reményéből fakadtak estéről-estére, sokszor már a valóságot messziről elkerülő elképzelések. A háború idején a győzedelmesség latolgatása körül forgott a képzelődés fogaskereke. Háború után a *Mi lesz velünk?*! kilátástalan, sőtét jövőbe próbáltak belopni egy-egy reménysugarat. Bár a *láng* amely a csalatkozott lelkek önvigasztaló fellobbanásából fakadt, legtöbbször hamis volt, mégis erőt adott a túléléshez. Máskülönbén a hat barát közül csak négy érte meg az átszervezés, a kollektívizálás kezdetét — sirhattak a lelkek odafönn... Áldott legyen az emlékük!

Bármikor, ha a vészjósló fekete felhők alatt repdeső kuvik halált vijjogott, az apró házacskák fölött az öreg cserefa délcegen állott a várán és valami csak átszerezte az élőket a tegnaptól a mába. Ez nem a kézzelfogható munka eredménye volt, hanem a közösségből, a népből fakadó **erő**, mely segítette a megmaradást és új életet szült. Minden nemzet akarától függetlenül terem magának egy ilyen megfoghatatlan valamit, egy *nemzeti kultúrát*, ami létét irányítja. Ezáltal a teremtmény — teremtményének megtartója lesz, de csak akkor, amikor a *szülőanyja* táplálja a *gyermekét*. Viszont ha a gyermek csak örökbefogadó, mostoha szülőkre talál, átformálva éldegél tovább és a szülő előbb-utóbb ment-

hetetlenül a halál karjaiban köt ki. Hosszú évszázadokon át teremtdőött meg a nemzeti kultúránk, mely mostanáig éltetett bennünket. Ne hagyjuk azt elveszni, de elvételni sem! **Kultúránk** magába foglalja közösségünk teljes létformáját és annak minden megnyilvánulását, a bölcsőtől a koporsóig. Mivel minden népnek megvan a maga életformája, az abból fakadó kultúra is sajátos. Azon belül a kis közösségek szellemisége: egy-egy falu illetve község kultúrája is hordozhat sajátos jegyeket, melyek által némileg különböznek egymástól, annak ellenére, hogy alapjukban azonosak.

Az én kicsi falucskám is példaképe annak, hogy a kultúra meghatározza a népet.

A szellemiség emelte le például őseim fejről a kalapot hétköznap, és tetette le a munkaeszközt kezükből a szombat esti harangszókor.

A **hétvégek** ugyanis testi-lelki pihenést de főképp erőgyűjtést szolgáló ünnepek voltak. Amíg a hétköznapiak estéje a mezőn érte a férfiakat, szombaton az esti harangszó után nem illett már dolgozni. Készült a család a vasárnapra: a nők, főképp a lányok, befejezték a takarítást és várták a vizitát / *udvariassági látogatás, esetleg udvarlás* /. Hétköznapi ugyanis nem volt szokás látogatóba járnival még udvarolni sem, esetleg csak csütörtökön este.

A rendszeres szombati nagytakarításról jut eszembe a következő történet: *A legény csütörtökön megfigyelte, hogy melyik szekrényben tartja a leány a székelyruháját. A szekrényt észrevétlen bezárta és a kulcsot bedobta az ágy alá, közben megegyezett a lánnyal, hogy vasárnap mind a ketten székelyruhába öltözve mennek a templomba. Eljött a vasárnap és a leány nem tartotta be az ígérését. A legény kérésére, a leány mentegetőzni kezdett és be is vallotta töredelmesen, hogy a szekrény kulcsát sehol sem találta. Erre a legény levonta a következtetést, mondván:*

- Ha az ágy alatt is takarítottál volna, ma székelyruhában lennél, hiszen ott van a kulcs! Azzal szakított is a lánnyal, hiszen a székely embernek nem kell a mocskos feleség.

A szombati nagytakarításhoz hozzátartozott az udvarseprés is. A ház előtti útseprés viszont vasárnap reggeli munka volt, azután, hogy a marha meg disznócsordát kihajtották a mezőre. A vasárnapi mosakodást és öltözködést úgy intézte mindenki, hogy a harmadik harangszóra a templom előtt lehessenek.

Vasárnap délután a falu népe kivonult az utcára — az asszonyok Nagy Déneséknél, a férfiak pedig a Toró Pistáék előtti padon beszélték meg a falu ügyes-bajos dolgait. Ezeken a megbeszéléseken egy-két tetán / *élhetetlen* / emberen illetve baszuta / *búval bélelt* / asszonyon kívül mindenki részt vett.

Az asszonyok gondolata általában a pletykák körül forgott. Megbeszélték ki-kinek kurizál / *udvarol* /, melyik legény volt *tepelág* / *málészájú* /, vagy hol volt zakota / *zúrzavar*, *veszekedés* / az elmúlt héten. Természetesen, egyik-másik asszony már pöstelgette / *célozgatta* / fia vagy lánya házassági szándékát, erősen kíváncsian figyelve, ki mit szól hozzá, mi a véleménye a dologról?

A férfiak között szóba került minden, ami a falu életét érintette. A politika elkerülhetetlenül soron volt. Rádió nem lévén a faluban, akik a városban jártak azok számoltak be egy-egy nadrágostól / *úriember* / hallott hírről. Megbeszélték azt is, amit a *Brassai-lapok*-ban vagy a *Székely közélet*-ben olvastak. Bármilyen volt a hír, mindig úgy formálták, hogy az vágyaiknak megfelelően. A vasárnaponként született remények, egy hétre való szellemi táplálékot jelentettek. A mai *félsz ember* el sem tudja képzelni, hogy milyen nyíltan, őszintén beszéltek az akkoriak vágyaikról. Ott és akkor senki nem gondolt arra, hogy valaki "besúgja" őket. A bizalom és az egymásba vetett hit érzése erőt adott nekik. Azt kellett először tönkretenni, hogy aztán úgy *gazdálkodhassanak* velünk, ahogy akarnak. Sajnos ez sikerült is egyeseknek! Vajon magunkra találunk-e még? Lesz-e itt valaha félsz nélküli világ?

Az idősebb generáció időtöltése: a férfiak vágyálmának megfogalmazása, a *nagy horderejű* politikai döntések, valamint az asszonyok zuvatolása / *pletyka* /, szinte teljesen érintetlenül hagyta a fiatalok vasárnap délutánjait. Őket egy másik hatalmas erő: a *szerelem* tartotta hatalmában. Ez a mindent legyőző erő határozta meg lépésüket, ténykedésüket, még azt is, hogy a leányok milyen ruhában induljanak egymásba karolva, énekelve végig a falun. Természetesen az út mindig a falu végére vezetett, ahol véletlenül találkoztak, az ott összeverődött legényekkel. Hancúroztak / *játszottak* /, táncoltak-énekeltek egész estefeléig. Mi, suhancok / *legényecskék* / csak távolról figyeltük őket nagy élvezettel, és izgalommal lestük a magasabbra libbenő szoknyák alól kivillanó női titkokat. Jót szórakozott mindenki egy-egy *tepelág* / *málészájú* / legényről szóló mókán, amit valamelyik ágáló bölcsködött el nagy hangon. Visszaidézek egyet a sok közül: *A hazafelé tartó berbécsek között volt egy na-*

gyon döfös természetű. Tudván ezt, a falu végén levő legények, azzal buzerálták az egyik, éppen bátorságát fitogtató ágálót, hogy:

— Biztosan nem mered megfogni a döfös berbécset!

A bölcsködőnek nem volt választása — odasunnyaszkodott / sunyin meglapulva, alattomosan közeleg / a berbécs háta mögé és megrángatta annak a két szarvát. Persze a berbécs elkezdett erősen vergődni, amire a legény kissé megijedve, odaszólt a többiekhez:

— Gyertek segítsétek, eresszük el!!!

A vasárnap délutánok emléke az elkövetkezendő héten dalt-fütyöt fakasztott a leányok és legények szívéből. Minderről sokat lehetne mesélni, és sokszorosára nyúlna a sátoros ünnepek krónikája is.

Bár mindezek szerves részét ifjú életnek, azokat részletezem, amelyekbe nagyot botlik a múltban járó emlékezet lába.

A legnagyobb ünnep, amit ma is *angyalok* őriznek a lelke mélyén, az a **karácsony** volt. Nem tudom biztosan, talán a megváltás utáni vágyakozás tette azt leginkább a lélek ünnepevé, eltérően húsvét-tól vagy a pünkösd-től, amikor az ünnepi külsőségek fontosabbak voltak azok szellemi jelentőségénél.

A háromnapos ünnepet természetesen nagy sütés-főzés előzte meg. Amire mindig nagyon szívesen gondolok vissza, az a kalácssütés. Nem hiszem, volna-e a világon pék, aki olyan finom kalácsot sütné, mint a kányádi asszonyok. Aki valaha megkóstolta a kemence fenekén sült, még forró tejfölös lepényt, az el nem felejtí soha. Nekem, amikor tésztaevő kedvem támad, mindig a lepényt kívánom. A *karácsony* estét mindenki családja körében töltötte. Legénynek-leánynak egyaránt ott-hon volt a helye, a vizitába járás is máskorra maradt. Akkoriban a karácsony estéje a lélek ünnepe volt, nem annyira az ajándékozáse, de nélkülözhetetlen szimbóluma csakis a *karácsonyfa* volt. Soha nem hiányzott róla a ma már alig használt dió és a piros alma.

Gyermekkoromban én is hittem az égi angyal létezésében, míg csak egyszer a valóság megismerésének vágya, kutatásra nem ösztökélt. Sikertől meglesnem az *angyalt*, de kíváncsiságom boldogtalanság forrása lett. Sokáig éltem ama döbbenet hatása alatt, és pár év múlva papírra is vettem annak a **Karácsonyestének** az élményét és az azt követő érzelmeimet:

Milyen régnek tűnik, pedig csak tegnap volt
Mikor gyermekmódra hívtam, s vártam a karácsonyt.

Most volt! Még érzem a tiszta szobában a fenyőfa szagát
S vágyakozva lesem házikónk megnyitott ablakát.

Vivódóm: szabad-e a játék — Mikor s hogyan lesz karácsonyfa?!
Mily nehéz volt az a karácsony szombatja.
Szinte érzem a takarót — oly nehezen lehetett bírni,
Hisz azon az estén korán le kellett feküdni.

Szinte fülelek, s hallom a csengettyű dalát,
Pedig azóta már húsz karácsony is hallatta hangját.
Húsz karácsony — közülük többre sem emlékszem,
Csak az a bizonyos maradt meg örökre szívemben-lelkemben.

Akkor, hogy meguntam a nehéz takarót s lekaptam fejemről -
Megláttam az angyalt testestől-lelekestől.
Nem volt képzeletszótt, rózsaszín palástja -
Apró testét takarta fekete ruhácska.

Kereső szem rajta szárnyakat nem látott,
Bár lelke átrepülhette volna az egész világot.
Nem volt, mint az angyaloknak piciny, fehér keze,
De volt mindent megmozgató, kerges két tenyere.

Nemcsak karácsonyban állott mellettem,
Hanem ünnepnap volt vele mindegyik percem.
Amikor rossz voltam — bűnnek nem számított,
Ő csak egyre inkább, s gyöngédebben simogatott.

Úgy óvott, mint kemény, viharverte szikla,
Mely fája gyökerét testével takarja.
S a csattogó télben is úgy járt szegényesen,
Csakhogy gyermekinek újruhát vehessen.

Mosolyogva adta nekünk mindig a falatot,
Pedig neki sokszor morzsa is alig jutott.
Feküdt késő éjszaka, s kelt a hajnallal,
Hogy mi tovább alhassunk bár egy órával.

Ha búsultunk — ránkmosolygott sápadt, vékony ajka,
Csak meg ne tudjuk szívét mily gond takarja.
Törhetetlenül állt s bár ezer sebet kapott
Mindig újjáéledt, s egyre többet adott.

Itt állsz mellettem — a védangyalok örök példaképe -
Ezerszer áldassék az Isten éretted.
Áldassék a Sors, hogy tépett szívem óvod hófehér hajaddal,
Te a képzeletet százszor is fölülmúló **Angyal!**

Karácsony első napja a vallásos áhítaté volt. Az elmaradhatatlan másodnapi szindarabbal pedig kezdetét vette a szórakozás, amely a szilveszteri bállal hágott a csúcsra. Sokszor másodnapján úgy élveződött az estétől-reggelig tartó tánc, hogy *aprószentek éjszakáján* fejeződött be / *aprószentek - Heródes által meggyilkoltatott kisderek megemlékezésének ünnepe, december 28-án* /. Ha már szóba jött az aprószentek napja, elmondom, hogy akkor, karácsony negyedik napján szokás szerint somfapálcával veregették meg a leánykákat délelőtt a fiúgyermek, a nagylányokat pedig délután a legények. Veregetés közben a gyermekek rigmust mondtak:

*Apró szentek, Szent Dávid
éljen maga sokáig,
sok karácsony napjáig,
s pénzben járjon bokáig!"*

A jókívánságokat és a veregetést aprópénzzel hálálták meg a leánykák. A legények cigányzene kísérettel járták a falut, a leányok pedig kaláccsal és pálinkával kínálták meg őket, miközben eljártak közösen egy- két táncot. Azután a legények nótaszóval mentek tovább a következő leányos házig. A fiatalság ki sem pihenhetett igazán a háromnapos tánc fáradalmát, máris ott volt a *szilveszter napja*, ami soha nem telhetett el bál nélkül. Ez a mulatság teljesen különbözött a többitől. Hadd mondjam el miért?!

Az éjféli harangszó mindenki fejéről levetette a sapkát és megszakította a zeneszót. A néma csendet annak a legénynek a hangja törte meg, aki fölkészült az óesztendő búcsúztatására. Abba, a rendszerint rímbe szedett beszédbe bele volt foglalva az elmúlt esztendő minden egyes eseménye. Azt követően egy másik legény köszöntötte az újesztendőt, majd egy olyan jelenet következett, melyre ha visszagondolok ma

is elhomályosodik a szemem: összezsattannak a kérges tenyerek, hogy egymás szorításában feloldódjanak a viszály görcsei — kibékkültek a haragosok ott a falu népe szeme előtt. Ó, ha ez ma is úgy történhetne! A kézszorítások fülhasító csendjét az *Ez esztendő megáldjad, kegyelmedből Úr Isten...* kezdetű zsoltár szakította meg, és mint igazi könyörgés emelkedett az égig. S, hogy odafelel ne hogy összetévessek a miénkkel a máshonnan érkező imákat, hát következett a magyar- meg a székely himnusz. Sajnos, valamelyik rosszindulatú "ellenségünk" többször megakadályozta, hogy fohászuk eljusson a címzetthez, pedig annyira szívünkbelől kértük: *Áldj meg, s ne hagyd elveszni Erdélyt, Istenünk!*

Az ünnepekről szóló mondandómat folytathatnám, de nem teszem hiszen csak a kányádi ünneplés sajátosságait akartam kiemelni. Ezen szokások születésemtől fogva körülvettek, majd gyermek és csórosuhancéveim élményein keresztül meghatározták kialakuló egyéniséget. Az tény, hogy a mi kicsiny falunknak óriási egyént és közösséget formáló ereje volt. Büszkék lehetünk azok, akik ebben a jellegzetes *kányádi szellemiségben* nevelkedtünk, annak ellenére, hogy nem találok a magyarázatot: miként tudott olyan dolgokat létrehozni, milyeneket a környező nagyobb közösségek képtelenek voltak. Igaz, minden faluban volt bolt, de a kányádi *Hangya-szövetkezet*, amely kimondottan e célra épült: vegyes üzlettel, kocsmával, lakással és raktárral is rendelkezett, abban az időben szinte egyedinek számított a környéken.

Én nagyra tartom azt a felismerést is, hogy nagyobb problémákat egymással *szövetkezve* oldották meg. A szövetkezeti mozgalom tehát, nem a kommunista rendszer kitalációja, hanem ez már sokkal előbb létezett. A nép maga hozta létre, saját hasznára és nem kívülről erőszakolták rá. Föltétlen meg kell említenem a *Hangya naptár*-at, melyet minden év végén megvásároltak a szövetkezet nyereségéből és kiosztották a tagságnak. A kis jövedelemből egyébre nem is tellett, viszont e naptár jelentősége óriási volt, a legtöbb családban az lévén az egyetlen könyv. Szépirodalomtól az orvosi- és gazdasági tanácsokig mindent megtalálhatott benne az olvasó, még a saját *góbéságunkból* eredő történeteket is. Azokon pedig jókat lehetett mulatni. A szórakozás kedvéért el is mondom azokból egy párat:

— *Egyszer, a budapesti nemzetközi vásárra utazó székely mellett ült egy úr, aki kipuhatolta, hogy a székelynek van egy kis pénzcskéje. Úgy gondolta, hogy azt könnyűszerrel elnyeri tőle. Célja érdekében azt tanácsolta, hogy unaloműzőként találás kérdésekkel tegyék próbára*

egymást. Az úr ajánlata szerint: ha a székely találós kérdésére ő maga nem tudja a választ akkor fizet 10 pengőt, ha viszont az ő találós kérdését nem tudja megfejteni a székely, az csak egy pengőt kell adjon úti-társának. A góbé végighallgatta az ajánlatot, majd kls gondolkodás után megszólalt:

— Hát bánja a fene, üdő van Pestig elég, de én kezdem!

Az úr vígan átadta a kezdés jogát, s dőlyfösen várta a kérdést.

Arra a székely:

— Mi az a valami, amit amikor földobnak zöld, amikor jó le sárga, s amikor leesik kék?

Gondolkodik az úriember, de nem tudja megfejteni.

— No, ha nem tudja, ide a 10 pengőt, s mondja az úr a kérdését!

— Rendben van, itt a 10 pengő, de legalább mondja meg, hogy mi a válasz?! — mérgelődött az úr. A székely miután ravaszul visszanyújtott egy pengőt, azt mondta:

— Tessék, mert én sem tudom!

Ebben a történetben nem a székely járt pórul, hiszen okos volt, viszont a következőben a saját butaságának lesz áldozata:

Megy két góbé az úton, ahol hamarosan meglátnak egy friss tehéntrágyát. Azt mondja az egyik:

— Te koma, én ennek a felét 100 lejért megenném.

— Meg-e!?

— No, itt a 100 lej, lássam!

Nekiáll a koma, — nehezen, de valahogy legyömösözi, s utána elteszi a százast. Mennek, mendegélnek tovább, miközben a vesztés az elúszott 100 lejére gondol egyfolytában. Egyszer csak megszólal:

— Hé, te koma! Én sem vagyok alábbvaló mint te! Én is megenném 100 lejért amit otthagytál.

— No, ha te úgy, akkor gyere menjünk vissza!

Visszamennek és kénosan ugyan, de elfogyasztja a trágya másik felét a góbé, amiért vissza is kapja elvesztett százast. Azután ismét útnak indulnak és jó sokáig mennek szóttanul. Egyszer felsóhajt az egyik:

— No, te komám, mi tiszta ingyen megevők a nagy tehénfost!

Az elmondott, és ehhez hasonló történetek a szórakozáson kívül, csalátekként is szolgáltak, minthogy olvasásra csábították az embert. Állítom, hogy sikerrel! Nagy szolgálatot tettek azok a naptárok a falvainkban a kultúra terjedésének. Én is azokon keresztül kaptam rá az olvasásra, úgy harmadik-negyedik osztályos gyermekként. Ott talál-

koztam először Dsida Jenő meg Tompa László nevével és akkor sejtettem meg a *Psalmus Hungaricus*, vagy a *Lófűrőstés* igazi mondanivalóját. Az erdélyi költők fejedelmének, Reményik Sándornak *Eredj, ha tudsz, Ahogy lehet, Az ige* stb. ma is időszerű, nagy verseit örökre eszembe véstem.

Folytathatnám a kalendárium dicshimnuszát — minden egyes fejezetét külön méltatva. Azonban visszapillantó szemem nagyon sokmindenen megakad, amiről be szeretnék még számolni.

Mielőtt más témához kezdenék, hadd fejezzem ki, a *népét féltő krónikásként*, abbéli reményemet, hogy egyszer a székely falu kalendáriumával együtt visszakapja elrabolt értékeit: a *földjét*, de még inkább a *hitét*. Én személy szerint hiszek a falucska újraeledésében. Jó lenne újrateremteti a varlanikori gazdakört, amit csodálni tud az emlékezet, — visszahelyezni a falu közepébe azt az épületet, amelyben a szakekétől és lánchoronától kezdve, a ma is használatban levő kukoricafejtő- és gabonaosztályozó / *szelektor* / gépig mindent megtalálhatott az ember, beleértve a szőlő- és gyümölcsaszító berendezést, meg egy komoly tűzoltó felszerelést is.

Szeretném hangsúlyozni, hogy megállapításaim nem csupán a szülőfaluját szerető ember elfogultságának szüleményei — azok bizonyítható tényekből fakadnak. Ide hozhatom érvként azt a csodálatos elemi iskolát is, melyhez hasonló városban sem sok hanyódott; azonkívül a községházát / *kultúrház* /, az orvosnak lakást is biztosító rendelő épületét. Nyugodtan kalapolt lehet emelni azon nép előtt, amely ezelőtt 70-80 évvel külön marhavágóhidat épített magának, hogy megfelelő körülmények között tudja levágni az arra szánt állatait.

Az előbb már említettem, milyen létfontosságú volt nálunk a *marhatartás*. Ha volt tehén, volt igavonó és tej is. Azok nélkül tengődni-sinylődni sem lehetett volna. Általában két tehene volt egy családnak, így ha egyiket találta érni valami, válságos helyzetbe jutott az élet. De, hogy a bajba jutottnak ne kelljen elvándorolni, iratlan erkölcsi törvény született. Például arra kötelezett mindenkit, hogy legalább egy kiló húst vásároljon a kényszer-vágott állatból. Hogyha a jószág elpusztult, akkor egy kilónyi hús árával siettek a károsult segítségére. Ezt nevezném az egymásra-utaltság, az önzetlenség igazi példájának. Bár azóta egyrésze eltűnt és a szellem átalakult, ma is ott él nyomokban a faluban.

Melyik falunak volt *közfürdője* ezelőtt 35 évvel?! Igen! — Kányád épített magának! Talán az országban elsőként — több mint 30 éve *úszvetezhálózata* épült, aminek köszönhetően szinte minden házban van már fürdőszoba.

Olyan nehéz, küzdelmes életkörülmények között, ahol állandó harcot kell vívni az életet és halált osztogató sorssal, miként volt ideje és kedve a népnek ahhoz, hogy *dalárdát* vagy *fúvós zenekart* alakítson, évente több

szindarabot tanuljon vagy éppen *nőszövetséget* szervezzen. Ezek nem csupán mesék, a felsorolt gyökerek hajtásait ma is megtalálhatja a kétkedő, ott kinn a faluban, de főleg az elszármazottak lelkében. Manapság is, ha színházra gondolok, először gyermekkori élményeimből, a nagy búzamezőt ábrázoló függőny elevenedik meg és azok a népszínművek, amelyeket akkoriban éltem át. Csak azután jönnek elő a nagyobb színházak emlékei. Évente 3-4 színművet is játszottak a fiatalok. A házások külön tanultak be egy-egy darabot és ők rendezték meg a szindarabos bált is. Nagy esemény számba ment az ilyen készülődés és miután lejárt a bemutató, hetekig volt miről tárgyaljon az asszony nép. Amíg a népszínmű inkább szórakoztatásra meg szórakozásra adott alkalmat, addig a dalárda, valamint a fűvös-zenekar az egyházi- és nemzeti ünnepeknek adta meg a hangulatát. Olyankor mindenki szívesen szerepelt, — még a botfűlű is sértve érezte magát, ha kihagyták a dalárdából.

Milyen jelentősége volt a nőszövetségnek?! Annak keretében az asszonyok évente háromszor-négyszer összegyűltek és megtárgyalták az őket érintő feladatokat, azokat, amelyet csak közösen tudtak megoldani: például az evőeszközök és edénykészletek megvásárlását. Azokat ma is bárki igénybe veheti amikor több vendéget kell ellásson. Nagy gond volna bizony, 200-300 vendégnek főzni, teríteni egy lakodalom alkalmával, ha nem találtak volna ki ilyen ideális megoldást.

Azt is biztos állíthatom, hogy nem sokan dicsekedhettek olyan rezsesbandával, mint a kányádiak. Ezek a falusi emberek megtanultak kottából muzsikálni. Tisztelettel emlékezem vissza azokra a legényekre és fiatal emberekre, akik szó-szoros értelemben, vért izzadva vették meg a hangszereiket és a nehéz fizikai munka után, hosszú éjszakákat gyakoroltak, míg elsajátították a kottából való muzsikálás fortélyait. Sokfelé jártam, sok líres fűvös-zenekart hallgattam de olyat, mint amelyiket Jánoska bácsi vezényelt, még soha. Azóta már több generáció fűvös zenekara ébresztett, vagy diktálta a ritmust, de azok emlékét eltaposta az idő. Csak Jánoska bácsi és csapata maradtak meg elevenen emlékezetemben annyira, hogy ma is hallom a hangjukat és tisztán látom arcukat, ahogy belefújják lelküket a rézsövekbe.

Ahogy itt ülök töprengve, egyre több esemény jelenik meg a múlt ködéből s általam szeretnének megszólalni. Sajnos egyrészenek a hangját elnyelték az évek, így csak némán simogatjuk egymást. A szellemkezek egymást keresik és összekeverednek az elevenek a holtakkal, ha pedig valankor odaát Máté Elek bácsi, megüti a nagy dobot, eggyé lesz a nagy sereg. E sereg szelleme kényszerített engem arra az útra, amelyről az alábbiakban szeretnék beszámolni.

INDULÁS ELŐTT

Ha csak egy napra megy el hazulról a székel, útravaló nélkül soha nem lép ki a kapuján. Hát, hogy indultam volna én olyan hosszú útra üres tarisnyával? Mivel nem tudtam azt előre, nemigen gyűjtöttem az útravalót, így csak a zsákom fenekébe jutott valami cske elemőzsia. Tehát tarisnyámat nem annyira a tudomány, mint egy legyőzhetetlen, belső indíték, az erős akarat töltötte degeszre.

Vándor-botomat pedig gyermekkorom élményeinek dús, ágas-bogas fájáról vágtam.

Első utam a betűk világába vezetett és ezzel megkezdődött a megismerés örökös harca. A legelső csaták helyszíne az az **iskola** volt, amelyről már szoltam. Szerencsés voltam, hiszen elődeim amint elbeszéléseiből sejthettem, valamelyik magánház nagyszobájában kezdték küzdelmüket a betűk világának meghódításáért. Hogy milyen sikerrel?! Erre azt válaszolnám: amikor összehasonlítottam, négy elemít végzett Édesapám írását az enyémmel, nagyon elszégyelltem magam. Immmár 160 éve, hogy az első hadrend létrejött, annak írásbeli bizonyítékai vannak; és az is bizonyos, hogy több mint 100 évvel ezelőtt egy-két gyengeelméjű kivételével, mindenki írástudó volt. *Bevonulásomat* nagy izgalommal vártam, hát szívesen akasztottam nyakamba, az Édesanyám szöttevarrta tarisnyát. Abban hordtuk *fegyverzetünket*, ami palatáblából, palavesszöböl, egy kockás meg egy vonalas füzetből állott. A tarisnyába belekerült az értékes tizórai is: a piritós kenyér és egy alma. Az almát sokszor elcseréltük dióra, hiszen két diót is adtak a jásfalviak / *Kányád melékresze* / egy almáért. Bár az iskolánk rendelkezett két nagy teremmel és egy kicsivel mégis, egyetlen osztályban ültünk összetömörítve, közel hetvenen. Persze annak is meg volt a magyarázata, hiszen egyetlen tanító élt a faluban. A reggeli tanítás 8 órakor kezdődött és déli 12 óráig tartott. A délutáni tanítás pedig 2 órakor kezdődött. Az akkori tanítónk, aki egyúttal kántorizált is, a nagybajuszú, jószágos, öreg Hodgyai Géza bácsi volt, aki talán 50 évet élt falunkban és nemcsak a gyerekek, hanem az egész lakosság tanítómestere volt. Mikor igazi néptanítóról esik szó, mindig ő jelenik meg előttem. Hadd mondjak ezzel ellent azoknak, akik lemondóan esetleg semmittevésük igazolására hangoztatják: *Egy fecske*

nem csinál tavaszt. Hodgyai tanító úr, az ő irányító, szervező munkásságával ékes bizonyítéka annak, hogy *fecske nélkül nincs igazi tavasz!* Talán nélküle is létrejöttek volna gazdasági-társadalmi szerveződések, lett volna valamilyen kulturális élet, de nem olyan minőségű, mint amilyené ő tette.

Anélkül, hogy túlságosan részletekbe bocsátkoznék, tevékenységét illetően fontosnak tartom megemlíteni, miként talált módot titokban, a *Himnusz* és a *Szózat* megtanítására, vagy például Tompa Mihály *Madár fiaihoz* című versének értelmezésére. Ma is meghatódnom merész cselekedetein — ahogy a kitépett, teleírt füzetlapokat, otthon rejtegetjük, utasításainak megfelelően. Áldott legyen az emléke! Hozzá hasonló tanítókkal talán mai tavaszaink is igazabbak lennének.

A tanítóm emléke előtti tisztelgés azon kor megismerését is szolgálja, mikor gyermekkorunk tiszta egére, nagyon sokszor gondterhes felhők kerültek, mikor a nép sorsszerűt a nemzeti megaláztatás terhe nehezítette.

A tudománnyal vívott első csatákban nemigen tűntem ki, legfeljebb egy-egy mestervágásom jelezte, hogy nagyobb dolgokra is képes lennék. Szerettem iskolába járni de korántsem a tudásvágy, inkább a gyermekekkel való játék lehetősége csábított. Nem emlékszem, hogy otthon könyvet vettem volna a kezembe, de mindig korábban mentem az iskolába, hogy a házi feladatot leírhassem és esetleg a tanítás kezdetéig még egyet játszhassek.

Történt egyszer, hogy rossz olvasás miatt, *papírgaluska* évésre ítélték, azaz délben bezártak az iskolába, hogy megtanuljam az aznapi leckét. Ezek után, Édesanyám unszolására, Édesapám megpróbált tanítani, de nekem az *ágak hegyén* járt az eszem, nem az olvasáson. Édesapám, miután azt észrevette, felállt és nem haragosan, de jó nyomatékosan azt mondta:

— Ezzel fölöslegesen foglalkozni, úgy sem figyel, s ha egyedül nem képes tanulni, úgy nem lesz belőle semmi!

Én e mondást jól agyamba vésve, a könyvet úgy visszacsúztatam a tarisnyámba, hogy azt soha többé otthon ki nem vettem. Órákon, ha nem volt valami érdekesebb elfoglaltságom, akkor figyelgettem, s az elég volt ahhoz, hogy tanulás miatt ne kelljen többé *papírgaluska* *ebédeltjek*. A helytelenkedésemért viszont, elég sokszor szenvedtem. Nem tudtam nyugodtan ülni, állandóan nyüslettem / *izgás, mozgás* /. Nemcsak az iskolában, otthon is sokszor mondták:

— Ejsze nyű van a fenekedben, hogy bár egy percre sem tudsz nyugton ülni!

Az iskolában is zavartam a tanítást, amiért többször kaptam *plágát* / *tenyerest* / . Egyszer a *gyöngéd lelkű* tanítónő, aki Hodgyai mester urat követte, olyat vágott a tenyerembe, hogy amikor eszembe jut, ma is megnyalom a kezem, mint a kutya a fájós lábát. A büntetést azért kaptam, mert a tábláról letöröltem a saját nevem, ahová természetesen rosszkódásért irt föl a hetes. A *fenekes* is divatos volt akkoriban, amit egy somfa-bottal 3-as illetve 6-os adagokban osztottak, a kétret görnyedő *bűnös*, jól kidüllesztett fenekére. Abból is kaphattam bőven, mert ha somfát látok, menten a fenekemhez kapok. Egyszer — jómadár lehettem, hiszen a kortársaim ma is visszaemlékeznek egy-egy huncutságomra. Az órákon főképp a nagyobb osztályosok tananyaga érdekelt, így nemegyszer jobban tudtam az ő leckéjüket, mint a sajátomat. Olyasmi is előfordult, hogy egy bizonyos kérdésre csak én tudtam a helyes választ, és amikor mindenki térdepelt, egyedül ültem a *babérjaimon*. A dicséret viszont nem hatott sokáig, hiszen *valami* nem hagyott nyugton és azonnal olyan cselekedetre ösztökölt, amiért én is élvezhettem azonnal a térdepelés örömeit. Azon szokás ellenére, *hogy a halottakról vagy jót, vagy semmit!* itt kell megemlítem a papot, akit cseppet sem szerettem. Hogy miért? Egyszerűen nem tudom megmagyarázni. Már akkor kifejezésre juttattam gyermeki érzelmeimet, amikor Káin és Ábel frissen hallott történetéből ihletődve, rimet költöttem: *Káin vágott egy botot és agyonütött egy papot!* Nem is volt baj, amíg költői tehetségem az ő tudomására nem jutott. Nem is nagyon titkoltam *alkotásomat*, hiszen a pap nyitott ablaka alatt, jó hangosan szavalgattam pajtásaimnak. Célt is találtam hamarosan, hiszen Édesapámnak azonnal minősítette tettem, értésemre adva, hogy számíthatok holmi összeütközésre — mármint az általam említett bottal. Tévedett, hiszen sem akkor, sem később szüleim soha meg nem vertek. Szidni, szidtak igaz, és néha inkább eltűrtem volna egy kis verést, mint azt a sok okítást. A mi családukban a szeretet mindig győzött, a durvaság fölött. Nem úgy a papnál, aki ellenszenvét akképp juttatta kifejezésre, hogy például ártatlanul, a fülemnél fogva fölemlített. Amyira megsértette önérzetemet, hogy otthon elmondtam szüleimnek. Az igazságtalan, durva cselekedet úgy feldühítette a különben nyugodt Édesapámat, hogy alig lehetett lebeszélni az elégtétel vételéről. Ezzel a pap és a köztem dúló érzelmi viszony érzékelését egyelőre megszakítom.

Mielőtt megemlékeznék arról a nagy eseményről, amely lépésre szánt lábaim elé utat rakott, föltétlen szólnom kell, az azt megelőző évek keserű valóságáról.

Ki álmodhatta előre, hogy hamarosan megvalósul egy **agyrém**: román nyelvű iskola született, színmagyar, kicsiny falumban. Akkoriban csak az erőszak tudta rákényszeríteni a szülőket, hogy gyermekeiket a szörny közelébe engedjék. Fájdalmasabb viszont az, hogy akad ma közöttük nem egy, aki gyermekei lelkét önként dobja hasonló vámpír szájába. Az említett iskolaügy máris elég lenne a nemzetünk felé irányuló gyilkos szándék bizonyítására, mégsem tudom, sebeimet simogatva, itt abbahagyni. Bármennyire is fáj, föl kell tárnom fájdalmas hegeimet, hogy felemelt fejjel léphessek tovább.

Székely férfaink szomorú és egyben gyűlölettől szikrázó szemmel, keserűen káromkodva kísérték a kövel és homokkal megrakott szekereiket a szomszéd faluban épülő *ortodox templom* felé. Egyetlen odahelyezett közjegyzőnek, az *idegen Isten* magányos hívének közmunkával építették a templomot. Elképzelhető, mennyi átok kerekedhetett a malterbe, amíg elkészült a — minket nem szerető Istennek és hívőjének háza. Most, ahogy múltunk keserűségével megrakott szekereink sorát idézem, egyről szólok még: arról a szekerről, mely gyakran ment végig az utcákon, mely szomorúságot hagyva maga után. Erre pakolták föl az adót fizetni képtelenek lefoglalt portékáit. Sokszor került sor a *végrehajtásra*, talán azért hívták nálunk az adószedőt is végrehajtnak. Lelki szemeim ma is sajognak a látványtól, ahogy ünnepek előtt szekerre kerülnek ruhák és cipők. Hányszor, de hányszor mocskolta be az ünnepvárás gyönyörét az erőszak megalázó-meggyalázó sara. Különben akkoriban, mindenki adósa volt a hatalomnak. A tartozás akkora volt, amekkorát végrehajtani bírtak rajtunk, bizonyítva a közmondás igazát, miszerint: *A pityóka az egyetlen, aminek a szegény székely is lehúzhatja a bőrét!* Persze, az övét mindenki nyúzhatta.

Mielőtt a történelmem gomolyáját tovább tekerném, föltétlen hangsúlyoznom kell, hogy úgy fogom a látottakat-hallottakat elmesélni, ahogy azokat akkoriban átéltem és nem úgy, ahogy később a politika átformálta, illetve a félelem megcsonkította.

Az 1940-es esztendőt irtuk, amikor tíz éves voltam. Nem tudhattam, de sejtettem, hogy várakozással van tele a levegő. Talán Jézus eljövetelét előzhette meg ehhez hasonló. Akkor is, mint annyiszor előtte, udvartakarítást mímelve tébláboltam a körorvosnál. Nővérem jó barát-

ságban volt az orvos feleségével — így szinte családtagként kezeltek. Akkoriban csak nekik volt rádiójuk a faluban.

Munkavégzésem közben mindig ámulva hallgattam a nyitott ajtón kiszűrődő rádióhangot. Egyszer a doktor bácsi átkiálltott a konyhába, ahol felesége a nővéremmel társalgott:

— Gyertek gyorsan, mert nemsokára igen fontos dolgot mond a rádió!

A nagy, lázas érdeklődés engem is arra készítetett, hogy beosonjak utánuk a szobába. Könnyen megtehettem, hiszen nyáron örökösen meztelen lábam, nem csapott zajt. Mire a várakozás csöndje annyira megsűrűsödött, hogy meg sem lehetett moccanni benne — megszólalt a rádió. A bemondó arról tudósított, hogy **Bécsben** olyan **döntés** született, amelynek értelmében, *Erdély egy részét visszacsatolják Magyarországhoz*. A hír örömkönyeket csalt ki a szemekből, de a kételkedés láthatatlan keze gyorsan le is törölte azokat. Azonnal feltevődött a kérdés:

— Vajon mi lesz velünk?

Nem kellett sokáig bajlódni a kérdőjelekkel, hiszen másodpercekkel belül ismertették az új határmenti helységeket. A reménység és várakozás végtelennek tűnő pillanatait, ismét a kételkedés fájdalma váltotta fel...

— Kányád alatt... mondta a messziről jövő hang és megegyeszer elismételte a felsorolást. Szinte elviselhetetlen volt. Úgy ültünk a remény lomtalan ágain, mint madarak fagy idején a dróton... Amíg a felnőttek kételkedve próbálták megemésztetni a hírt, én már kinn is voltam az utcán. Az első ember, akinek odaordítottam, éppen trágyát vitt valahová.

— Újra magyarok vagyunk! A hír hallatán, mintha darázs csipte volna meg, úgy terelte visszafelé a szekerét.

Pár perc múlva nagyon alacsonyan, a *kijelölt határ* mentén, végighaladt egy repülőgép és az én falumat is belerajzolta *Magyarországba*. A nagy öröm elszakította az értelem szálait.

Egyébre nem is nagyon emlékszem, csak arra, hogy a Bécsből hazatérő magyar küldöttség vezetője — azt hiszem Teleki Pál — a fogadására összegyűlt, örömtől ujjongó tömegnek azt mondta:

— Sírni kellene és nem örvendeni, hogy ez így történt!

E szavak örökre belevésődtek a szívembe és az agyamba. Nem tudtam miért, de fájdalmat okoztak és sohasem tudtam szabadulni tőlük — mindig az értelmüket kerestem és ama nagy ember fájdalmának okát. Mit tudhatott — mit láthatott?! Sokára nekem is megvilágosodott: előre

látta, amint a rajtunk gúnyosan mosolygó történelem az elkövetkező évek fekete bársonyába csomagolja tragikus sorsunkat. Valószínűleg kevesen hallották és azok közül is kevesek tudatáig jutott el e kijelentés értelme. Ritka volt az akikkel ezen örömhír ne tudta volna lenyeletni az addigi keserű falatokat. Egy pillanatnyi döbbenet után beállt a parttalan öröm, amely ünneppé változtatta a hétköznapiakat, kalácsa a keserű kenyeret és virágba borította a kiszáradó fákat. Hasonlóra nem volt addig példa. Úgy emlékszem, két hetet engedélyeztek a román hatóságok kivonulására. A megannyi keserűséget okozó porkolábnak / *börtönőr* / is *megbocsájtott a nép*. Híre sem volt bosszúnak. A felejtés meg az újjászületés napjai voltak azok. A mezőn senki sem dolgozott, hiába volt rogyásig érve a zab. Mindenki a *honvédek fogadására* készült. A nők elképesztő gyorsasággal varrták a nemzetiszínű zászlókat, s a *Nagyhír* másnapján, már azok alatt dobogott falucskánk szíve. A székelyruhákkal, újakat varázsolt a lelkesedés. Nagy Elemér bácsi, aki akkor végezte el jogi tanulmányait, nem a törvénykönyvre, hanem *díszlépésre* és az *erdélyi indulóra* tanította a legényeket. Szívem nagyokat dobban, mert most is fülemben cseng:

Elhangzott a szó

Zeng az induló

Győztesek megint

Régi zászlaink

Édes Erdély itt vagyunk...

Hangot kaptak a titokzatos vágyakozások: "Azt hittem nem érzük meg!" vagy "Úgye mondtam eljön még a mi időnk?!"

Ébren-álmodozással teltek el a következő napok és éjszakák. Milyen szépek voltak... Mindenre kíváncsi voltam és mindenütt megjelentem. Könnyen előjönnek az emlékek: Toró Pista bácsi irányításával állították a diszkaput — de nem akármilyen! Virágok ezreiből készült el a magyar koronás címer hasonmása. A diszkapu mögött virággal borított emelvény épült, melyen körös-körül a régi ágyúgolyók meg hűzlik / *töltényhüvely* / állták az őrséget. A bevonulás napjára minden készen állt. Már kora délelőtt összegyűlt a falu népe és várta a nagy eseményt. Mi, gyerekek, nem győzve a várakozást, nemzeti színű zászlókkal a kezünkben, lementünk a négy kilométernyire levő Miklósfalvára. Ott kissé elszámították magukat az emberek, mert a diszkapu állítása közben érkeztek meg a honvédek. Nem sok gondolkodás után megfordultunk és

széleseben, örömmel vittük a hírt, hogy: *Láttuk a honvédeket és Mindjárt itt lesznek nálunk!*

Alig értünk vissza, máris érkeztek a katona-kocsik és rajtuk a *felvirágozott honvédek*. Az örömujjongás minden képzeletet fölülmúlt. Elhangzottak az üdvözlő beszédek, amelyekből egy szóra sem emlékszem, hiszen *süketül* bámultam a katonákat. Arra emlékszem, hogy Jakab Lajos bácsi, régi kardjával az oldalán és kitüntetéseiével a mellén, díszlővéseket tűtött el, fába szorított vadásztöltényeivel. Azután következett a heted-hétországra szóló mulatórozás. A kocsmá elé kigurított boroshordók és amit még nem látott e föld: *gond és bú nélkül mulatott a székely*. A kicsi házacskákat majd szétrepesztette a beléjük költözött bolgogság. Mindenhol ünnepi asztal várta a honvédeket. Nálunk egy Hitre nevezetű kiskatona volt e felejthetetlen nap felejthetetlen vendége. Ezen eseményekkel sorsfordulat következett be a falu, és egyben az én életemben is.

Az említett történetekről krónikákat, regényeket írhatnának az arra hívatott kezek. Én csupán egy olyan visszatekintő vagyok, aki szeretné elmesélni, amit az idő szürkehályoga még el nem takar. Persze hiányosak már az emlékek és a képek színe sem a régi, hiszen egyeseket rózsaszínűbbre, másokat sötétebbre változtattak az évek. Egy biztos: nem a gyermeki képzelet szülte dolgokról, hanem a valóságról írok, és azokat bárki leellenőrizheti.

Az **új kor** emberszámba vette és *gazdálkodásra tanította* e föld népét. Ingyen, illetve nagyon olcsón, szakkönyvekhez, folyóiratokhoz jutottak az emberek. Bár a következő évtizedek halálra ítélték azokat, máig is maradt belőlük egy-egy példány. Akkoriban én is átlapozgattam mindannyit. Milyenek voltak azok az írások?! Biztosan ma is tanulhatna belőlük nemcsak a diploma nélküli, hanem a diplomás mezőgazdász is. Olvastak is mindent, ami a kezükbe került, azért, hogy méltók legyenek a *gazda-ember* címhez, merthogy egy jó gazda nemcsak jó mezőgazdász, hanem jó állattenyésztő, zöldség- és gyümölcsstermesztő is kellett, hogy legyen. Tudták milyen fajta gabonát, iparnövényt, takarmányt, stb. érdemes vetni és hogy kell megfelelően előkészíteni a talajt. Az apró és nagyobb háziállatok tenyésztéséről és azok értékesítéséről is tájékozódtak. Minap a padlásom, kezembe került két füzet: az egyik a trágya helyes kezeléséről szól, a másik pedig a *tagosítás / kis parcellák egybevonása / előnyeiről* próbálja meggyőzni olvasóját. Rögtön a kollektív gazdaságok körüli, óriási, büzlő trágyahegyek jutnak eszembe. Tudatlanság

bizonyítéka volt úgy viszonyulni a földművesség fekete aranyához. Akaratom ellenére, immár nem tudom hányadszor, miközben a múltból beszélek, hirtelen átsiklok a közelmúltba — hiába az úgy befészkelte magát a tudatomba, hogy minél jobban csitítom, annál nagyobbakat szövik, akár egy láncra vert kutya. Talán nem is csoda!

Visszatérve a **gazdaképzésre**: egy idő után, az emberek nem elégedtek meg annyival, anennyit a folyóiratokból tanultak. Tapasztaltabbakat-okosabbakat kerestek fel, akik tanfolyamokon a modern gazdálkodás rejtélyeit fedték föl az érdeklődők előtt. Az alaptanfolyamokat sikeresen záró résztvevők, megkapták az *ezüstkalászos gazda* címet. Akik a következő évben a *tudás fájának* magasabb ágaira is képesek voltak eljutni, megszerezhették az *aranykalászos* titulust / *cím, rang* /. Nos ezek a gazdák, ismereteik birtokában, oktatták a falusfeleiket, kihasználva a tél hosszú estéit, — majd közösen döntöttek a gazdálkodás helyi problémáit illetően.

Jogosan modhatja bárki, hogy:

— Hallottunk és ismertünk több *kenyércsináló* elméletet, de attól nyugodtan éhen dögölhetünk! Azzal nem lehet piros tojást festeni!

Ez így igaz, hiszen az elméleti tudás mellé tojás és festék kell. Ennek kapcsán jut eszembe az azóta már szállóigévé vált egy történet:

A szabadságharc idején, zabot követelt a katonaság az egyik faluban. A helybéli vezetőség megtagadta a kérés teljesítését, amire az őrmester idegesen azt mondta:

— *Kendtek a múlt héten életüket és vérüket ajánlották a hazáért! Arra megszólal az egyik atyafi:*

— *Mű az életünket és vérünket igen — de a zabot nem!*

Hogy miért jutott eszembe ez a kis történet?! Azért, mert az elméleti tudás mellé zabot is kínált az akkori állam. Kínált, azaz adott is!

Fajtehímmel és kocával látták el az igénylőket — előnyben részesítve a sokgyermekes, szegény családokat, akik nem tudtak fejőstenet, illetve disznót venni. Kaphattak vemhes üszőt és kocát úgy, hogy a borjút, illetve a malacot kellett majd visszaszolgáltatni. Vetőmághoz úgy jutottak a gazdák, hogy azt csak betakarodás után, kamatmentesen kellett visszaadni. Az imént szó esett a trágyáról, ami nélkül nem lehet jó földművelést űzni. Előnyös kölcsönhöz juthatott például az, aki a trágyatelepek valamelyikét elrendezte. Modern gabonatisztítókat, valamint szelektálókat küldtek, hogy tiszta vetőmag kerüljön a földbe... Most hirtelen csak ezek jutnak eszembe, de azt hiszem máris elegendők

annak bizonyítására, hogy akkor a *pirostojaš festest* valaki komolyan átgondolta.

Gyermekkorom pozitív élményei közé tartozik még valami, amit meg kell említenem. Nem volt elég tudni azt, hogy tej nélkül nem lehet *egészséges gyermeket* nevelni, annak érdekében tenni is kellett valamit! Nos, akkoriban, a zöldkeresztes nővér minden héten végigjárta a gyermekes családokat és följegyezte azokat, akik asztaláról valamilyen okból hiányzott a tej: akár azért mert nem volt tehén, vagy mert épp akkor állt borjázás előtt. Ezen felmérés után, a nővér javaslata szerint, minden gyermek megkapta a napi tejszükségletét, persze ingyen, az olyan gazdáktól, akiknek bővebben volt tejük és megfelelőbb körülmények között éltek. Ma az is hihetetlennek tűnhet, hogy volt olyan idő, amikor az iskolába, tízóraira minden gyermeknek 1/2 liter tejet kellett vinni. Meri mondani valaki, hogy nem volt egy zseniális cselekedet?! Állítom, hogy az volt!

Érdekes az, hogy inkább a felnőttek körül bonyolódó dolgokra emlékszem vissza, így hát azon évek, gyermek-eseményekben elég szegényesek. Az biztos, hogy érdeklődésem mindig a felnőttek felé irányult, s azok közül a katonaság vonzott a legerősebben. A honvédek bevonulása után minden szabadidőmet közelükben töltöttem. Azt könnyen megtehettem, hiszen az első hetekben-hónapokban, amíg a határőrházak el nem készültek, a falunk végén volt az őrhely. Ott egy golyószóró mellett, mindig 3-4 katona kémlelte mindig a ki nem jelölt határt. Mivel unalmas volt a szolgálat, szívesen vették a mi jelenlétünket. Mi pedig nagy örömmel gyűjtögettük a filléreket és jóízűen ellegettük a komiszkenyerüket / *nem jó minőségű, katonák részére készült kenyér* /. Pár nap alatt úgy megtanultuk a felszerelések neveit, sőt a puskát és golyószórót alkotó részekét is, hogy vizsgára mehettünk volna. Az őrházak elkészültével, megszűnt a faluvégi *támaszpont*, az egyiket a peteki, a másikat pedig a derzsi útra helyezték. Meglazult, de nem szűnt meg teljesen a honvédekkel való kapcsolatunk. Határőr központot állítottak a faluba is, 15-20 katonával és egy őrmester parancsnokkal. Bár a körletbe / *fegyveres alakulat illetve táborozó csapat szállása és annak közvetlen környéke* / szigorúan tilos volt a bemenet, minden katonát név szerint ismertünk. Továbbra is kapcsolatban álltunk a határőrökkel, hiszen alig 12 évesen már besoroltak *leventének* és hírvívó szolgálatot kellett teljesítenünk a katonák mellett, a határőr szobák, valamint a temető sarkánál felállított golyószóró között.

Mivel szóba került a határ, arról annyit, hogy megrajzolása után a három magyarlakta szomszédfaluk: Székelypetek, Székelyderzs és Székelymuzsna Romániának maradt és a kányádi földek egyrésze szintén. Emiatt az emberek, köztük Édesapám is, csak határátlépő igazolvánnyal mehettek a földjüket megművelni. *Határincidens* is volt egyszer, mert az elkészített szénát, a románok el akarták vinni. A lövöldözés engem is a mezőn talált és majdnem áldozatává lettem. A gyakorlatozó katonák lövöldözése mindennapos volt, úgy oda sem figyeltünk mindaddig, amíg a golyók mellénk nem csapódtak. Kezdetben eltévedt magyar golyóknak véltük, de amikor a mellettem szántó suhanc legény közelebből szemügyre vette és látta, hogy azok nem rézszínűek, már tudtuk, hogy az ellenséges puskából származnak. Búvóhely hiányában, futásnak eredtünk. Ma is csodálkozom azon, miként kerültek el minket a puskagolyók.

Az elszakadt falvak lakosságának bánatát, szomorúságát nem is lehet leírni. Az tény viszont, hogy a katonaköteles férfiak mind átneköültek Magyarországra, abban a hitben, hogy egy-két hét múlva határkiigazítás lesz és akkor majd hazatérhetnek. Határkiigazítás lett is, de csak négy év múlva és az nem úgy, ahogy akkor álmodtuk.

Nemcsak hiányos, hamis volna az öregdiák elbeszélése, ha elkerülne bizonyos múltjabeli eseményeket, esetleg nem kellőképpen nyilatkozna azokról az eddig ritkán, esetleg félve emlegetett dolgokról, melyek örök nyomot hagytak az életében. Ne várja senki a jelenségek, események tudományos, mégcsak tudományoskodó értékelését sem.

Én csak elmesélem utódaimnak, ahogy az egyes eseményeket megéltem. Az értékelés legyen az ők feladata.

A 12 életévemet sem töltöttem még be, amikor nagy örömmel tettem eleget törvényes kötelességemnek és jelentkeztem a *Levente szervezetbe*. Vonzott és kíváncsivá tett a dolog, ugyanúgy mint a katonaság. Kezdetben nálunk a katonai őrpáncsnok volt a levente csoport páncsnoka, így talán több volt a *katonásdi*, mint máshol. Minden héten egy napon, szerdán volt a levente kiképzés, amikor reggel 7 órára kellett jelentkezni fapuskákkal együtt. Három korcsoportban, órarend szerint folyt a képzés. A foglalkozásból talán egy óracskát tartott a katonáskodás: menetelés, céllövészet, puskafogás, fegyverismeret stb. Azonkívül szinte megszokott iskolai program volt: — földrajz, történelem, számtan, torna és általános tudnivalók: például kérvények, nyugták, elismervények megírásának szabályai stb. Én, ma is az ott tanult szabályok sze-

rint írom a kérvényeket, nemegyszer rácsodálkoztak már az *irodások*. Bár föltétlen volt katonai jellege az egésznek, korántsem szorítkozott csak arra, sőt... Évközben többször volt számonkérés, de inkább *Ki többet?* verseny formájában. Évvégén pedig a falu előtt, a levante ünnepségen mutattuk be a tanultakat. Nagy hangsúlyt fektettek a viselkedési szabályok elsajátítására. A *leventeszabályzat* egyik pontja például előírta, hogy a levante lovagias. Különbben a szabályzat hat-hét pontjából, nem tudom lenne-e manapság kivetnivaló. Hogy milyen eredménye volt az illetémi oktatásnak, azt bárki megállapíthatja, hiszen egy öreg levante ma is felajánlja helyét a nőknek, vagy segít egy-egy csomag cipe-

*A LEVENTÉK MÁRCIUS 15.-I FELVONULÁSA, HONVÉDEK
KÍSÉRETÉBEN A KÁNYÁDI UTCÁN, 1942-BEN.*

lésében. Ahogy visszaemlékszem, az eskü szövegében sem volt semmi *bűnös*, hacsak a hazaszeretet, a természetvédelem esetleg a lovagias viselkedés nem számít annak, valamelyik buzgó nacionalista szemében. Kezdetben, amint mondtam már, az őrparancsnok volt a leventék parancsnoka is. Az nem tartott sokáig, hiszen hamarosan átvette az oktatást a tanító, aki más felfogást vitt a foglalkozásokba. Nagyon nőtt a színvonal, az ifjúsvezető-képzőt végzetek megjelenésével. Ma is találunk még tevékenykedő *öreg* "ifjú-vezetőket", valamelyik nyugdíjas, kulturális

vagy egyéb közérdeket szolgáló szervezet élén. Az akkori szellem példaként, a körzeti leventeparancsnokot, Balázs Ferencet emliteném, aki Székelyudvarhelyen megszervezte a zenei életet és képe méltán díszszeleg ma is a kultúrház falán — sőt kórust is neveztek el róla.

Szívesen vettem részt a kiképzéseken, annak ellenére, hogy már az elején összeütköztem az értelem nélküli parancsokkal. Megpróbáltam azokat vitatni és kevésbé teljesíteni, ami miatt egyszer kihallgatásra is kerültem az őrmester úrhoz, — még ő volt akkor a parancsnok. Az úgy odavágta elém a sárba a kezében levő könyveket, hogy az én 12 éves szememből, azonnal csorogni kezdtek a könnyek. Sokmindent megtanultam, de az esztelen, logikátlan dolgokat, soha nem tudtam bevenni, az oktalan parancsszót sem, amit a mai napig utálok és gyűlölni fogok amíg élek. Dicstelen levente pályafutásom 1944 augusztus 24-én, Erőstetőn ért véget. Hogy miként? Arról majd később.

Elemi iskolás korom három évéről elmondtam egyet-mást, s abból máris kiviláglik, hogy nem nagyon vadaltam / *szerettem* / a tanulást, s nem törtem magam túlságosan a betűk világának a meghódításáért.. Egyetlen könyvünk volt, az ABC-s könyv, ami különben tetszett nekem, a sok szép kép miatt. A betűket igen hamar megismertem, így az olvasás könnyen ment. A házi feladatokat nem szerettem, mert elrabolták drága játékidőmet. Csak elvették volna..., — hiszen én nem engedtem. Mivel a számtant már az iskolában megtanultam, a házi feladatot hamar meg tudtam oldani. Annál több baj volt a szépírással, ugyanis minden napra egy teljes oldalt kellett beírni. Arra viszont nem volt türelmem, de *idóm* sem. Hét elején általában teleírtam a palatáblát és papírossal lefedtem, hogy le ne töröldjön. Így egész hétre meg volt a szépírási feladatom. Izgága természetemnél fogva nem volt, és ma sincs türelmem betűket rajzolgatni — ennek tulajdonítható csúnya, olvashatatlan írásom. Sokszor eszembe jut ma is az a kicsi versike, amivel gyorsan betöltöttem a palatábla lapját:

Ezt a diófát itt

Nagyapám ültette;

Árnyékában nem ült

Gyümölcsét nem ette

Unokái áldják

Emlékét érette.

A magyarok bejövetelével az iskolában is sok minden megváltozott: alsó meg felső tagozatra oszlottak a gyermekek és megszűnt a délutáni taní-

tás. Megjelentek a tankönyvek, meg szemléltető-képek. Azokkal, de főképp a Magyarországról érkező szakképzett tanítónővel, új élet kezdődött az iskolában. Nagy szeretettel gondolkodok Kenyeres Zsófia tanítónőre és az övönőre is, akik eljöttek ebbe az eldugott székely falucskába, hogy lelket lehelyenek abba. Miskolc után nem lehetett könnyű megszokni a sárt és a szegénységet, sohasem hallottam őket panaszkodni és egyetlen nap sem késtek, hisz betegen is megtartottak minden órát. Az új körülményeknek és tanító nénimnek is tulajdonítom, hogy kezdtek érdekelni az iskolai dolgok. Kezdték lekötni figyelmem a magyarázatok, a könyvekben most már nemcsak a képek, hanem a róluk írottak is kezdték birizgálni / ingerelni / az agyamat. Természetesen még nem annyira, hogy otthon is foglalkozzak velük. Meséskönyvet sem olvastam egyelőre, hiszen örökké időhiányban szenvedtem, mármint a játék szempontjából. Nem láttam annak semmi kárát, hogy otthon nem öltem magam a tanulással. Az iskolában, ha egyszer elolvashattam valamit, már nem vallottam szégyent. Jó felfogóképességemet ki is használták, mert ha rövid idő alatt kellett színdarabot vagy verset tanulni, akkor mindig engem kaptak elő. Hogy őszinte legyek, annak egyáltalán nem örvendtem, de csináltam szó nélkül.

Egyszer, Édesapám megkérdezte a paptól: *Véleménye szerint képes lennék-e a továbbtanulásra?* — amire az válaszolt:

— Úgy látom, nemigen bírná meg!

Szüleim természetesen inkább hittek a papnak mint nekem s így, maradtam — pedig mehettem volna nyugodtan tovább...

Azonban ellenszenvennek nagyobbik oka nem ez volt.:

Szomszédunkban lakott egy sokgyermekes, nagyon szegény család. A Mózes nevű fiú kicsiny, gyenge fizikumú, de rendkívül élesesű gyermek volt. Viszont az emberi rosszindulat őt is megakadályozta a továbbtanulásban. Az történt ugyanis egyszer, hogy a pap vallásóra előtt, talán a mi pajkos rendetlenkedésünktől fölindulva és kezében egy papírt lobogtatva, harsogott:

— Látjátok, itt van a kezemben! Valakit közületek elküldhetnék ingyentanulásra, de nem javasolok senkit...

Nem emlékszem, milyen jelzőket használt még, de tény az, hogy a szegény Kís Mózes az árvaházba került és onnan szolgának valahová, — majd a zsilvölgyi szénbányából ment nyugdíjba. Akkor nagyon megharagudtam, jobban mint amikor engem gyalázott. Sohasem felejtettem

el a jelenetet, ami hozzájárult ahhoz, hogy ellenszenvem gyűlöletté nőjön.

Egyelőre ott tartok, hogy Édesapám kikérte a pap tanácsát. *Miért tette?! —* menten kiderül.

A határőrség és a csendőrség jelenlétével, a közjegyzőség megalakulásával valamint az új tanítónővel, egy teljesen ismeretlen szellem járta át a falut. Az addig elérhetetlen távolságban levő *nadrágosok világa*, testközelbe került — remény és lehetőség kínálkozva annak megismerésére. Természetesen a mi családunk is megragadta az alkalmat, két nővérem és bátyám személyében. Ketten magántanulóként próbáltak kilépni a szellemet fogvatartó sárból. A kisebbik nővérem pedig a polgári iskola tanulójaként vágott neki a tintafoltok világának. Mivel csak én maradtam "tisztázatlan jövővel", drága jó szüleim, valami belső kényszernek engedve, másfelé szeretnék volna fordítani sorsom szekerének rúdját — bár titokban szerették volna, ha valamelyikünk velük marad a föld mellett. Csakhogy ott állt előttük a nagy kérdőjel: vajon képes lennék-e én a gazdaságot vezetni? Jóllehet az új körülmények között nekem is annyit "töltögettek" a fejembe, hogy kezdett szorítani a régi kalapom. No meg azután, hogy a két évvel idősebb kollégista barátom fején láttam a Bocskai sapkát, amit föl is próbáltam, hiszen nagyon tetszett, — nem hagyott nyugton valami: — űzve-űzött a furcsa vágy, hogy több legyek mint apám — azaz ne maradjak amolyan "*semmi ember*". Ezen kijelentésemre is elgondolkozom és elszomorodom...

Akkoriban, amikor a betűkkel való ismerkedés helyett, inkább vívtam a játék csataterén, Édesanyám megkérdezte:

— Mi lesz így belőled, kicsi flam?!

Eltöprengek a válaszon. Sajnos a társadalom akkoriban semmibe vette a földművest, így hát, nemcsak a szüleimben, bennem is érlelődött valami vágy a "*más*" iránt. Én pöstelgettem / *érzékeltem* / is szüleim szándékát, de hát nem volt könnyű a döntéshozatal, hiszen a taníttatás óriási anyagi erőfeszítést igényelt. Talán a lehetséges kudarcától tartottak inkább, mint a felesleges kiadástól. Egyszóval: a bennem való bizodalom nem volt egyértelmű. Ezért kértem tanácsot a paptól, aki a már említett választ meg is adta. Amikor Édesapám közölte velem a "*tiszteletes*" véleményét, mintha a lelkem mélyébe tövist szűrtak volna, csak annyit kiáltottam felháborodásomban:

— Nem igaz!!!

Mivel ő volt a legtekintélyesebb *nadrágos ember* a faluban, az ő szava győzött, úgylát még egy évet jártam az elemibe. Ez a kijelentés meggyújtotta azt a "csak azért is!" lángocskát, melyet többé kioltani nem lehetett, sőt állandóan nőtt a lángja — egyre erősebben égetett.

Idővel nemcsak a "kalapot" éreztem szűknek, hanem a "mel-lényt" is. Úgy kezdte feszegetni a szívemet, lelkemet egy furcsa erő, hogy nem találtam otthon többé a helyemet. Nyugtalanúságom tényleg kibírhatatlan lett, de legyőzhetetlen elhatározásom megszületéséhez, hozzájárult még valami:

Hoztak egyszer egy munkaszolgálatos századot, hogy lövészárkokat ássanak körénk. A kicsi ártatlan, szűz falum úgy érezhette magát, mint egy megérőszakolt leány, aki a szégyentől lesüti fejét, de lényegében tehetetlen. Emlékezetes marad a megérkezésük, és az a bizonyos alkonyat, amikor Jánoska bácsi, a bíró, megkért, hogy egy szobát biztosítsunk a tiszteknek. Nagyon szomorúan, fényvesztett hangon mesélte, amint megkérdezte a hadnagy úrtól megérkezésük után:

— Hova szállásoljam el a munkások között levő orvost? — Arra jött a gyűlöletes felelet:

— A pajtába, hisz az is egy büdös zsidó! Az utolsó szavak kiejtése közben valami megcsillant Jánoska bácsi szemében, s kezefejével alig tudta megakadályozni, hogy ki ne csorduljanak könnyei.

Emlékszem, azon este a házban több szó nem esett. A beszéd forrását kiszárította a történelem. Hiszen már az volt, csak akkor még nem tudtuk ... De nem kellett sok idő ahhoz, hogy gyermekésszel is észrevegyem: valami nincs-e a rendjén. Hallottam, amint Édesanyám a pincében, többször elbeszélgetett két zsidóval, akik azelőtt ügyvédek voltak Pesten. Megtörve mondogatták:

— Nem az fáj, hogy dolgoztatnak, hanem a megaláztatás!

Akkor találkoztam először azzal a kifejezéssel, amelyet csak a következő napok kezdtek megtölteni tartalommal.

Tovább tekerem az emlékezés szürke fonalát: két fiatal hadnagyot költöztettek be hozzánk, az egyik szobánkba — úgy gondolom, nem voltak többek 20 évesnél. Hogy civil életükben kik-mik voltak, nem tudom biztosan, de Kocsis, a tiszti szolgájuk szerint, mindketten tanítók lehettek. A tanítónőmről alkotott véleményemet véve alapul, ma sem tudom elhinni, hiszen én két olyan alakkal, azóta is kevéssel találkoztam — a "vaddisznó" jelző is megtisztelő számukra, hiszen azok bár rőfögnek egymásra. Ezek úgy jártak-keltek az udvaron, hogy soha nem

köszöntek — de rá sem néztek senkire. Az effajta viselkedés erősen szokatlan volt nálunk, mert az Édesapám már száz méterről, előre köszönt mindenkinnek. Azt a magatartást pedig, ahogy azok Kocsissal bántak, lehetetlen megmagyarázni, márcsak azért sem, mert a tisztiszolga legalább 10 évvel idősebb volt a hadnagyoknál. Nem tudom mit csinálhattak a szobában, talán kártyáztak, — csak arra emlékszem, hogy Kocsis mindig késő éjszakáig ott kuporgott a konyhában, s melegítette a lábvizüket. Sokszor elszunnyadt már, miközben Édesanyám szólította:

— Menjen Kocsis, mert kiáltják! Nagyon gyakori volt, talán tízpercenként ismétlődött a hívás. Még határtalan tűrőképességű Édesanyám is azt kérdezte:

— Mondja Kocsis, hogy bírja maga ezt? — az mindig csak annyit mondott:

— Toró néni, én ezekre otthon, rájuk sem köpnék. Állítom, hogy még azt sem érdemelnék meg!

Amit Kocsis eltűrt, mi soha nem tudtuk volna lenyelni, nem-hogy megemésztetni. Egyik reggel a tisztek kihallgatásra rendelték 8-10 munkaszolgálatost. Én a nyitott konyhaajtón keresztül figyeltem-hallgatóztam — egy rohadt almával a kezemben. A sor végén egy nagyon gyengén öltözött, remegő sovány emberke állott. Amikor rákerült a kihallgatás sora, csak akkor derült ki a "bűne", miszerint éjszaka, mivel nagyon fázott a szalmában, magára tette az egyik katonai felesleges pokrócát. Közben ordítozások hagyták el a tiszt úr "felső bél-nyílását". Más embernek az alsón, — az igazi "végbél-nyílásán" sem jön ki annyi mocskok, mint annak a száján. Nagyon-nagyon megsajnáltam azt a vérig alázott, védtelen, szerencsétlen embert, s egyszerre csak a tiszt fejéből kőkött ki a kezemben levő alma.

Nagy riadalom támadt. Édesanyám látva azt, bocsánatkérések közepette rohant ki és talán már könnyögni is kezdett volna, ha Édesapám meg nem jelenik. Ő valahonnan hátulról, a csúrból figyelhette a történeteket s onnan lépett a tiszt elé, aki gúnyosan nézte, a kétségbeeséstől még kisebbnek tűnő Édesanyámat. A tiszt úr nagyon megszeppent, amikor apám megállt előtte mint igazi tagbaszakadt székely. Kezében egy vastag ostornyél volt, amit úgy szoritott, hogyha száját nem tudta volna elhagyni a szó, akkor biztosan az szólt volna meg helyette. Szerencsére a száj mozdult és néma maradt a kéz:

— Tőlem csak egy szobát vettek ki, az udvart nem! Itt többet kihallgatás nincs! — Csak annyit mondott, s azzal belépett a házba.

Nem szólt — ránnézett és én őrá. Már csak kemény határozottság ült a szemében, haragnak nyoma sem volt. A görcstől feloldódott nagy tenyerét pillanatig a fejemen felejtette. Éreztem, tudtam, hogy mit jelent az.

Különben családuink még egyszer szembe került a zsidó problémával. Igaz, hogy csak egy év múlva, de elmondom most azért, mert csak rágondolni sem szeretnék többet arra, amit azzal a néppel műveltek. Akkoriban, nemcsak hogy nem tudtuk, mégcsak nem is sejtettük, hogy a kemence tüzét azon szerencsétlenek elégetésére már meggyújtottak valahol. Ezért fáj és fáj ma is, hogy népeimet állították egyesek a bosszú kúpadjára. Nem tudom az okát, de talán úgy akarták azok tisztára mosni bűnös lelkiismeretüket a világ előtt. Bűnrészesek voltak, hiszen már tudtak arról: mi zajlik a légerekben — de a hatalom és a pénz érdekében, titokban az égő máglyák fölött kezet fogtak a gyilkosokkal. Ne vitassuk tovább, hiszen az igazság mindig vitatható, — az erő az viszont soha! Mi nem álltunk az erő mellé, vagy az nem állt mellénk?! — nem tudom; de a történelem folyamán sohasem voltunk egy oldalon, az biztos!

A szomorú történetünk gyökere messzebbre visszanyúlik. Családuink meghitt viszonya Nemes Márton körorvossal és annak feleségével, Herta nénivel nem volt újkeletű. Annióta emlékszem, mindig hálás szeretettel vettük körül a Doktor bácsiékat, — azt ők is érezték és nem hagyták viszonzás nélkül, sem ő, sem Herta néni. A bizalmas kapcsolat később is fennmaradt, miután beköltöztek Udvarhelyre. Amikor e kicsi városkát is elérték a deportálások, Édesapámat kérte meg a Doktor bácsi, hogy értékesebb holnijukat megmentse. Egy éjszaka Édesapám meg is járta a várost és leltár szerint elhozott onnan mindent, amit a szekereire felrakhattak. Úgy tűnt egy ideig, hogy minden jól sikerült, el addig, amíg egy este megjelent Jánoska bácsi, a bíró, két csendőr kíséretében, és követelték az orvostól elhozott javakat. Mivel a leltárpapír meg volt, nem került sor vallatásra, persze mindent elvittek.

Az összeomlás hamarosan bekövetkezett, így a hatalomnak és bérenceinek nem futotta többre, csak egy hazug, rágalmazó újságcikkre, mely szerint Édesapám, a *zsidóbérenc*, többek között, nagy mennyiségű aranyrúddal akarta megrövidíteni az államot. Nem kell külön ecsetelnem, mily rettegésben éltük akkori napjainkat. Szerencsére a hatalom közben mással volt elfoglalva és az úgy végleg lezárult.

Az igazságtalanság valamint a kiszolgáltatottság elleni érzelmem túlőlték már az egyszerű felháborodás határát — küzdehnet,

harcot követeltek. A szegények és a védtelenek iránti szelid szájalom követelőző erőszakká változott bennem. Mindez elegendő indíték volt arra, hogy a nagy csatára elinduljak. Társul szegődött a kollégista Bocskay-sapka gondolata is, melyek együtt azonnali cselekvésre kényszerítettek. Így hát egyik este bejelentettem szüleimnek:

— Tovább akarok tanulni!

Akkor már nem kerülgettem a dolgot, mint egy évvel korábban, hanem "szeretnék"-kel való cifrázás nélkül határozottan közöltem döntésemet. Szüleim egyáltalán nem lepődtek meg, sőt mintha csak arra vártak volna, — fellélegeztek. Végig cirógatta az arcukat valami, amit "boldogságszerűségnek" lehetett volna nevezni. Nem "tisztán" boldogságnak, mert érkezett vele valami, ami nem engedte a ráncok teljes eltűnését, sőt — egyesek mélyebbé váltak. Egyszerűen gondnak nevezném azt, ami szerencsére nem tudta az utamat elállni. Bár, előre tudta már mindenki mi lesz a döntés, mégis késő éjszakába nyúlott a megbeszélés, hiszen a "*Hogyan?, Miből?*" kérdésekre is választ kellett adni. Úgy "hullottak le" a nehéz, kacskaringós kérdőjelek az éjjeli csendben, hogy majdnem hallani lehetett a koppanásukat. Végül lefeküdtünk — nem tudom mások miként érezték magukat, de én biztosan nem tudtam aludni. Úgy felgyült bennem a lelkesedés gőze, hogy az nem hagyott nyugton mindaddig, amíg el nem mentem a kollégiumba, beiratkozni.

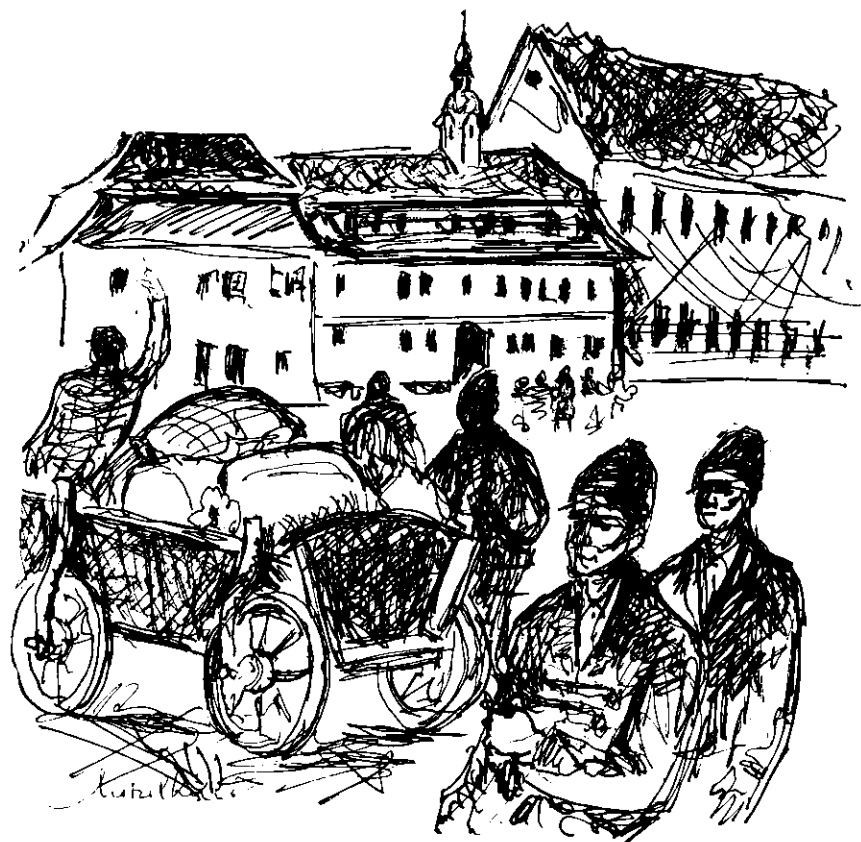
A részletekre már nem is emlékszem, csak annyit tudok, hogy gyalog tettem meg a 14 kilométeres utat. Amikor hazaérkeztem, Édesapám keserű-boldogsággal csak annyit mondott:

— No, eladád a bőröd, fiam!

E kijelentés után úgy éreztem, mintha tényleg az ördögnek adtam volna el magam. Attól úgy az inamba szállt a bátorságom, hogyha akartam volna, sem tudok megfutamodni. Akkor pedig, rám illett volna a később megfogalmazott mondásom: "*A székely inkább elfut, de bé nem szarik!*"

Így, a saját árnyékomtól is megijedve éltem tovább november 3.-ig, amikor kezdetét vette az iskola. Úgy gondolom, ha erőm nagyobb lett volna, mint a szegyenem, akkor visszahökölök / *megtorpanva, lassan hátrál* /. Szerencsére az előbbi erősen megfogyatkozott, míg az utóbbi egyre nagyobbak bizonyult bennem. Gondjaimba csomolyodva lestem a napok múlását és szerettem volna egy kicsit lassítani a nagyon gyorsan ketyegő órán — de az csak jobban gyorsult, ahogy közeledett a november. Amíg én tétlenségemben gubbasztottam, addig szüleim elő kel-

lett teremtsék mindazokat a javakat, melyeket egy bentlakó-, konvik-
tusi- / *internátusban ékező* / diák számára előírtak. Nem ártana ma sem
egy ilyen listát megmutatni a szülőknek és a gyermekeknek, hadd
lássák, mit jelentett akkor diáknak lenni. Szerepelt azon a tűzfától a
máig, valamint a diótól a fogkeféig, minden. Fel sem vettek az in-
ternátusba, hogyha a feltüntetett javak, úgy mennyiség mint minőség
szerint nem teljesítették az előírásokat. Csupán a fogpasztát lehetett
helyettesíteni: szénporral vagy sóval. Nehéz volt ám mindent előkészíteni
— talán szüleim egy különleges teremtő erővel rendelkeztek. Ma is csak
azzal tudom megmagyarázni, hogy minden évben útnak tudtak indítani.
Áldott legyen az emlékük!

„*PER SPINAS AD ROSAS...*”

Tudományt hódító utamra, 1943 november 3.-án indultam el. Mivel a faluból ketten mentünk **kollégiumba**, közös szekérre pakoltuk föl az előírt dolgok mellé a két duszát / *szalmazsákot* / is. Mivel Ödön már a negyedik osztályba ment, kellő tapasztalattal rendelkezett a teendőket illetően, s ez egy kicsi bátorságot "adott forma" nekem. A városban már egymást érték a duszás szekerek, egy-két nebulóval / *kisdiák* / illetve nagyobb diákokkal a "hátukon".

Ahogy megérkeztünk az internátusba, Ödön kinyomozta: melyik hálóban lesz a helyünk? Csak amiután leadtuk a konyhán az előírt élelmiszereket, akkor kezdhettük felcipelni a dolgainkat. Én elég bátorítalan voltam, nemigen hágyázkodtam — nagyon óvatosan lépkedtem, mert a nővéremtől örökölt fatalpú cipő a kockaköveken erősen kopogott. Majd csak egy hét múlva sikerült más cipőt kapnom, így "kemény alapokon" kezdtem meg pályafutásomat, persze csak lépkedve, mert futni abban nemigen lehet. Ráadásul nagyobb is volt egy számmal, úgyhát minduntalan esett ki a lábamból.

A 21-es szobába kerültem, ahhol rajtam kívül még legalább huszan voltak. Nagyrészüik fika volt / *első osztályos* /, a szobafőnök pedig egy ötödikes diák. Az fölvigyázott a rendre, tisztaságra, s beosztotta a fahordó, tűzgyújtó meg a vízhordó naposokat. Így hát mi cipeltük fel a kiporciózott fát, mi gyújtottunk tüzet és behordtuk a mosdóvizet is. Mindenkinek megvolt a saját mosdótálja és abban mosakodtunk minden reggel derékig, — persze hideg vízben. Az esti lábmósás ugyancsak hidegvízben történt. Nagyon nehéz volt megszokni azt a löcsbölődést, de mert ellenőrizték, — muszáj volt csinálni. Soknindent meg kellett szokni, de ezekről, majd később. Egyelőre maradjunk az első napnál, — a berendezkedésnél.

Alig cipeltük fel a holnit, máris hívatott valaki. Egy részemre addig ismeretlen, tanító rokonom, Toró Jóska bácsi volt, akinek két fia szintén ott tanult a kollégiumban. Tibor másodikba, Jóska pedig harmadik osztályba járt. Jóska bácsi szavai bátorítóan hatottak rám, fiai pedig — Tibi és Jóska sokat segítettek az új életmódhoz való alkalmazkodásomban.

A SZÉKELYUDVARHELYI REFORMÁTUS KOLLÉGIUM

A hálóban az ágyaink egymás mellé voltak helyezve, úgy hát nem éreztem magamat annyira védtelennek, kiszolgáltatottnak az új világban. Az **első napon** nem sokszor nyitottam ki a szamat — sem beszélgetés, sem evés céljából. Csak akkor beszéltem, amikor kérdeztek, enni pedig akkor sem ettem, amikor csengettek. Talán legjobban éppen az étkezéstől idegenkedtem, ugyanis Édesanyám eléggé elkényeztetett otthon. Sokszor mondta szegény, hogy az én számomra kár volt kitalálni a kanalat, — tudniillik levest nemigen ettem. Az első nap teljes *koplatással* telt el. Eljött aztán az este, amikor először vettem magamnak ágyat az otthontól távol. Olyan lapulva feküdtem ott, mint nyúl a bokorban. Behúzódtam a takaróm alá és erősen figyeltem. A fákák csendesek voltak, viszont a második osztályosok erősen hangoskodtak. Valami értelmetlen énekfélét rikácsoltak / *kellemetlen éles hangon énekel* /, amiből csak annyit tudtam felfogni és megjegyezni, hogy: "*ci-pőfűző, ci-pőfűző, gatyamadzag*". Nagy hahotával addig kiabálták, amíg a szobafőnök villanyoltást s azzal együtt csendet nem vezényelt. Mindenre figyelteni, de közben a **másnap** járt az eszemben, amikor megkezdődik az új *életem*.

Reggel hat órakor, mint azután minden hétköznap, a szolgálatos pedellus / *iskola hivataloság*, *iskola szolgálatos* / meghúzta a csengő kötelét. Mivel éjszaka nagyon sokat tusakodtam magamban, a reggeli csengőszó mély álomban talált, így inkább a társaim zajongása keltett föl, nem a csengő. Éberen figyeltem mit csinálnak mások, s én is próbáltam őket utánozni. Restelltem / *kissé szégyell* / kérdezősködni. Idétlenkedésem láttán, Józsi és Tibi eligazítottak a teendők "dzsungelében", s úgy a többiekkel együtt elhagytam a hálót. A földszinten levő ebédlő előtt, osztályok szerint sorba álltunk úgy vonultunk be az ebédlőbe, majd a már előre meghatározott csoportok szerint asztalhoz ültünk.

Milyen volt az **első étel** ize? Azon az első napon a korgó diákgymnornál fontosabb dolgok foglalkoztattak. Nem emlékezhetek egyáltalán ízekre, hiszen meg sem kóstoltam a reggelit úgy mentem az udvaron tartandó megnyitóra.

Nem volt virágdíszes, szavalatokkal teletűzdelt ünnepély — csupán **Haáz Rezső** igazgató úr tartott beszédet. Nem szónokolt, egyszerűen csak beszélt — de aunit mondott, az olyan mélyre hatott, hogyha rágon-dolok, most ötven év múltán is beleremeg a lelkem. E szavak *nemcsak egy iskolai évet, hanem egy egész életpályát nyitottak meg*. A 300 éves iskola történetéből elmondottak, úgy hatottak rám, mintha az öreg falak

"kőmorzsái" hulltak volna fejemre. Az iskola címere is úgy belevésődött a szívünkbe, hogy a tudós-kígyó, szájában a könyvvel, örökké ott él és örökké sziszegi, a nemes célért való küzdelem értelnét: *"Per spinas ad rosas"* — *Töviseken át a rózsákhoz*. Hiszen tövisek védik vágyálmaink rózsáit. Ezen rózsák szedésekor, sokszor megszúrják kezünket a tövisek, de csak *a gyáva adja fel a reményt és a harcot — az erős mindig bízva küzd*. Az iskola feladata épp az volt: megtanítani, hogy a reményt nem szabad feladni soha s így egyre több, nemesebb rózsát lehet a tövisek közül leszedni. Haáz igazgató úr nem pátosszal, hanem meleg szívvel, elismeréssel beszélt *nagy elődeinkről*. Azok közül hármat én is úgy belevestem az emlékezetem szellemtáblájába, hogy csak meghalványítani sem tudták az évtizedek, nemhogy kitörölni.

Bethlen Jánost, a kollégium alapítóját úgy idézte, hogy szinte láttam ahogy a talpam alatt levő követ leteszi.

Benedek Elek neve halványan, de be volt már jelölve szívembe. Ő volt az aki egy nagy kapun kilépve, beterelte a gyermekek lelkét a mesék, valamint a mondák tündéri világába.

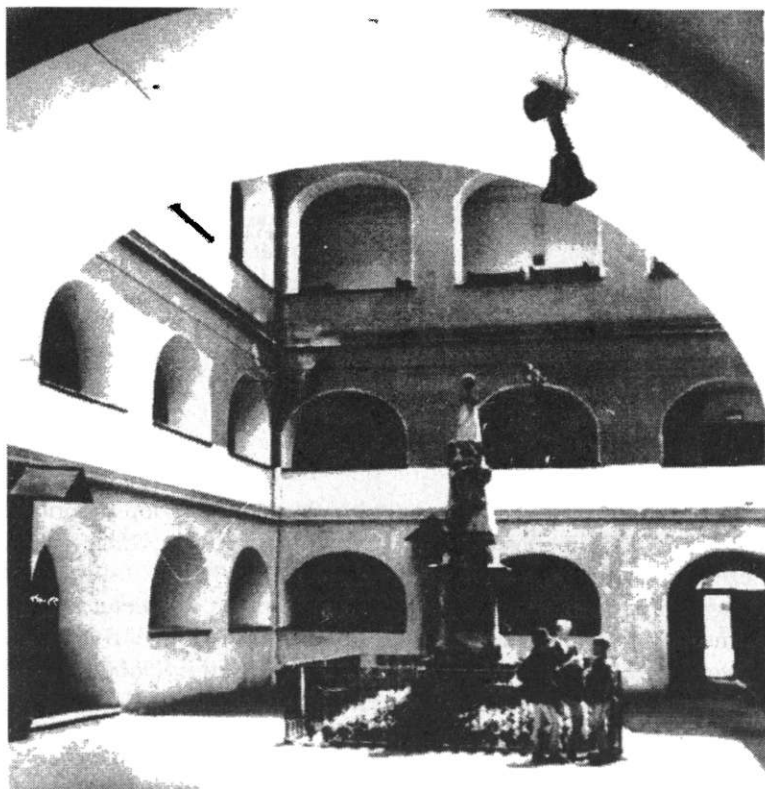
Backamadarasi Kis Gergely tanár nevét, akinek az emlékoszlopát épp körülálltuk, akkor hallottam először. Közben bebizonyosodott, hogy önfeláldozó munkássága párját ritkította. Ott évnnyitón történt az első "találkozásunk" amikor Haáz Rezső Igazgató úr, mintha oda varázsolta volna a négyszögű térre. Nemcsak a keze után nyúltunk gondolatban, hanem ruhájáról és cipőjéről "letöröltük" egy **hosszú út** porát.

Udvarhely és Bécs városa között nem rövid a távolság — "épp onnan érkezett vissza tanár úr". Oda volt, hogy engedélyt kérjen a rebelis szellem által bezáratott iskola újranyitására. Milyen sok por rakódhatott le rá, hiszen többnyire gyalog tette meg az utat, s közben Erdélyt járva, pénzt gyűjtött a kollégium bővítéséhez, valamint a mellette álló templom felépítéséhez. Oly sokat tett az iskolájáért az az ember, hogy még a társai is értékelték, ami igen ritkán szokott megtörténni. Példamutató szellemének emléket is állítottak az iskola udvarán.

A vörös márványoszlopra csak annyi volt írva: *"Backamadarasi Kis Gergelynek — az ifjúság — 1843"*. Az oszlop felső részén egy Nemtő / védőszellem megszemélyesítője, a szellem angyala / állt, kezében a tudás messzevilágító, kiolthatatlan fáklyájával. Később, naponta álltam meg az oszlop előtt, s gondolatban visszasétáltam a múltba, vagy föltreptültem a fejünk fölött levő, elérhetetlen "Ég" felé, amerre a szellem

angyala mutatott. Később is mint vendiák, sokszor betértem hozzá erőt meríteni, míg egyszer csak az üres helyét találtam.

Jött ugyanis egy *torz kor*, mely *törpe alakjaival* nem tűrte a magasra törő szellemet, így a kiemelkedő fejeket levagdosta. Magukhoz viszonyítottak mindent, tehát nem a "magasság", hanem a "töporódottság" lett a mérce. Mivel az emlékmű lerombolásának idején, már öregdiákként éheztem és dideregtem a "bőség kertjében", (értsétek nyugodtan szó szerint), az eseményre vonatkozó részleteket nem ismertem. Rájöt-

ERŐTMERÍTŐ KISDIÁKOK A BACKAMADARASI KIS GERGELY
EMLÉLOSZLOPÁN NYUGVÓ NEMTŐ ELŐTT

tem, hogy hiába keresem a tettest, hiszen a lehetséges tanúk kisebbségi szája hallgatásra ítélte azokat — s amiatt nem beszélhettek. Ettől szenvedni lehetett, de mitől jobban: a fájdalomtól vagy inkább a hallgatástól? Csendes szenvedésre kárhoztatott az a kor minket. Jól emlékszem, annak a hatására szólaltattam meg a darvakat, a következő versikében:

"Krú, krú"-t kiáltanak

A szálló darvak.

Kérded tőlük:

— Miért krügattok?

— Fájó panaszhangunk

A mi kiáltásunk;

Hogy nincs nyugtunk

És hogy mindig vándorolunk.

Nehéz az utunk

S hogyha belesírunk,

Úgy érezzük:

Könnyebb lesz a szárnyunk.

Sorsod — ó ember —

Miénknél nehezebb!

Hiszen neked

Mégcsak krúgni sem lehet...

Mindig szerettem volna megtudni az emlékoszlop ledöntésének részleteit, azonban negyven éven át, hiába kutattam. Alig két-három évvel ezelőtt hullott le a titok leple. Azt sejtettem, hogy a tanítónő-képző akkori igazgatónöje is ludas a dologban, azonban az esetet konkrétan nem ismertem. Azt mesélte el nemrégiben H.S. öreg tanárbarátom, aki tanúja volt az akkori jelenetnek: *Az igazgatónő, akit különben más tettek is terhelnek, egyik tanár társával haladt el az emlékmű előtt, amikor az, a szellem anygyalára mutatva megjegyezte:*

— Viola, nem tudom, mit keres itt még mindig ez a misztikum?!

Feltételezem, hogy a félsz kényszere mondatta a teológiai végzettséggel is rendelkező Dr.T.Ö.-t, éppen ezért írom nevét csak rövidítve. A kor "Nagyasszonya" nem tétovázott — másnap cselekedett.

Ez is egy történet, a magukat óriásnak képzelő, törpe-torzok világából. Azóta, szerencsére változott kicsit a világ és az emlékmű viszszerkerült régi helyére, azonban "a tudás szellemétől" még mindig fél a kor, hiszen szimbóluma a Nemtő egyelőre a múzeumban hever. Hátha soraink hatására, akadnak majd diákok, akik visszaemelik azt, az őt megillető helyre.

Remélem úgy lesz, s akkor megérte, hogy "ellógtani" az évnnyitóról e pár percre. Somfordáljunk csak vissza az akkori emlékoszlop mellé, ahol Haáz igazgató úr megnyitotta az 1943-as iskolai évet, — nem tövisek nélküli rózsaszüretet kívánt, hanem *erőt, kitartást* ahhoz, hogy mezítlábas gyermeklelkünk kibírja azt a tuskés utat, amelyen aznap indultunk el a "rózsáliget" felé.

A megnyitó után felmentünk a második emeletre, ahol az osztály- és a tanuló-termek voltak. A folyosót óriási ablakok zárták el a külvilágtól. Amikor a folyosó plafonján lógó táblákról elolvastam: "Ne rohanj! Ne kiabálj! Ne verekedj!" -eket úgy éreztem magam, mintha járomba dugtam volna a nyakam. Verekedni nem szerettem soha, de szaladni, azt nagyon. Amak pedig nem volt többé ott helye. A felhívás olyan hatással volt rám, hogy utolsónak mentem be az osztályterembe, ahol már csak egyetlen hely maradt üresen, egy kicsi fekete gyermek mellett. Valahogy odabátorkodtam hozzá és megkérdeztem:

— Megengedi-e, hogy ideüljek?

Félszemmel sandítottunk csak egymásra, míg annyi bátorságot nem vettem, hogy megkérdezzem:

— Magát hogy hívják?

— Lukács Imre — szólalt meg röviden, de máris az én nevem után érdeklődött. A fura bemutatkozás után, délfelére úgy megeredt a nyelvünk, mint a patak a tavaszi napsütésben. Megtudtam, hogy Bikafalváról jár be mindennap gyalog, s nem elég az a 14 kilométernyi út és az iskolás táskák... reggel cipelnie kellett a tejeskandért és azt el is kellett vinnie a megrendelőjükhöz.

De a nyolc év alatt Lukács Imre soha el nem késett.

Ma is fejet hajtva gondolok vissza azokra a diáktársaimra akik Bikafalváról, Hodgyából, sőt a kilenc kilométerre levő Ócfalváról is képesek voltak gyalog bejárni Udvarhelyre naponta, csak hogy tanulhassanak. Ugyanakkor keserű szomorúság fogja el a lelkem a kisebb nehézségektől is megfutamodó fiataljaink láttán.

„Nyugodtan kérdezheti bárki:

— Hát nem volt akkor is vonat?

— De, igen, sőt már autóbuszok is kezdték járni a falvainkat, csak épp egy dolog hiányzott: a pénz. A konviktust meg a bentlakást is alig bírták szüleink fizetni. A lehetőség valóban megadatott, de mi magunk kellett húzzuk, cipeljük "sorsunk szekerét" a nagyon tövises úton, ahol eleinte alig akadt elvéve egy-egy leszedhető kis rózsa. Mégis azt mondom: *"Érdemes volt, megérte!"*

Szóval, Inrével úgy összebarátkoztunk, hogy nyolc évig soha nem tudtak bennünket szétültetni — bár egyszer-kétszer adtunk rá okot. A többi 65. osztálytársammal is hamar összeismerkedtem és mindenikkel jó barátságba kerültem. Tehát 67-en kezdtük el a harcot **Horváth József** osztályfőnökünk vezetésével, aki rendkívüli tanár és pedagógus volt egyszerében. Ő tanította a magyart és a román nyelvet is. Lehet, most sokan felkapják a fejüket, hisz 1943-t írtunk akkor. Igen! Abban a *"reakciónak"* nevezett évben is ugyanannyi órászámban tanultuk a román nyelvet mint a magyart, a székelyudvarhelyi Református Kollégiumban és a többi északerdélyi magyar iskolában hasonlóképpen. Bárcsak akadna ma egyetlen román iskola, ahol heti egy órában tanítanak a magyar nyelvet. A múlt szép valóságát ne keverjük össze a jelenkor rútságával, hiszen a politika kegyetlen, véres csataterén. — a szépség és jóság jelszava alatt, — aljas hatalomra törők, nemes emberi szándékokat áldoztak érdekeik oltárán. Tanáraink, minket távol tartottak az ilyesmitől, ezért különös szeretettel emlékezem mindnyájukra. Ahogy most átvonulnak az arcok a múlt kódén, senki nincs akire nem virágot, hanem sárt szórna emlékezetem keze. Haáz Rezső igazgató úr csodálatos alakjára sem tudnék másképpen viselkedni, csak szeretettel. A saját maga alapította néprajzi múzeumba gyűjtötte és gyűjtötte velünk halódó múltunkat. Ő is hangoztatta, hogy *jelene csak annak van, akinek él a gyökere, s aki a múltját elfelejti az a jövőjét kötyavetyéli el*. Vakációk előtt is mondogatta, amikor a sőtét, eldugott padlások kutatásába bízott.

Tisztelettel és szeretettel nézek a 90 évesen is szálegyenes **Mátéfi** tanár úrra, aki olyan színesen mesélte el az 1940-es bevonulást, hogy szinte látni ahogy *"Csaba- királyfi"* útézei között elsőként lépi át a határt. A hadak élén úgy idebiciklizett akkor Budapestről, hogy kerékpárját és a visszavezető utat, többé soha nem kereste meg. Tőle tanulni meg a csillagok között járni, de sajnos fejünk fölött sokszor borult volt az "égbolt".

Horváth Jóska bácsi, az osztályfőnökünk volt a cserkész-parancsnok is. Vele tettük meg az első kirándulásainkat a Reztetőre, s közben énekelgettük: *"Mikor a gyorsvonat a Rez alatt megáll..."* Általa ismertem meg a cserkészetet, s minél hamarabb szerettem volna cserkész lenni. Haza is küldtem a belépési kérvényt szüleimnek, beleegyezésüket kérve. Ők az akkori zürzavaros jelentől, s a fekete szárnyaival már csapkodó jövődőtől félve — sejtve a rosszat, nem írták alá a papírokat. Így maradtam máig is csupán cserkészírnádó.

A korán öszülő, örök diák, Baczó Laci bácsi emlékét is csak dédelgetni lehet. Ő diák maradt azért, hogy jó tanár lehessen, s az sikerült is neki. Hárman laktak legény-emberként az internátusban, így igazából ők voltak a nevelőink. Most még **Tömöri Ödön** tanár úr katonás járása sem gurít kellemetlen göröngyöket a múltban járó lábam elé. Pedig akkoriban, úgy kellett várni őt, karbatett kézzel, hogy a légyzűmmögést is hallani lehessen, s az nem igazán volt inyűnkre.

Jaklovszki Dénes tanár úr, mint a régmúlt idők tanármintaképe bicegett be mindig az osztályba. Emlékezetemben ma is elevenek jellemzői: rövid haja, arany nyakkendőtüje, rímbe foglalt humora — amin ő, soha el nem mosolyodott. Előbb latint, később románt tanított. Az utóbbi minőségében megkérdezte egyszer, hogy *mit jelent: "ínapi"?* Persze egyikünk sem tudta, amire ő:

— Ínapoi-vissza, aki nem tudja, a levét megissza!

Csak ilyen és ehhez hasonló, de természetéből fakadó pedagógiai fogásokkal tudta a latint megtanítani, s ezt a száraz, cseppet sem szeretett tantárgyat, elviselhetővé tenni.

Hallom **Benke László** tanár úr keserű hangját, — látom ahogy leveszi nagydioptriás szemüvegét, s eldörzsöl szemében egy "gyöngyszemet". Ő "gyöngyöket" hozott Budapestről, hogy közöttünk szétszórja azokat, de sajnos, amire ideérték, könnyekké változtak. Annak persze mi voltunk az oka, ugyanis csúnyán visszaéltünk egy nagyon rövidlátó ember igen nemes szándékával. Zenét tanított volna szerencsétlen, de órán, nemcsak hogy nem figyeltünk, hanem közöttünk sokan a többiek röhejének kíséretében, kezük helyett lábukkal vezényeltek. A felelésre kihívott tanulók felolvasták a katedra oldalára előzőleg felírt szöveget, de megtörtént az is, hogy a kihívott diákok közül, csak egy felelt, aki mindig helyet cserélt a soronlevő felelővel. Ma sem hiszem, hogy szegény "Kukucs" / így neveztük rövidlátása miatt /, ne vette volna észre. Talán keserűségéből függőnyt vont a szeme elé, s úgy tett, mintha nem látna.

Emlékszem, hogy a lelkem mélyén nagyon sajnáltam, de semmit sem tettem érte, s persze a zenét sem tanultam, — így maradtam máig zene-analfabéta. Hát ez volt a magyar ifjúság.

Khel Pista bácsi minket nem tanított, mégis megemlítem, hiszen egyszer szinte megjárta vele. Végtelenül bosszankodott, amikor valakit füttyülni hallott. Én ezt nem tudtam, csak annyit, hogy németet tanít és amikor haragszik "porosfülű"-nek vagy "paplanfejűnek" becézi tanítványait. A harmadik osztályban volt órája, amikor az ajtó előtt elfütttyentettem magam egy nagyobb diák biztatására. A diák menten futásnak eredt s engem is biztatott, de azzal már kivágódott az ajtó és a kirohanó Pista bá', utánunk is eredt. Gyorsan leszaladtunk az első emeletre, de ott is üldözött. Végül csak megúsztuk a dolgot, de megúszták a harmadik osztályosok is a felelést, hiszen jónéhány perc eltelt az órából. Később tudtam meg, hogy egy jól bevált régi trükk volt, csak nemigen akadt már jelentkező, a "bedobásra". Kihasználták tehát a tudatlan fikákat.

A "tisztikar" rövid ismertetése után, amelyre még később visszatérek, — lássuk milyen volt a "legénység" / a diákság /. Mivel én is újonc / fika / voltam, természetesen, magunkról többet. Az igazi "harcok" az osztályban zajlottak, így a bentlakás csak a felkészülés, azaz a gyakorlatozás színtere volt.

Amint már említettem, nagyon sokan (67-en) voltunk az első osztályban. Így osztálytermünk nagyon zsúfolt volt, s annyi nebuló fegyel-

BOOSKAY-SAPKÁBAN
FIKAKÉNT, 1943-BAN.

mezése ilyen körülmények között, még nehezebb. Akkoriban nem kellett felvételizni, tehát nemcsak felkészültségi szinten, hanem a szellemi képességek terén is nagyok voltak az eltérések: a kitűnő képességű diáktól a tanulásra képtelenig, minden típus képviselve volt. Ez utóbbiak, persze jobbmódú családok gyermekei voltak. A gazdag szülők tehetségs anyagi helyzetükkkel szerettek volna a szellemi élet egy magasabb létrafokára segíteni tehetségtelen gyermekeiket. Mivel az akkori iskola erkölcsével összeférhetetlen volt ez a módszer, szerencsére nagyon ritkán sikerült azt véghez vinni. Nem mondhatom, hogy soha — hiszen akkor is voltak úgynevezett *protekciós gyermekek*, de kevesen, s a-

zoknak is el kellett érni egy bizonyos szintet ahhoz, hogy a négy gimnáziumot elvégezhessék. Nekem nyolc év alatt nem volt egyetlen olyan tanárom, akit e téren erkölcstelenséggel vádolhatnék. Kevés fizetéssel, de nagyon nagy felkészültséggel tették a dolgukat. Ők igazán a nemzet "napszámosai" voltak. A tanulásra alkalmatlanok nagyrésze, már az első évben kiesett. Soha nem felejttem el Gergely Zsiga és Zsiga Gergely nevezetű osztálytársaimat, akiket Jaklovszki tanár úr oly sokszor szólított felülésre, — de hiába. Mivel általában egyik sem felelt a feltett kérdésre, a végkövetkeztetés így hangzott:

— Gergely Zsiga, vagy Zsiga Gergely, mindegy, hisz egyik sem tud semmit!

Mindketten kimaradtak az iskolából. Gergely Zsigát már félévkor hazavitte az édesapja. Az ablakból néztük, amint pakolták a holmiját, s szegény Zsiga, mintha tehetségtelenségéért hibás lett volna, csak a szék saroglyán / a székderéknak hátsó elzáró-rácsszerű alkatrésze / kapott helyet, míg megsértett apja egyedül ült a bőrülésen.

Ani engem illet, én sem hősieskedtem az első csatákban — illetve, a valódi ütközetekben már elég jól helytálltam, de az előcsatározásokban szinte megfutamodtam. Mindenképpen keserűen végződtek az első napok.

Az első latin óra után, megkérdezte Jakab Ödön, a már negyedik es falumbeli barátom:

— Mit tanultatok, Árpád? — amire én azt válaszoltam:

— Én csak egyetlen szóra a "*lombinativus*"-ra emlékszem!

Erre úgy elkezdett Ödön kacagni, hogy én majdnem sírva fakadtam kínomban. Azt hittem végleg odalett a tanulási kedvem, úgy lelemboroztam szomorúságomban. Az eset nemcsak bosszantott — az önértéket is nagyon sértette. Szerencsére előjött a "csak-azértis" és még aznap nekiálltam, nemcsak a nominativus, hanem az összes főnévi eset megtanulásának.

Mindez nem volt elég, — pont azokban a napokban adta vissza Horváth tanár úr a magyar füzetünket, amelyekbe levelet kellett fogalmazunk Édesanyáinkhoz. A pirostól már alig lehetett elolvasni amit írtam, úgy tele volt helyesírási hibákkal. Legalább az írásom lett volna szép! Meglátszott, hogy az otthoni szépírásgyakorlatokat elfelejtettem elvégezni, de azt ma sem tudom letagadni. Azt hiszem, csak a fogalmazás miatt kaptam meg a 3-as minősítést, az akkoriban bukást sejtető 4-es helyett. Nagyon elkeseredtem, de közben eszembe jutott, hogy jóma-

gam hoztam vásárra a bőrömet, s az otthoniak kicsúfolnának, kikacagnának, ha ott hagynám a "piacot". Szinte hallottam az álsajnálkozó kárörvendő hangját: *"Szegény megpróbálta!... Ugye mondtuk, hogy ne menj oda!... Hiába, ott nem olyan könnyű!... Az nem neki való! stb."* Ezek az álhangok úgy felerősödtek bennem, hogy megfutamodtam előlük, s azon vettem észre magam, hogy ott ülök a tanulóban és erősen akarok valamit... **Akkor kezdtem el tanulni.**

A fejemmel nem is volt baj, csak a fenekemmel, bár azt hiszem szorosabb összefüggést mint a szék és a fenék között, alig lehet találni, hiszen mindkettőn ülni kell. Az én esetemben nehezen szoktak össze ezek ketten — alig váltak elviselhetővé egymás számára, nemhogy barátság alakuljon ki közöttük! Nem csoda, hiszen addig alig tudtam pár percre egymáshoz illeszteni őket, ettől kezdve pedig órákig kellett testközelben eltűrjek egymást. Miután kialakult a megfelelő viszony a szék és fenekem között, a tanulással nem volt többé probléma. Így hát, *sem intőt, sem róvót* nem kaptam, sőt karácsonyra a jegyeim között nem volt egyéb 1-es és 2-esnél. Abban az időben a tanárok teljesen titokban tartották az osztályzatot, tehát a tanuló csak sejhette milyen jegyeket kapott. Vita tárgya lehet, hogy jó vagy rossz volt ez a módszer. Én úgy gondolom, néha jót tett, hiszen a jegyek ismeretének birtokában, a diák ki tudja számítani: *Érdemes-e tanulni? A meglevő jó jegyek hány rosszat bírnak meg? Van-e bukás veszély?* Talán készítette ez a bizonytalanság a diákokat a "hátha" nélküli tanulásra. Ne felejtjük el, hogy a diákság nagyrésze, csak az átmenő jegy erejéig volt hajlandó törni a fejecskéjét. Úgymond, titokban történtek az osztályozások, illetve tanáraink tudta szerint az úgy is volt. De mivel a diák — az diák — vagy a ceruza mozgásának követésével, akár más módszerrel, de kinyomozta a jegyeit. Olyan kifinomult volt e téren a megfigyelőképességünk, hogy csak ritkán tévedtünk. Természetesen a jegyek kifürkészésére más módszerek is léteztek. Sőt egyesek javítást, vagy jegybeírást is megkockáztattak, hacsak alkalmuk adódott rá. Márpedig a megfelelő alkalmakat szülő lény éppen a diák maga.

Visszatérve a róvóra és az intőre, azokat mindig vakáció előtt osztották ki, azaz küldték szét. *Intőt* kapott, aki közel állt a bukáshoz, *róvót* pedig az aki egy vagy több tantárgyból teljesen bukásra állt. Az intő a szülőknek szóló figyelmeztetés volt: *"Értesítjük a kedves szülőket, hogy fia, — ill. lánya — a nevezett tantárgyból közel bukásra áll. Ezért megintjük, s ha nem tanul, akkor megbukik!"* A róvó, már súlyosabb volt.

Abban nemcsak figyelmeztették a diákot, hanem megróvásban részesítették, amiért jegyei egyértelmű tudatlanságáról árulkodtak. Ezeket, a diákokról szóló, de szülőknek címzett értesítéseket, otthon alá kellett írtni. Természetesen, a biztonság kedvéért nem bízták a diákra, hanem postán küldték el azokat. Hogy volt diák aki azon is "kifogott"? — az csak magától érthetődő. Hogyan?! Hát, egyszerűen úgy, hogy leste a postást, attól ő vette át a levelet, s nem mutatta meg szüleinek, hanem visszavitte az iskolába, majd ott bizalmas társával aláírást hamisított. Igaz, ami igaz — én is irtam alá intőt a padtársamnak. Emiatt viszont, soha nem volt lelkiismeret-furdalásom, — kitérését és helytállását a már említett körülmények között, ma is csak csodálni tudom.

A tanteremben "élesben" ment a küzdelem. Ahhoz, hogy a diák ne kapjon "halálos sebet", jól föl kellett készülnie. Arra szolgált a bentlakás, mint gyakorlóter. Az ottani élet, annyira elválaszthatatlan volt az osztálybélitől, hogy kollégiumi életen már nemcsak a bentlakásit értették, hanem a mindkét szinten zajló életet együttvéve, — hiszen az egybefolyt reggeltől-estig és estétől reggelig. Azt hiszem, társaim is alátámasztják: az internátusnak sokkal nagyobb szerepe volt az emberré válásban, mint az osztályban folyó nevelésnek. Abban a szellemi-műhelyben formálódott a nebuló felnőtté, hiszen a gyermekeknek 8 éven át, ott volt az otthonuk. Ha arra kellene válaszolni: *kié volt a nevelésben a főszerep?* — nagyon nehéz helyzetbe kerülnék. Talán azt mondanám: az iskola szelleméé. Az a megfoghatatlan valami nem egyéb, mint az évszázadokon keresztül összegyűjtött, tanár és diák testi-lelki izzadságának egyvelege. Ez hordja a tanár-diák valamint diák-tanár egymás közötti viszonyának jellegét és ebből alakul ki az illető "iskola" sajátossága. Ezáltal annyira jellegzetesen egymáshoz hasonlóan alakulnak a fiatalok, hogy meg lehet különböztetni például: az udvarhelyi diákot a nagyenyeditől, de még két udvarhelyit is, hogyha azok más-más iskolába járnak. A különböző **iskolák szellemének** kialakulásához, azonban nem évtizedekre, hanem évszázadokra volt szükség. Ez alatt vált a porladó szén csiszoló gyémánttá, amely a nyers terméskövekből "nemes eszközöket" alkotott. Ezért válik legyőzhetetlenné az a nép, amelyik ilyen lélekfaragó iskolákkal rendelkezik. Ezzel semmi újat nem mondok, hiszen ezt a sötét kommunista-sovinista hatalom is tudta már. Egyet viszont nem tudott! Azt, hogy a szellem átlépi az iskola falait, tovább élve és munkálkodva, — ha kell a szabad ég alatt is.

Az elmondottak szerint, én is egy ősi iskola szellemének apró eszköze lettem. Dehát, a kialakulásig még sokszor meg kellett forgatni a duszát a vaságyon és diákgyomrunkban is többször megkonduult az éhség kegyetlen harangja. Mivel a duszaforgatás az én egyéni ügyem volt, s gyomrom éhségharangját is csak én hallottam, — ezekről csak akkor szólok, amikor erősen kikíváncsoznak a többi mondanivalóm közül. Az elmondottaknak nem lesz különösebb rendszere, ami annak tulajdonítható, hogy az emlékek felbukkanása, nem követ semmiféle szabályt. Sokszor előfordul, hogy egy újabb visszarántja a régit. Tulajdonképpen sohasem szerettem a katonás rendet. Egy idegen számára rendetlenségnek tűnhet ami körülöttem van; pedig én egyből megtalállok benne bármit, amit keresek. A fontos, hogy *önmagunkban ne kelljen keressük magunkat*. Különböző is a történések feladata időrendi sorrendbe szedni az eseményeket, hogy azáltal "történelemmé" váljanak. Én, mint a vendiák, csak emlékezek — hogy emlékeztessenek.

Ha diák-szemponitú fontossági sorrend szerint akarnék indulni, akkor egészen biztos, az ebédlőnél kezdeném, hiszen nincs annál fontosabb hely a diák számára. Igaz, aludni is nagyon szeret, de igazából csak teli hassal. Az alvással kapcsolatosan már elmondtam egyet-mást, így a **hálónál** maradok, s azért is, mert minden reggel ott kezdődött az élet, este meg ott térünk nyugovóra.

Minden reggel 6 órakor át kellett élni a hajnali csengőszó okozta ébredés fájdalmát, ami olyan rémes volt. Vasárnap szerencsére egy órával később szöktettek ki az ágyból. Felszöktünk, de utána csak botorkáltunk a felsőtétben, mert sokszor elfelejtettük a szemünket kinyitni. Fél óra alatt kellett elvégezni a reggeli teendőket: hidegvízben derékig megmosakodni, ágyat vetni, stb. Az első napokban nehezen ment a dolgot, de aztán annyira megszoktuk, hogy később még a *vigilnek / szolgálatos, őrködő, ügyelő* / is elég volt a fél óra ahhoz, hogy a hálót rendben hagyja. Fél héttől-fél nyolcig *szilencium / csend-tanulás* / volt. Ez az óra nagyon hamar eltelt, főleg ha sok volt a megtanulatlan lecke. Fél nyolckor vonultunk be az ebédlőbe.

A diák összenőtt a **csengő** hangjával és érezte, hogy mikor, miért szólal az meg. *Egyféle* hangja volt amikor Domi vagy Mózsi bácsi az órákra való be- illetve kimenetelre húzták, — más hogyha étkezésre hívott. A becsengetés hangja izgalmakat kergetett, a kicsengetése már a megnyugvás levegőjét remegtette meg. Az **ebédlőbe** híváskor, mintha angyalok mozgatták volna a csengő nyelvét.

Az étkezdeben a hetesek hozták ki az ételt a konyhából az ebéd-
lőbe és ha volt repeta / *ráadás, adagon felüli étel* /, azt is ők szolgálták fel.
Mindenkinek megvolt a saját evőeszköze, s a mosogatást is ki-ki maga
végezte, ami rendszerint azok lenyalásából állott. Talán innen ered a
"nyalókkal" szembeni undorom. Az én generációm annyit nyalt akko-
riban, hogy *többé senkinek semmijét* nem volt hajlandó. Ez egyik oka
annak, hogy mint szőrös hernyóra, úgy tekintett ránk a későbbi hata-
lom. Az étkezés mindig az *apparitor / internátust felügyelő nagydiák /* tmád-
ságával kezdődött és végződött. Az utolsó hálaadás átköltése is ékes bi-
zonyítéka a koszt minőségének, s az elhangzott ahányszor nem volt ami
"megakadjon" a torkunkon: "*Hál-Istennek jóllakánk, csonttól meg nem
nyuodánk!*". A "*se csont - se jóllakás*" időszak, csak hónapokkal az év-
kezdés után állt be, ugyanis az évharmad elején, péntek kivételével, min-
denmap ettünk húst. Sőt, csütörtökön és vasárnap-disznóhúst. A pénte-
ki "*sem per*" leves / *mindig fuszulyka, bableves* / ellen sem volt kifogásunk,
mert abból mindig volt repeta és jól megtelt a gyomrunk. Csak azt nem
értettem soha, hogy a pánkónak a közepén, miért van egy nagy lyuk!
Ahogy teltek a hetek, megismertedtünk a szilvaizes puliszkával és saj-
nos megértük azt is, hogy a levest inni lehet, nemcsak kanalizni, —
amit nem is délben, hanem a reggeli kávé helyett adtak. Egy ideig úgy
néztünk a köménymagleveses csuprokra, mintha azok lettek volna a
"bűnösök". Aztán, kénytelen-kelletlen, úgy összebarátkoztunk velük,
hogy a hűség példajaként, 8 évig tartó szoros kapcsolat alakult ki köz-
tünk. A nagyobb baj az volt, hogy a leves divatba jövetelével, a kenyér
kezdett abból kimenni. Előbb azt hittük, hogy a hetes felejtette a kony-
hán a kenyeret. Utána is küldtük, de hiába... A puliszka meg a mákos-
laska elűzte asztalunkról a kenyeret és hogy a diák gyomra nehogy túl-
ságosan megterhelődjön, estére csak 3 darab gombolyag pityókát / *há-
mozatlan, főtt krumpli* / meg egy kockacukornyi vaját kaptunk, és elua-
radt az addigi kenyér nyomatatás. A potyának / *otthoni elemőzsia* / az érté-
ke, hirtelen nagyon megemelkedett. Úgy lestük azt, mint ahogy a sze-
rencsétlen zsidók várhatták a mamát. Ha netán jött valami, percek a-
latt eltakarítottuk az utolsó morzsát is. Amikor valaki a folyosón kajafé-
leséggel a kezében jelent meg, könyörögve vettük körül:

— Adj egy úrvicít! / *úrvacsorányi* / — és pillanatok alatt neki még
úrvicinnyi étele sem maradt.

Mint diákok, főleg mi fikák, sejtettük-érezttük, hogy valami mi-
csen rendjén. De akkor még a felnőtték közül sem tudták sokan, hogy

megérkezett a "vég" kezdete. Mivel az iskolában politikával nem foglalkoztunk, a háború fogalma csak a tudatalattinkban létezett.

Kevés volt a szabadidőnk: délután 3 és 5 óra között, a szilencium kezdete előtt, — játékkal, olvasással telt el, vagy éppen városbámulással (az ablakon keresztül). Olyankor újraéltünk és kiértékelünk egy-egy **diákcsinyt** is, hisz abból akadt bőven.

A diáknevelési módszereknek is széles volt a skálája, melyek közül megemlíteném a *meghúztatást* és *csillagrugatást*. A társával, illetve társaival nem megfelelően viselkedő diákkal jártak el úgy, hogy éjszaka megkötötték a lábujját és erősen húzni kezdték. Az illető, álmából felriadva, fájdalmában olyan hangokat adott ki, — esetleg olyasmiket csinált, amin napokig röhögött az egész "internátus".

Felügyelő tanáraink szüleménye, pedagógiai zsenialitásuk hű bizonyítéka volt az a *Mis notesz / jegyzetömb, kis zsebkönyv /*, mely azt a célt szolgálta, hogy leszoktassa a diákokat a kiabálásról, valamint verekedésről. Hiába lógtak figyelmeztető táblák mindenütt a folyosón, állítom, semmi eredményük sem volt. Száz tanár sem tudott volna minket fegyelmezni. És íme egy elgondolás, mely kihasználta, hogy a "diák tudatáig a zseben keresztül vezet a legrövidebb út". Azon a zseben, amely minél vékonyabb, annál értékesebb. Elindítottak hát egy noteszkét és soha sem lehetett tudni, hogy az kinél lapul. Olyannál volt mindig, aki előzőleg már áthágta a táblán levő figyelmeztetések valamelyikét és a 25 fillért érő aláírásával, töredelmesen be is ismerte azt. Hogy szabaduljon a füzetecskétől, olyat kellett keresnie, aki szintén figyelmen kívül hagyta a felhívásokat. Az eredmény: mindenki-mindenkitől tartva fegyelmezte magát, hiszen hétvégén, ahány beírás volt, annyi 25 fillért kellett lepengetni. Nem kell titkolnom, én is az elsők között szerepeltem a listán, így az egyetlen, feltéve őrzött pengőm, hamar elűszott. Majdnem az "orrommal" fizettem, viszont amikor egy harmadikos jogtalanul akarta átadni nekem a noteszt és én nem voltam hajlandó azt átvenni. Éppen orrpuhításra került volna emiatt a sor, hacsak nem pont akkor jelenik meg az ajtóban Toró Jóska, az ő szellemi tekintélyével — feloldva az ütni kész öklök görcsét.

Az első napok feszültségét épp azok a történetek oldották fel, melyek forrása a mi félelmünk és tudatlanságunk volt. A nagy diákok ezt mindig élvezettel használták ki. Példának okáért, napokig azon mulatott az egész csapat, miként kergették ki a patikusok a "*canis mergát*" / *kutya-szar* / követelő kisdíjakot. Máskor persze a szenvedő alanyt kivéve,

azon röhögött az "internátus", hogy a kisdíák 1 pengőre "fekete cérnamagot" / *értelmetlenség-semmi* / akart vásárolni. Milyen képet vághatott arra a könyvkereskedő?

Minden napnak meg volt úgy a fekete, mint a fehér humora. Az utóbbit egy-egy berugás / *szekunda, elégtelen osztályzat* / kellemetlen körülményei szolgáltatták. Természetesen a diák, mindenre talált vigasztaló magyarázatot. Ma is a fülembe cseng, ahogy az egyik gyakorta beszekundázó társunk vigasztalta magát:

— Igaz, a tárgy amiből berugtak nem megy igazán, de fő az általános tudás!

A városba csak engedéllyel lehetett **kimenni**. A felügyelő-tanár pedig, csak akkor írta azt alá, amikor a dolgozó-főnök előzetes jóváhagyásával igazolta, hogy a kérelmező jól viselkedett a szilenciumok alatt. Általában keddenként mentünk ki a városba és reménykedtünk, hogy valamelyik "otthonival" találkozunk a piacon. Akkoriban a hetivásárt a mostani kis- és nagypark területén rendezték.

Volt azonban fekete útja is a városba való kilógásnak, és pedig a Debiczki udvaron át. Nagy diákpárti lehetett a tulajdonos, hiszen soha nem zárta be a kapuját, pedig jaj de sokat zavartuk! Úgy gondolom, nem létezett olyan diák, aki legalább egyszer-kétszer ott ki ne szökött volna. Ha egyébert nem is, csak azért, hogy ne maradjon le a többiektől. Különböztet nem volt amiért sokat hospitáljunk / *lógászás, vendégeskedés* /, mert pénzünk soha nem volt, tehát csak a kirakatokban levő finomságokat "ellenőriztük". A kimenő 5 óráig tartott, illetve az 5 órakor kezdődő **szilenciumi** lustrán / *számbavétel* /, már mindenkinek a helyén kellett ülnie. Olyankor, a felügyelő-tanár és az apparitor végigjárták a dolgozókat / *tanuló-termek* / és a dolgozó-főnök jelentést adott a pontos létszámról és a hiányzókról. Az akkor kezdődő két óra alatt a diáknak fel kellett készülni nagyjából a másnapi küzdelemre, hiszen a két rövid szilencium: az esti (fél 8-tól fél 9-ig) és a reggeli (fél 7-től, fél 8-ig), már csak az utolsó simításokra kínált lehetőséget. A főszilenciumon tilos volt a leckén kívül mással foglalkozni, míg az esti szilenciumon, sutyiban, lehetett egyebet is olvasni. Igaz, ha a dolgozó-főnök észrevette, a tettetől azonnal kikérdezte a leckét és ha az nem volt kellőképpen felkészülve, a következő héten nem kérezkodhetett ki a városba. A légy zümmögését is meg lehetett hallani, olyan volt a fegyelem, pedig a nagy dolgozóban legalább 80-an voltunk. A rend felett örökös negyedikes kint tanult a katedránál, s elég volt a ceruzájával egyet koppintani ahhoz, hogy a magáról megfélelmező, észhez térjen. Külön ki kell hangsúlyoz-

nom, hogy akkoriban még senki nem hallott Makarenkóról, a híres szovjet pedagógusról, mégis a testi fenyítés szigorúan tiltott volt.

A diák "munkaideje" az **esti villanyoltással** végződött, fél tíz-kor. Volt azonban olyan diák, akinek nem volt elég a szilenciumi idő a felkészüléshez. Az én hálómban is akadt egy sófalvi harmadikos, aki a vécé-ben, az egyetlen égő, 15 wattos villanykörte alatt folytatta elmélkedését, természetesen titokban.

Mivel az emlékezés folyójának vizét az évtizedek eléggé elapaszották, a kiszáradt mederben csupán egy-egy felcsillanó vízcsonk tüköröződik vissza a múlt. A képzelet árkot áshatna azok mentére, de az nem egyezne az öreg-diák ebbéli szándékával, hogy csak a látottakat beszélje el. Vannak olyan események, mozzanatok, amelyek után nem kell keresgélnem, hiszen ma is elevenen élnek bennem. Például, ma sem tudok elmenni a kollégium előtt anélkül, hogy be ne pillantsak a kapuján, vagy föl ne nézzek arra az ablakra, ahonnan nap mint nap követtük az utca életét. Mintha készítené valami, hogy fölintsek a régi barátoknak, hisz arra járva szinte úgy érzem magam, mint akkor régen.

Térjünk csak vissza akkori történelmünk szomorú eseményeire!

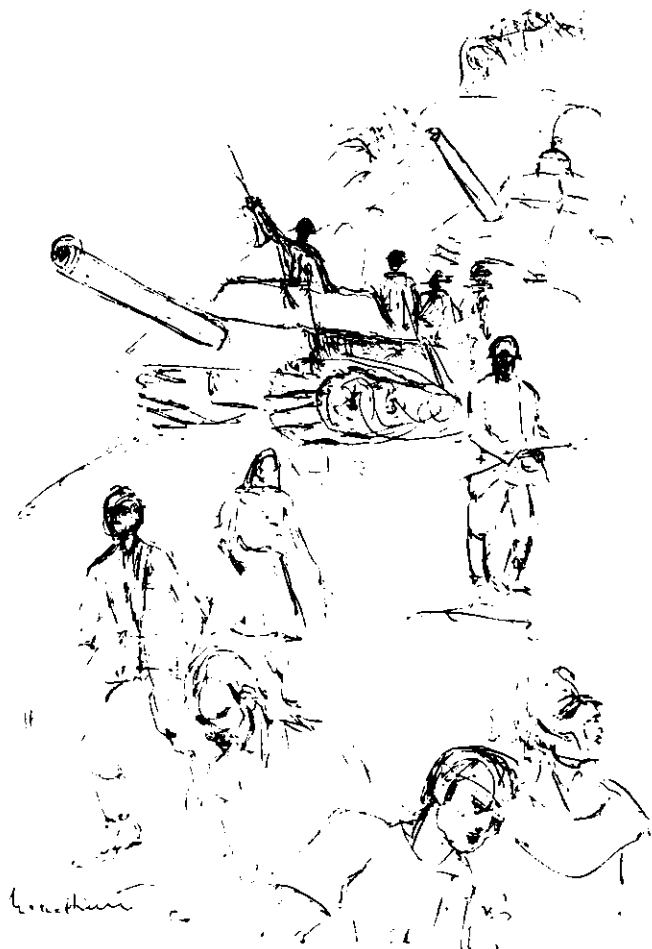
Egy ideig csak hírből tudtuk, no meg éreztük a hasunkon is, hogy háború van. Addig Hősöket is csak képeken láttunk. Lelkesedtünk is érettük, de arra nemigen gondoltunk, hogy "a hős" és "a halál" elválaszthatatlanok egymástól. Arra meg egyáltalán nem, hogy a halál egyenlő az elmúlással. Az utcán sereglő katonák látványa nem erősen zavarta napjainkat. Talán akkor éreztünk először, valami szokatlant, amikor híre ment, hogy: "*A 27-es zászlóalj indul a frontra!*". Mi is lementünk a főtérre, ahol elbúcsúztatták a felsorakozott, majd a tömeg előtt elvonuló honvédeket. Kora tavasz volt — így a virág is kevés. Azt megértettem, de a lehulló könnyek értelmét, azt még nem.

Egy délelőtt aztán, megkeresett Édesapám. Nagyon meglepődtem, hiszen nem kedd volt. Idegesnek és szomorúnak láttam az általában bizakodó, derűs két szemét. Hamarosan kiderült: *katonái behívót* visz a Szentkeresztbányán dolgozó bátyámnak. Nagyon furcsán éreztem magam, amint magához ölelt s megcsókolt. Zaklatott maradt a lelkem, pedig húsvéti vakációra, és egyúttal az első bizonyítványosztásra készülődtünk. Sehogy sem tudtam szabadulni az Édesapámmal való találkozás hagyta élménytől. Minél inkább el akartam hessegetni, az annál inkább belevájta hegyes karmait a lelkembe.

Kiosztották végül a bizonyítványokat: két tantárgyból 2-es szerepelt, s bár a többire mind 1-est kaptam, a minősítés nem "jeles", hanem "jó" volt. Bosszantott, hiszen a legutolsó honvédelmi-ismeret órán kaptam az egyik 2-t. Igaz, ami igaz — nem gondoltuk, hogy utolsó órán is feleltetni fog a tanár. Hát ilyen eredménnyel indultam az *első vakációra*. Abból nem lett volna tragédia, — az volt a legnagyobb baj, hogy Horváth tanár úrnak nem lett igaza, pedig olyan meggyőződéssel mondta, a Kárpátok vonulatára mutatva:

— Ide — ezen keresztül, soha vörös a lábát bé nem teszi!!

Történt az akkor, amikor alig osztották ki a bizonyítványokat, máris megszólalt a csengő és mindenkit fölrendeltek a rajzterembe. Jóska bácsi biztató szavait követően pedig, Haáz igazgató úr kiadta a vakációt. Némán néztünk egymásra és tanárainkra, mintha éreztük volna, hogy itt véget ér egy **gyönyörű kezdet**. Lementünk és a hálóból összeszedtük a "cók-mókot". Olyan csend lett az internátusban, hogy szinte hallani lehetett a *szomorú végzetünket* sejtető fekete madarak szárnyshogását.

NAGYVAKÁCIÓ

Megkezdődött életem **leghosszabb vakációja**, amely tíz hónapot tartott. Nemcsak a legnagyobb, hanem eseményekben-élményekben is a leggazdagabb vakáció volt. Sajnos az "új világ" színpadi kellékei *tankok, ágyútalpak és repülő*k voltak. A szomorú, kegyetlen tragédiát, vigjáték-ként játszották a bohócok. Nekünk mint nézőknek és áldozatoknak egy-személyben, végig kellett nézni saját akasztásunkat. De ne rohanjunk szembe a jövővel — a szintér elkészültéig, még van idő. Egyelőre csak a plakátokat ragasztották.

Pár hónap alatt megváltozott a szülőfalum élete és egyben az én lelkivilágom is. Ami történt, kevésbé volt látványos, hisz inkább a lel-kekben zajlott. A jövő megérzéséből, azon belül a félelem, a bizonytalan-ság és a halvány reménység keveredéséből adódott mindez. Jövőlátásról nem beszélhetünk, csupán sejtelmek lehettek, hisz még a nagy politiku-sok sem tudhatták mi fog bekövetkezni, nemhogy a tömeg. Még kevésbé a falu népe, ki csak egyes újságcikkekből következtetett arra, ami a nagyvilágban történt, esetleg a városban hallott *hírekből*, melyek inkább *híresztelések* voltak. Még a csóré tényeket sem ismerték igazán, nem-hogy azok összefüggéseinek következményeit. Sejteni lehetett már azt is, hogy baj van az orosz pusztákon, hiszen *Honvéd-karácsony* címen, me-leg ruhát gyűjtögettek az ott szenvedőknek. Így a híresztelések születtek, — összekeveredve bizonyos következtetésekkel — azokat a változásokat, melyeket úgy a falu, mint a saját lelkemben észlelni lehetett.

Az addigi években a **háború** csupán "győzelmi" lobogóként lebe-gett felettünk, s egyszerre csak emberközelbe ereszkedett. A faluból, ad-dig még csak egy férfi volt fronton, egy Gidó Gyula nevezetű, de az át-állt az oroszokhoz. Ma sem tudom ki hozta a hírt, de állítólag az illető beszélt a rádióban és jó sorsára hivatkozva, másokat is, árulásra buzdi-tott. Erősen megbolydult a falu és mi tagadás, szégyen-bélyeget érzett a homlokán. Soha sem derült ki a teljes igazság — Gidó Gyulát, mítoszá-val együtt elnyelte a Dornenti föld. A háború közben egyre érezhetőbbé vált nálunk is.

Megkezdődött a tömeges katonai behívás, amely minden 18 és 40 év közötti épkez-láb férfit érintett. Kivételt képeztek az 1923-ban szü-

letettek, akiket, persze a németektől eltítkolva, azért hagytak otthon, hogy egy váratlan román támadás esetén, ne maradjon védetlen a határ, mint 1916-ban. Ez egy olyan "titok" volt, amiről mindenki tudott. Az viszont csak később derült ki, hogy a 34-es határvadász zászlóalj is hasonló célból maradt itthon, hiszen "papirosan", már hónapok óta a fronton szerepelt. A kaszánya mindig üres volt, hiszen legénységét, a vidék különböző falvaiban rejtegették.

1944. húsvétján, a kerékpáros század éppen Boldogfalván tartózkodott. Bátyám is ott szolgált. Emlékszem, nagypénteken óriási hó volt, amikor búcsúzkodni mentem, mert másnap indultak Gyergyóba. Nem mondanám, hogy nem aggódtunk a bevonultakért, de nagyságrendje koránt sem volt a veszélyhelyzetnek megfelelő. Valahogy a katonáskodás nem jelentett egyértelműen háborút. A helyzet egyre nehezebbé vált, de nem volt teljesen reménytelen. Nehéz volt otthon férfiak nélkül a munka és azt tetőzte még a kenyérszűke is. Az utolsó cséplésnél kevesebb búzát hagytak, hát kisebb lett a kenyér, de még nem hiányzott teljesen. Kis idő elteltével viszont, a rekvirálás üres *szuszékat / hambárt /* hagyott maga után. Ez az "újszülött" kifejezés azt jelentette, hogy a katonák házról-házra jártak és elvitték, az általuk fölöslegesnek vélt búzát meg lisztet. Sajnos, nem a tárgyilagos megítélés vezette őket, hanem inkább a cél és annak eszköze: az erőszak. Tőlünk is mind elvitték volna a lisztet, kenyér nélkül hagyva a családot, hacsak Édesanyám kétségbeesett könyörgése nem hat kellőképpen. No, meg az őrmester úr is közrejátzott, akit egy üveg zsírral kenyereztünk le — úgy mentettük meg lisztünknek felét. Nagyon elkeserített az igazságtalan erőszak és nagyon fájt az, mivel akkor találkoztam hasonlóval először. Sajnos, azóta már számtalanszor volt alkalmam tapasztalni azt, hogy a *jogtalan erőszak, mindig megvesztegethető!* Fájdó gyermekkori emlékeim közé tartozik az is, amikor húsbeszolgáltatás címen, kedvenc kis borjunkat elvitték a vágőhidra. Nem felejttem el a segédjegyző úr gunyoros hatalmi kéjelgését sem, aminek kíséretében visszautasította *cípőtalp kérésemet.* Nem a tövisszúrta lábam fájt, hanem a lelkem. Egy ilyen embernek jogában állt meghatározni, az én mezitlábasságom?!

Ami egyéni életemet illeti, bátran mondhatom, hogy ezzel az első vakációval, csodálatos gyermekkorom örökre elveszett. Elveszett?! Dehogy — csak hibásan fogalmaztam! Helyesbítve: örökre véget ért! Lezártult egy korszak, illetve bezárult a lelkem egy olyan rejtekébe, mely azóta szentélyként szolgál. Ahányszor erőm fogytán van, ajtaját megnyitom

és mint egy mesebeli hős, varázslatos erőt nyerek az új küzdelemre. A gyermekkor tulajdonképpen soha sem múlik el, mindenkiben tovább él, hiszen nélküle *nincs igazán szép felnőttkor. Vigyázzatok ti is a gyermekkorotokra!*

Olyan hónapok következtek, melyek időnap előtt felnőtté alakítottak bennünket. Igazi történelemtől volt terhes ez az esztendő, csak mi nem tudtunk róla idejében. Úgy jártunk mint a *visélős lánnyal / terhes, állapotos / a környezete*, mely csak a szüléskor döbben rá, hogy jóelőtte létezett már egy élet anyaméhbe rejtve. A vajúdást nem lehetett eltitkolni. Tudtuk, hogy a szülés be fog következni, de hogy az miként fog végződni, azt senki sem tudta biztosan. Amint a "megesett" lány szülei szokták, mi is mondogattuk: — *Csak éppen baja ne essék és a gyermek is ép-egészséges legyen!* Imádkoztunk és reménykedtünk. Reménykedtünk, hiszen örökéletűnek hittük azt, ami négy évvel azelőtt elkezdődött. A 23 év várakozásának beteljesülése olyan erős hitet adott az akkori generációnak, hogy az ma is él, valahol az öreg lelkek mélyén. Érdekes módon, a sejtelmek inkább megerősítették, mint gyengítették hitünket. Sőt, a tények is. Sejtettük már, hogy nagy dolog történhetett a Don kanyonban, de arról csak évtizedek múlva bizonyosodtunk meg. Tudtunk az angol-amerikai bombázásokról és gyűlölettel gondoltunk azokra, akik ártatlan emberek ezreit ölték meg — akik képesek voltak robbanó gyermekjátékokkal zseni életeket megszüntetni. Hasonló, játéknak álcázott halállal mi is találkoztunk, de mivel már hallottunk róla, nem sétáltunk be a csapdába.

— Ez már nem háború, hanem gyűlölet! — mondogatták az öregek, akiknek tudatában csak a katonák-katonák elleni harcát jelentette a háború.

Sokmindent láttunk-hallottunk, mégis hittünk. Ez talán azzal magyarázható, hogy nálunk az adott szónak mindig hitele volt. Akár a sajtóban írták le, akár a rádió mondta be, — ahhoz kétség nem férhetett. A hírközlők — ugyanis újságokból már több is akadt a faluban, míg rádióból csak egy volt, — örökké a tervszerű visszavonulásról beszéltek. Hittünk a "vörös ördög" fölötti győzelemben. A kommunizmusról már apáink szájából is sok mindent hallottunk, a fasizmus azonban ismeretlen fogalom volt. A németek csak fegyvertársként szerepeltek a tudatunkban, így *törést* jelentett később, a valóság megismerése. Politikai prognózisunk a "jó" és az "igazság" egyértelmű győzelmét erősítette. Ez is bizonyítéka annak, hogy az *igazi politikától nagyon távol álltunk*. Nem

tudtuk, hogy az a hatalmi harc, aljas törvényesített eszközeinek gyűjteménye, és abból pont az hiányzik, amiben mi hiszünk: a **becsület**.

Minden este a falu férfinépével együtt, epedve hallgattuk a *Donau* rádióhíreit, a segédjegyző ablaka alatt. Nem kellett túl sok idő ahhoz, hogy rájöjjünk — hazudik. Az oroszok már a falu végén jártak, de ez még mindig a győztes csatákról orditozott. Becsapottságunk ellenére, a történelem "karmai" között sem veszítettük el teljesen a reményt. A fegyverletételig, sőt még azután is, egészen a békekötésig, önámításunk győzelmi lepkéit kergettük. Végül, órlási csalódással, értetlenül bámultuk a *meztelen valóság torzszülöttjét*.

Mivel a határszélien éltünk, torony-szolgálatot teljesítettünk he-tente valamelyik határőrsnél. Leventeként próbáltuk védeni azt, ami már régen elveszett. Hihetetlennek tűnhet, mert ma a 13-14 éves gyermekek egyik-másika még pisilni sem mer kimenni a házból, hogy men-ne ki éjjel a temetőbe?! — ahol mi álltunk a vártán egy golyószóró és 2-3 katona társaságában. Természetesen, nekünk sem volt születési erényünk a *bátorságunk*, hanem a nevelés tett olyanokká anilyenek voltunk: *mertünk félni*.

Hétköznapjaink, attól eltekintve, hogy a sötét hírfoszliányok felhőcskéi egyre nagyobb felhőkké verődtek, az addigiakhoz hasonlóan teltek. Az én nyakam is kénytelen volt beletörni a "járomba". Reggeltől-es-tig dolgoztam a mezőn, s mégsem mondhatom, hogy terhemre esett, hiszen szüleim számára a munka mindig az élet természetes része volt, nem pedig kényszerűség. A mezőgazdasági munkától soha nem viszo-lyogtam, amit a természet iránti mérhetetlen szeretetemnek tulajdoní-tok. Ezt is a szüleimtől örököltém.

Nincs a **természetnek** egyetlen mozzanata, amely ne érdekelne. A *madárvilág* iránti vonzalmam a Nagy-Völgy öreg fái alatt született. Számítalan madárféleség talált ott magának otthont. A *nyuláskodás* is máig élő szenvedélyem, mely ugyanabban a korban gyökerezik. Sőt, az akkoriban ismert nyúlajták mindenikének tenyésztésével megpróbál-koztam. Az állatok kapcsán jut eszembe, hogy *egyszer egy kicsi, fekete bűrányt megtagadott az anyja. Az idővel úgy hozzám nőtt, hogy minden-hova elkísért, s ha nem látott, olyan keservesen sírt, hogy az évtizedek mélyéből visszacsengő hangjától, ma is meghatódok. Szinte rosszul esett, amikor egy év után, mint "felnőtt" állat, nem engem, hanem fajtársait követte.*

Mindig nehezemre esett a korai felkelés, hiszen esténként, éjszakába nyúlóan vigyáztunk a barátainkkal, valamelyik kapu előtt ülve. Ma is hallom Édesapám hangját, ahogy hajnali 4-5 órakor költöget:

— Kicsi fiam, kelj fel, mert mindjárt dél van!

Így telt a vakáció eladdig, amíg a történelem szele fel nem kavarta a körülöttünk levő port, azt úgy szemünkbe seperve, hogy máig sem tudtuk kimosni.

Egy reggel végigfutott a hír, miszerint partizánok volnának az erdőben. A katonák nagyobb részét azelőtt elvezényelték valahová — és csak párat hagytak a határ őrzésére. Azok mentek ki az erdőbe és nem-sokára 20-25 német katonát kísérve jöttek vissza. Azok az éjszaka folyamán menekültek át Romániából. Igen, átmenekültek, hiszen 1944 augusztus 23-át jelzett a naptár, és akkor állt át Románia a Szovjetunió mellé. Azon a reggelen és olyan körülmények között tudtuk meg a nagy eseményt. Attól a naptól kezdve a fegyvertársak egymás ellenségévé váltak. Mi sem volt természetesebb, minthogy az ellenséges határt meg kellett erősíteni, azaz meg kellett volna, ha lett volna mivel és kivel. A hiányzó fegyvereket vadászpuskákkal, s a katonákat pedig gyermek-leventékkel próbálták pótolni. Így kerültem én is szolgálatba, két társammal a "legnagyobb" pontra — a 777 méteres Erőstetőre. Mi őriztük hármán a magaslatot. Fegyverzetünk egyetlen olyan pisztolyból állott, amibe csupán egy levente-töltényt lehetett helyezni. Egész nap egyebet sem csináltunk, mint célbalövással szórakoztunk. Estefele pedig felváltott két tartalékos katona. Ez volt az utolsó előtti határszolgálatom, ugyanis pár nap múlva levitézlettem.

Közben újság meg rádió — egyaránt elveszítette hitelét. Azok hiányában egy "jó"-nak becézett *rémhír*be kapaszkodva, próbálta végezni mindenki a dolgát. Az aratás igazi, néma küzdelemmé vált. Eltelt néhány nap, amíg engem is újra hívott a "haza": hírvivő szolgálatra osztottak be az egy évvel fiatalabb, tehát 13 éves szomszéd Ferikével, újból Erőstetőre.

Négy katona társaságában védjük a hegyet. A csendes nappal után, estére nagyon beborult az ég és szemerkélni kezdett az eső. Az elkövetkező órákban, bátorságom mindinkább az ímam fele közeledett és oda is szállt, amint egymástól 50 méternyire kellett elhelyezkedni, csataláncban. Annak is épp a szélére kerültem. Akkor tudtam meg igazán, mily zsugorító hatással bír a *félelem*. Úgy összekucorodtam, mint a szalonnabőr és ürge módjára behúzódtam egy mélyedésbe. Nem

tudom mi lett volna velem így reggelig — szerencsére a földre helyezett fülem ember közeledtére engedett következtetni. Amikor meggyőződtem arról, hogy nem a szívem dobogása, hanem valóban emberi lépések remegtetik dobhártyámat, maradék erőmet összeszedve, hiszen jó része odalett, odakúsztam a parancsnokhoz, aki megerősítette az észrevételemet. Csőre-töltött puskával várta, amíg jó közelre ért a sötétben láthatatlan alak. Erőteltjes hangon — *Megállj!* -t parancsolt, amire az illető jelentette, hogy a szomszéd katonai őrs katonája. A parancsnok, miután választ kapott, jelszavára, közeledni engedte a jövevényt. Valóban egy magyar katona volt, aki igen fontos parancsot hozott.

Hamarosan összegyűlt a legénység, mármint a három katona és én meg Ferike, egy olyan földbunkerban, amelyet még a munkaszolgálatos zsidók építettek. Ott vettük át a parancsot, mely szerint: — *A zöld rakétajelre, támadásba kell indulni a Derzsben levő román katonai őrs ellen! — Ha a piros rakétát is fellövik, az azt jelenti, hogy fölrobbantják az őrsöt.*

Ez az új "honfoglalási" parancs, semmiféle lelkesedést nem váltott ki belőlem, sőt azt hiszem nappal a felsz tűzének játékát jól lehetett volna látni az arcomon. Kís idő múltán a parancsnok felénk fordult és azt mondta:

— Ti pedig, az itt hallott parancsot, a papírral együtt átadjátok a faluban lévő őrsparancsnoknak!

Ferikével nekivágtunk hát az erdőnek, ami a falutól elválasztott bennünket. Mivel nem lehetett látni az ösvényt a koromsötétben, nagyrészt négykéz-láb mentünk, kézzel tapogatva az erdei utat. Azt hiszem, sok négylábú vehetett volna példát rólunk, olyan gyorsan másztunk át a meredek oldalú erdőn. Az erdőből kiérve a faluig tartó törökbúzáson vágtattunk át. Beértünk az őrsre, ahol a parancsnok minduntalan — *Halló-halló paszuly!* -t orditozott a telefonba. Átadtuk a parancsot, majd rohantunk tovább, Édesanyánk ölébe. Így lett igazi "pályafutás" az én honvédelmem. Reggelre, "bajtársaim" a tervnek megfelelően, *puskalövés nélkül foglalták el a három szomszédos székely falut: Derzsét, Peteket és Muzsnát. A románok visszavonultak.*

Volt öröm, de távolról sem olyan, mint négy évvel azelőtt. A teljesülés örömmámora nem tudott a magasba repülni — szárnyaszegetten ott vergődött a bizonytalanság szürke porában. Az örömujjongás egetverő felkiáltójelei, apró kérdőjelekké kucorodtak / *zsugorodtak* / : a — *Mi lesz?*, — *Hogy lesz?* -ekbe ütközött minden születendő gondolat.

Sejteni lehetett már, hogy az új határktigazítás, nem a mi érdekeinket szolgálja, hanem biztosabb visszavonulást a németek számára.

A védősáv kialakítása viszont nem járt mindenütt puskalövés nélkül, mint a mi esetünkben. Annak bizonyítéka, életem egyik legkellemetlenebb eseménye. A "hős éjszakámat" követő napon, híre futott, hogy román sebesültek érkeztek a felső piacra. Annak hallatára, ott szépszámú főleg asszonyokból és gyermekekből álló csoport verődött össze. A mentő érkezéséig földre fektették a két vérző, fiatal sebesültet. Nagyon szenvedtek — jajgattak. Az egyiknek tüdőlövése lehetett, mert véresen habzott a szája. Vizért könnyörögtek, auit azonnal hoztak is az asszonyok. Ott álltam és "hős" szemeim a látványtól megteltek könnyel. Szerettem volna valamit segíteni rajtuk, de tehetetlenségemben csak tapogtam a sajnálkozó emberek között. Azt hiszem, akkor fogant meg bennem a sorsdöntő gondolat, melyet követve elindultam azon az úton, amelynek most már a vége fele járok. Akkor csirázott meg lelkemben a halál értelmének keresése is, de sajnos azt soha sem tudtam megtalálni. Ez az egyetlen dolog, aminek semmi értelmét nem látom. — *Nincsen értelmes halál!*

Történt aztán valami, aminek emléke a sirig is elkísér. Ahogy ott álltunk a sajnálkozás és tehetetlenség terhe alatt, megjelent a pap. Ránézett a vizet kérő két nyomorultra, s azt mondta:

— Viz helyett agyon kellene őket löni!

Soha nem tudom elfelejteni azokat az embertelen szavakat, de azt sem, ahogy Toró Mócsi bácsi öklét rázva rohant, a közben már "hátráló hős" felé:

— A sebesült már nem ellenség! Minket sem öltek meg a világháborúban!

A tömeg megmozdult és talán lincselés lett volna a vége, ha el nem tűnik onnan hamarosan a pap.

Az akkori jelenet úgy megrendítette az emberekbe vetett hitem fundamentumát, hogy nem tudtam többé fölépíteni rá a bizalom erős várát. Megrepedezett az alap és az oda befészkelődött kétely miatt örökké ingatag maradt. Ama gyalázatos emberi megnyilatkozás után szánalommal és tehetetlenséggel telítve, sirva mentem haza. A töprengés kemény párnáján, a nyugtalan virrasztás keserű könnyei hagytak nyomot azon az éjszakán, úgyhát a hajnali nagy zaj ébren talált. Rengett a ház a dübörgő katonai járművektől, megkezdődött a német visszavonulás. A repülők olyan alacsonyan szálltak, hogy sokszor önkéntelenül

is behúztuk a nyakunkat. Ezen óriási gépezetek láttán, befészkelte agyunkba a menekülés gondolata: — *Meneküljünk — de mivel és hová?*! — Nálunk két német tisztet szállásoltak el az első szobába. A fiatalabbik még jobban ránk ijesztett, mondván, hogy bizonyára szétlövik a házakat is, tehát jobb ha elmenekülünk. Az idősebb német, aki civilben tanár ember volt, kétségbeesésünket látva, alkalmat keresett megvigasztalásunkra. Azt mondta, *ne menjünk sehová, hiszen már nincs idő — rövidesen itt lesznek az oroszok!* Neki köszönhetően nem hagytuk ott, német prédaként, a lakásunkat. Az egyikre gyűlölettel, a másikra pedig hálával gondolok még ma is.

Mikor elmentek, bementem a szobába és észrevettem, hogy ott felejtettek egy csodálatos kicsi távcsövet. Azonnal el akartam rejteni, de Édesapám észrevette — kikapta a kezemből és odaadta az úton haladó német katonáknak. Sokáig bántódtam érte, pedig tudtam, hogy később bajt hozhatott volna a nyakunkra. Az öregebb tisztnak igaza volt: azon a napon véget ért a német visszavonulás. Az addigi zajt, kínos csend váltotta fel. Épp kint álltunk az udvaron, az eget és jövőnket kémelve, amikor a laktanya felől felcsendült az elvonuló honvédek búcsúéneke: *"Ott ahol zúg az a négy folyó, ott ahol szenvedni jó..."* Majd elfulladt a dal. Ottmaradt a védtelen zokogó falu — gyötrelmei között a sorsára várva.

Reggel csepergős volt az időjárás és a hangulat egyaránt, így hát nem mentünk ki a mezőre. Én, szokásomhoz híven, lementem Aladár barátomhoz. Nagy izgalommal újságolta, hogy talált egy puskát, aminek ugyan le van törve a tusa, de különben lehet használni majd, szükség esetén. Mit értettünk a *szükség* alatt? — fogalmam sincs; de örvendezve indultunk a kukoricakórérakás felé, ahova el is rejtettük. A "tűzszerész" szaknába volt némi jártasságunk, hiszen a leventéknél tanultunk már valamit. Azonkívül, a falu gyermekvezéregyénisége Ágh Dénkő, akit *Kormánynak* neveztünk, — egyszer kihallgatva két felnőtt titkos beszélgetését, — tudomására jutott, hogy az egyikük földjén el van ásva az első világháborúbéli töltényesláda. Azt követően, persze Dénkő vezetésével, addig ástunk keresztül-kasul, míg meglettük a töltényeket. Annak zömét leadtuk a katonai őrsre, a másik részét pedig eldugtuk.

A töltények puskaporából és vörös gyufafejekből egy olyan elegyet készítettünk, amely ütésre robbant. Pisztolyra emlékeztető fadarab-
ra erősítettünk egy megfűrt töltényhüvelyt, abba beletöltöttük a robba-

nóanyagot és kőccal meg apró kavicsdarabokkal, jól lefolytottuk. Egy erős gumival rögzítettük az ütőszeget a hűzli, vörösfejű gyufával megtöltött részébe. Az elsütött "puska" oly erővel röpítette ki a kavicsdarabokat magából, hogy azok képesek voltak a cserepeket is leverni a háztetőről. A Gondviselőnek tudható be, hogy komolyabb baleset nem történt, azonban kisebbek többször is előfordultak. Ezek közül az egyikhez fűződik az első "sebészi ténykedésem".

Az úgy történt, hogy egyszer Török Laji barátommal el akartunk sütni egy olyan töltenyt, amit beszorítottunk a csűrkapu deszkái közé. Lajos a kálilira irányított egy szeget és kalapáccsal jót ütött rá — az robbant is, de a fémdarab visszaszökött és belevésődött a hüvelykujjába. Nem mertünk szólni senkinek, úgylát én kényszerültem arra, hogy egy bicska hegyével "kiműtsem" a kálit. Hogy milyen fájdalmas, de ugyanakkor sikeres munkát végeztem, azt a Laji slicce körüli nedves folt, valamint az eltávolított kálfi bizonyították.

Egy másik eset olyan ijedtséget okozott, hogy attól kezdve csak ritkán, és jóval óvatosabban tüzérkedtünk. Akkor viszont Nagy Feri ült rá egy töltenyre. Az felrobbant és egy szilánk úgy felszakította a homlokát, hogy emléke úgy a Feri arcán, mint az emlékezetünkben ottmaradt.

Közben szinte megfeledkeztem a kórérakásról, és az abban elrejtett puskáról. Éppen akörül sündörögtünk, amikor hirtelen lődobogást hallottunk. Két szalmakalapos civil lovas jött, akik valamilyen idegen nyelven szóltak hozzánk. Mivel mi abból nem értettünk semmit és azt hittük, hogy németek — hívtuk a bátyám feleségét, aki jól beszélte a nyelvet. Pillanatok alatt kiderült, hogy ezek nem németek, hanem németekről érdeklődő oroszok voltak — éspedig az orosz előrs. Közülük az egyik, az elején már említett magyar származású őrnagy volt, akit Árvátfalva és Boldogfalva között, ősei keresése közben ért a halál.

Rövidesen elkezdődött az orosz meg a román áradat, mely napokig tartott. Gépjárművük is volt, de főleg lovaikkal és szekereikkel telt meg a környék. Az oroszoktól nagyon féltünk, a románoktól kevésbé — pedig amint utólag kiderült, tőlük kellett volna inkább tartani. Közöttük voltak azok a "bandák" is, amelyek Erdély-szerte oly kegyetlenségeket vittek véghez, melyek gondolatától is megborzad az ember — és kétségbeesve kérdezi:

— Vajon *tényleg a természet koronája az emberi lény?*! Ha valóban az akkor miért csúfolja meg önmagát a szárazajtaihoz hasonló cselekedetekkel?!

Nem is tudom milyen jelzõt kellene használni, amikor a favágó tőkén megesett lefejezéseket idézem. Talán egyszerűen a **gyilkos** a legmegfelelőbb, hiszen az állat is csak önvédelemből, meg éhségérzete miatt öl — az ember viszont néha szórakozásból, élvezetből is. Egyeseknek kielégülést nyújt a mások szenvedése; különben más kivégzési módszert találtak volna, hiszen ott volt kezükben a fegyver. Odakényszerítettként a falu népét, hogy végignézze hozzátartozóik lefejezését?! Mindezt *"emberrek"* tették! Ez is emberi tulajdonság? — Sajnos igen! — Ezek szerint elméletileg bárhol, újból megismétlődhet az, ami akkor Szárazajtán történt?!

Szerencsére a vasgárda elkerülte a mi vidékünket, így nem voltunk tanúi hasonló eseteknek. Nálunk csupán százannyi majorság és pár nagyállat esett a román katonák "fogságába" — no, meg egy-két apró holmi. Az oroszok inkább órákra és ékszerekre vadásztak. Akkor tapasztaltam először milyen érzés a tulajdonhoz való ragaszkodás.

Juli néni, a szomszédasszonyunk, mivel félt egyedül otthon maradni, átvitt hozzánk. Miközben a konyhába húzódva figyeltük a katonák és tyúkok közti versengést, észrevettem, hogy egyik katona egy nagydarab szalonnát cipel Juli néni házából — a kerítésen át. Arra a szomszédasszony, felejtve felszét, csak annyit mondott.

— Kutya teremtette, még a duszámát is szétszedték!

Úgy hazarohant, hogy csak az átvonulás után találkoztunk ismét, de azokról a napokról többé soha nem beszéltünk.

Bár a bevonulás hetekig eltartott, a zöme pár nap alatt áthaladt a falun és az emberek lassanként kimerészkedtek a földekre, ahol a búzakalászosok már lesütött fejjel várták az elkésett aratókat. Különleges hetek-hónapok voltak azok. Messze volt már a front, de még mindig találkoztunk kétségbeesés, meg éhség által gyötört német katonákkal. Természetesen aki tudott, az segített rajtuk. Sajnos akadt a szomszéd faluban, Peteken, egy olyan gazember is, aki kenyér helyett *halált* vitt — orosz katonák *képében* három nyomorult németnek. Az élelemre várakozó katonákat ott helyben agyonlőtték. Nem akadt senki, aki el ne ítélte volna azt a *lelketlen rohadékot*. Úgy hallottuk, faluja *gyilkosnak* bélyegezve, örökre kiközösítette magából, ily módon ítélkezve felelte.

Természetesen halál várt volna arra, akiről kitudódik, hogy német katonát segít, illetve rejteget — pedig drága jó Édesanyám is kockáztatott. Nem tudom, hogy fért el annyi bátorság abban a kicsiny, törekény asszonyban!

Észrevettem, hogy Édesanyám három-négy napon keresztül ismételtén átjár az elhagyott szomszéd csűrbe. Azt hittem, hogy csirke szokott oda és azt tereli haza. Számba sem vettem az esetet, míg egyik szürkületkor láttam, hogy visz valamit egy szatyorban. Lestem merre tart, és amikor visszatérőben volt, megszólítottam. Nagyon meglepődött, — nem tudom egyáltalán jött-e ki hang a száján, vagy csak a mozgásából következtettem:

— Egy szegény német!

Miközben őriztük titkunkat, néhány napig táplálta, majd arra következtetésre jutott, hogy a németet el kell juttatni a legközelebbi szász faluba, Benébe — természetesen civil ruhába öltöztetve. Meg is szervezte a dolgot ügyesen, a németül tudó sógoromat is beavatva az ügybe. Anyám kérésére sógorom pontosan elmagyarázta a tervet — persze az útirányt is ismertette. Annak megfelelően, egyik délben, amikor mindenki a mezőn volt, anyám vett egy kapát és elindult Bene felé, mintha a mezőre menne dolgozni. — 20-30 méterre követte őt a német. Így vezette hát az idegent addig míg megbizonyosodott afelől, hogy az célhoz tud érni. Évtizedek múlva is, amikor csak magunk voltunk, halk sóhajjal kérdezgette:

— Vajon haza jutott-e?

Furcsa ősz volt. Learattuk, be is hordtuk a búzát — de nem volt cséplőgép. Kenyér és vetőmag viszont kellett. Szerencsére nem földelték el, csak szegre akasztották a "múltat". Elővették az öreg cséphadarót és a szórólapatot — úgy csépeltek ki a búzát. Így volt alkalmam megtanulni ezt a módszert is. Napokon át vertük Édesapámmal a csűr földjére helyezett kévákat. Kenyér került az asztalra és vetőmag a földbe.

Gépi cséplésre csak késő ősszel került sor. Mint gyermek, sokat *hópistáltam / lógásztam /* a cséplőgép körül; egy azzal kapcsolatos eset örökre emlékezetes maradt. Úgy megijedtem akkor, hogy ma is megrezdül a gatyám, hogyha rágondolok.

Este volt már akkor, de még járt a gép. Az emberek fáradtak voltak, — köztük mi is, Nagy Ferivel már alig álltunk a polyvánál.

— Jó lenne egy kis ébresztő — gondoltuk, és már tevékenykedtünk is gyorsan.

Meg is lett, csak nem épp olyanra sikerült, mint amilyenre terveztük. Elhatároztuk, hogy szalmát viszünk a kert végébe, megrakjuk töltényekkel, majd meggyújtjuk. Tevékenykedtünk is gyorsan. Mire a szalma lángra lobbant, már visszaértünk a géphez, és munkát mímelve félszemmel figyeltük a tüzet. Nem telt el sok idő — a szalma nagy lánggal kezdett égni, és a sötétben még nagyobbnak tűnt.

— Tűz van! — kiáltotta el valaki magát, s azzal máris oltani sietett az ottlevő 14-15 ember. Igen ám, de alig közelítették meg az égő szalmát — a töltények elkezdtek robbanni. Földre hasalt mindenki, ki-tört a pánik. Szerencsére a robbanás szétverte a tüzet és az ki is aludt. A lecsillapodott pánikot viszont felháborodás váltotta fel. — Mi Ferivel úgy hallgattunk, mint süket disznó a búzában. Nem sejtette senki, hogy a tettesek közöttünk vannak. Hazaérve — bár éhesek voltunk — nem ment le a torkunkon egy falat sem a vacsorából. Soha nem derült ki az igazság, Ferivel sem beszéltünk többé az ügyről. Most árulom el először a titkot, de sajnos már nincs aki megbocsásson.

Ilyen a gyermek — soha sem gondol cselekedetének következményére és nem érzékeli a veszélyt. Hogyha ez másként lett volna, akkor mi sem próbálkoztunk volna aknarobbantással. Azt, szerencsére előzőleg hatástalanította egy ott rekedt honvéd-árkász / tűzszerező /. Ma is, hogyha a szikla mellett járok, borzongva gondolok arra — talán nem sétálnék itt, ha az akkori játékunk "sikerült" volna!

A nagy átvonulás után hónapok eseményszegények voltak. Az újságok nem jutottak el vidékre, így csak a városból érkező hírek szaladtak végig a falun. A sok közül, egy igaznak bizonyult: a szárazajtai mészárlás, talán ami miatt a román csapatok épp kivonulni kényszerültek Észak-Erdélyből.

A rendfenntartás céljából, nálunk is gyorsan megszervezték a helyi népőrséget. Mivel fiatalember hiány volt a faluban, belőlünk, leventékből alkották azt. Puska és töltény volt bőven: magyar, német, orosz és román is. Aki amelyiket kívánta, azzal vigyázta a falut. Természetesen mindeniket kipróbáltuk — csoda, hogy azt is baleset nélkül megúsztuk. Én, hogy őszinte legyek, kezdtem unni a hosszú vakációt, sőt már vágytam vissza az iskolába. Végülis 1945 februárjában kapitu-

láltam. A fegyvert viszont nem tettem le végérvényesen: a *gyilkos szer-*
számot felcseréltem egy szelídebbel, a *tollal* — azzal indultam újra csa-
tába, **a tudomány harcmezéjén**

AZ ÚJRAKEZDÉS

1945 februárjában valóban **újrakezdődött az iskolai év** — a kollégium viszont zárva maradt. Helyette a *Baróti Szabó Dávid Római Katolikus Főgimnázium* oly tágra nyitotta a kapuit, hogy azon minden tanulni vágyó gyermek bejutott — *vallásra* és *"fajra"* való tekintet nélkül. Egy román osztálytársam is volt, a *berszánnak / juhásztor / Pinte*a bácsinak a fia, aki egy szót sem tudott magyarul, amikor közénk került. Nem hiszem, hogy a velünk töltött évek kellemetlen emlékeket hagytak volna maguk után.

Minden létező vallás képviselve volt közöttünk, — úgy éltünk együtt, hogy jóformán azt sem tudtuk, ki milyen módon imádja Istenét. Egyetlen embert kivéve, senki sem illette sértő megjegyzéssel a másikat, *másszínűsége* miatt. Ő volt az iskola akkori igazgatója "Hant Géza" akinek nevét sem írom le szívesen. Minden áldott reggel az iskola bejáratánál állt az első diák érkezésétől az utolsóig, tehát az órák kezdetéig. A rendnevelés szép gesztus de ahogy az képes volt a kisdíákok fejről letépni és összetaposni a kollégista sapkát — ez sehogy sem illett bele a csodálatos életképbe. Hát nem is került bele — ott maradt, mint légyipiszok a képkereten.

Az együvé tartozás olyan példáját szolgáltatták azok az évek, melyből bárkinek okulnia lehet — és kell is, hiszen a megosztás bármilyen jelszó alatt történjek is, a vesztünket szolgálhatja. Mert **Isten** csak egy van, aki megpróbálja a **Hítet** öncélúan darabokra tépni, az Istent gyalázza meg és azzal esetleg népünket kergeti a halálba!

A konviktusi / *bentlakás* / élet nem sokban különbözött a kollégiumétól. Legfeljebb abban, hogy mosdóakagylóból és nem mosdótálból löcsböltük reggel a szemünkbe, este meg a lábunkra a jéghideg vizet. Az inkább szolgálta a testedzést, mint a tisztálkodást.

Az utóbbi fürdő hiányában nagyon hiányos volt, viszon a hideghez való szoktatás kitűnően sikerült. A rideg hálószobák, valamint a tanulótermek sem tudták egészségünket legyűrni, annak ellenére, hogy a belső fűtésünkre szolgáló táplálkozás is erősen gyatra volt. Őszintén ma sem értem, hogy lehetett olyan körülmények között élni és tanulni. Márpedig mi komolyan tanultunk. Kibírtuk — minden akadályt legyőz-

tünk akkor és annak ellenére, hogy egyetlen jobb falatért sem egyeztünk ki a hatalommal, később, egyetemi éveim alatt is, a fűtetlen szobánkban sokszor beszajzott / *jéghártyás lett* / a víz. A menzán / *kantin* / csak "*gyalogosok*" voltunk, ami azt jelentette, hogy a *hízárok* / *öszöntődiások* / utáni maradékra várakoztunk. Tehát amikor volt maradék ettünk, ha pedig nem akkor *éhségünket* reménykedve dédelgettük másnapig.

A SZÉKELYUDVARHELYI BARÓTI SZABÓ DÁVID
RÓMAI KATOLIKUS FŐGIMNÁZIUM

Mint második osztályos gimnázista, több mint negyven magamfajtaival együtt keresgeltük a "*jó csillagokat*", jövőnők égboltján.

Amint már mondtam: nem volt lényeges eltérés a két bentlakás között. Az *ámyalatnyi különbséget* értékelte viszont az, akinek tenyere vagy feneke kapcsolatba került a diktőr úr / *dolgozó-főnök* / pálcájával. Olyan is megesett, hogy a nagydiák "*ruhát akasztott*" a kisdíákra, például azért, mert a szekrény-vizsga alkalmával kiderült, hogy az potyát rejteget — vagy nem köszön elég alázatosan. Ott tehát szabadott verekedni. Bár nem volt részem belőle, nagyon sokat bosszankodtam miatta, — főleg azért, mert egyelőre nem tudtam megmagyarázni az okát. Talán arra gondoltak a "*nagyobbacsok*": *legyen egy intő az "emberkék" számára* — *el ne felejtsek, hogy az Égig érő létrán még sokan állodognak fölöttük.*

Egy fokkal csak úgy lehet magasabbra lépni, ha fennebb tolják, vagy letaszítják a felettük levőt!

Választani lehetett a megalázkodás és az efajta "biztatás" között.

Megemlítendő az is, hogy nem kimenővel, hanem minden délután, kettős sorban közösen mentünk sétálni a városba. Őszintén: nagyon utáltam az efajta "kirándulásokat". Egyrészt talán azért, mert a "kötelező" kifejezést világ életemben gyűlöltem, márpedig a séta kötelező volt; másrészt igen gyengén álltunk a ruha és lábbeli dolgában, így ha esős vagy havas idő volt, lábunk hamarosan közvetlenül érezhette az út latyakjának hőmérsékletét.

Ahogy gondolatban, fázó lábbal a szombatfalvi utcán sétálok, egy szomorú esemény jelenik meg előttem: pár méterre tőlünk, az úttesten, egyik osztálytársunkat szemünk láttára szakította szét egy kézi-gránát. Közvetlenül tapasztalhattuk, hogy a fegyver nem az "élet" játékszere, hanem a "halál" szerszáma.

A kosztal kapcsolatosan eszembe jut egy tüntetés. Vinczeffi tanár úr egyszer, az eldobott száraz kenyér miatt megtiltotta, hogy ebédre kenyeret kapjunk. Sorban álláskor, már végigfutott a hír, hogy csak pityóka lesz az asztalon.

— Nekünk jogunk van a kenyérhez, hiszen szüleink behozták a lisztet! — Azt tőlünk el nem veheti! — mondogattuk.

Hát nem is akarta azt elvenni senki, csak éppen a kenyér megbecsülésére óhajtották felhívni a figyelmünket. A diákgyomor viszont az éhség nyelvén válaszolt. Amikor a tanár úr megérkezett és az ebédlőbe akart vezetni, egyik nagydiák intésére kiáltani kezdtük, az előre megbeszélt mondatot:

— Kenyeret a népnek!

Szegény Vinczeffi tanár úr nagyon meglepődött. Megijedtek a konyhasok is, de különösen Ferencz Árpád internátusi igazgató úr, aki súlyos betegsége által ágyhoz volt "kötve". Ott, feküdve hallotta meg követelőző harsongásunkat, mire úgy "lenge-magyarban" megjelent előttünk, majd parancsot adott a kenyér azonnali kiosztására. Így ért véget életem első tüntetése és azóta is, ahányszor eldobott kenyeret látok, mindig eszembe jut.

Nem volt hiábavaló a tüntetés, hiszen Vinczeffi tanár úrnak a kenyér megbecsülésére való figyelmeztetése örökre belénk vésődött.

A tanítás, nem a felsőbb szervek által kijelölt terv szerint folyt, hanem a körülmények szabta lehetőségek, valamint a tanárikar határo-

zatainak értelmében zajlott. A helyzet össze-visszaságát igazolta az is, hogy nagyon gyakran volt iskolai szünnap. Ugyanis egy-egy tapasztalt öregebb diák, mindig kapott valamilyen *piros betűs napot* a naptárban, legyen az nemzeti, vallási vagy éppen internacionalista ünnep. Szegény Bíró Lajos, aki alig pár hónapja volt igazgató, a bejáratnál kérte az ifjúságot, hogy menjenek be az iskolába. Ilyenkor a nagydiákok valamelyike, aki az *"ünnepet"* felfedezte, bemutatta a naptárat *Bíró tatának / így neveztük magunk között / ő pedig kijelentette:*

— Igazgatói jogomnál fogva — ma szünnap!

A mondat végét meg se várva, örömujjongás közepette rohanunk le a szerpentinre. Egy ilyen örökre emlékezetes igazgatói ünnepnapon a Malom-utcai hid alatt fürödtünk. Azután pedig *agyhártyagyulladás* kaptam. Természetesen úgy vészeltem át a betegséget, hogy orvos nem látott. A kórismét, csak később orvos koromban, a betegség tüneteit tanulva, magam állítottam fel. Erős fejfájással, heveny hányással és tarkómerevséggel kerültem a betegszobába, majd kétnapos alvásba merültem. Ott feküdtem tiszta egyedül, csak a nővérem jött be naponta többször is meglátogatni és amennyiben lehetett, ápolgatni. A lábadozás időszakában nagy élvezettel, de még mindig merev tarkóval olvasgattam *"A nagy tűz árnyékában"* című regényt. Közben először kerültem kapcsolatba *"kiszökő" diákokkal*.

A betegszoba ablakát lelkiismeretesen bezártam, nem tudva arról, hogy a nagydiákok esténként ott szoktak kilógni. Egyszer aztán éjszaka arra ébredtem, hogy valaki kegyetlenül dobálja-zörgeti az ablakot. Félve osontam oda, mire egy nagydiák kért bebocsájtást. Így lettem *"ablakos"* a betegszobai tartózkodásom alatt.

Tanáraim úgy élnek emlékezetemben, mint a **kor hősei**. Voltak olyanok, mint *Bíró András*, volt kollégiumi igazgató, *Oláh Imre*, meg *Nagy Elemér* latin-magyar szakos tanárok, akik azelőtt már nyugdíjasok voltak, de újra a küzdőterre szőlította őket a nép segélykiáltása. Görbe háttal de egyenes jellemmel és tiszta szívvel kezdték újra hivatásos munkájukat. Voltak frissen végzett, fiatal lelkes tanárok is mint: *Vinczeffi Endre*, *Péter Attila*, akik úgy vetették el bennünk a tudomány magvát, hogy azok hajtásai még mindig ott zöldellnek emlékezetünk kertjében. Ők palántálták el bennünk a természetrajz és a matematika alapfogalmait, míg Bíró Péter az irodalom örök szerelmesévé tett.

A lélek országútjára olyan nyomok kerültek, amelyeken hiába gázoltak át az évtizedek, örökre ott maradtak. Hasonló kitörülhetetlen emléket hagyott például életem *első és utolsó pofonja*. Szószertint mondom: első és utolsó — hiszen kettőt kaptam ugyanazon tanártól. Nem a fizikai fájdalom, hanem az *igazságtalanság* vágott mélyre a lelkemben — bár amint már említettem, szokásban volt a testi fenyítés. A tanárok közül viszont csak egyedül ez a "törpe-testű és lelkű" szokott pofozni, de ő is csak addig, míg arról le nem szoktatta valaki.

Bár sohasem tudtam meg a pofonok okát, nem tehettem mást: *lenyeltem, megemészteni* viszont soha nem tudtam. Amikor visszagon-dolok rájuk, két kőgaluskaként nyomják most is a gyomromat — a szívem közelében. Nem járt hasonlóan Márton Domi, aki bűnének tudatában sem tudta elfogadni a pofont — azonnal visszaadva annak akitől kapta. Nagyhirű esemény volt, hetekig beszélt arról a tanárikar. Megoszlottak a vélemények és ennek, mi diákok nagyon örvendeztünk. Hogy miként történt az eset, eleinte csak a szemtanúktól tudtam, de később Domi, mint jóbarátom elmesélte a részleteket és én akkor le is írtam a "**Domi visszaüt**" cím alatt.

*

"*Ülkei Márton nemcsak testben volt kemény és egyenes, mint a Hargita fái, hanem lélekben is. Így született, ilyenek voltak ősei is — különben nem maradhattak volna meg ezen a kegyetlenül szegény, de gyönyörű tájon. A bátorság ezeknek az embereknek olyan tartozéka, hogy itt nem azt, hanem a gyávaságot tartják számon. A bátorság viszont nem az okatlan durvaságot és merészséget jelenti, hanem az igazi ügyért való kiállást.*

Ülkei Márton az állatokat sem bántotta ok nélkül, de a saját gyermekeihez szigorú volt, amikor azok tudatosan hibáztak. Nem egyszer szakadt szét az ostor és törött össze a bot Domi fia hátán — aki a legnagyobb volt az öt gyermeke közül. Legénynek számított a faluban és nagydiáknak a gimnáziumban, ahová hosszas töprengés után hat évvel azelőtt vitte be az apja, mondván: Előbb jussál mint én.

Sokat töprengett akkoriban Márton, nemcsak a taníttatás költségei miatt, hanem azért is, hogy nem-e görbül el valamerre fia, miután kikerül az apai kezek közül. Tudta, hogy rossz ember nem lehet belőle, hiszen annyit kapott útravalónak — de hogy az elég volt-e az egyenes növeke-

annyit kapott útravalónak — de hogy az elég volt-e az egyenes növekedéshez, azt nem tudhatta. Ezt latolgatta még akkor is, amikor szalmazsákkal a szekér tetején a Szejkéhez közeledtek. A hágós út miatt de leginkább a fiától való elszakadás keltette rossz érzése miatt — amit még saját maga előtt is tagadott — többször megállította kicsi hegyilovait. Úgy érezte igen gyorsan mennek, pedig azok alig bírták húzni a nagy lajtorjás / létra / székeret. Amint kiértek a hegyre, — ahonnan látszott még a szülőfalu, de a város is sejtette magát a reggeli ködön át — megállította a lovakat és megveregette kemény nyakukat. Ez volt az ő dicsérete — és mintha a lovak tudták volna: megrázkódtak egy kicsit, aztán fölemelték fejüket és gazdájuk után bölintottak, ahogy az tovalépett előttük. Márton azután odaintette Domi is maga mellé. Nem szólt egy szót sem, csak többször végignézett a földön, ami a saját tulajdona volt. Messze, föl a Hargitáig mindent átjárt a szeme és mikor a tekintete újra visszatért az agyagos földre, fejét hirtelen fölemelte és mélyen a fia szemébe nézett. Domi kicsi, de sokat ígérő vállára tette villányi kerges tenyerét, s csak annyit mondott:

— Oztán ne felejtsd el, honnan jövünk!

Azzal fölült a szekérre és fiával magamellét elindult tovább. A felkelő nap éppen rájuk sütött s így Domi észrevehette a fényességet apja szemében, amit más sohasem látott volna meg. A gyermek orcáján pedig elkezdett folyni az a sós-keserű lé, amittől megvalva könnyebb lesz az ember. Így értek a borvízforráshoz, szótlanul, ahol ivott az apa és mintha csak folytatta volna az azelőtti félmondatát, úgy szólt:

— Ő sem felejtette el soha! — és Orbán Balázs sírja fele mutatott.

A gimnázium internátusában gyorsan lepakolták a legény holmiját. Márton sietett — szeretett hamar túllenni a dolgokon. Akkor maradt el tőle először a gyermek. Nos, a szív az szív maradt, így a hosszas búcsúzkodást kerülte. Domi alig tudta tartani a lépést siető apja után — a szekémél férfiásan kezet szorítottak és meg is csókolták egymást.

— Osztan tanulj jól, a többit imná' tudod! — rövid mondata után Márton fölült a szekérre és bécsapott a lovai közé. Domi addig nézte őket, amíg eltűntek a református templomnál — aztán megfordult és kemény, határozott lépésekkel tovább indult életének ismeretlen útján.

A harisnyás falusi legénykének nem volt túl könnyű, de lehetetlen sem megbirkózni az újarcú Sorssal. Ezt igazolta jó bizonyítványa is amit az év végén vitt haza — de főképpen az a becenév, melyet az egész iskola ismert. Ülkei Domit ugyanis névszerint nem mindenki ismerte de a Költőt az öregdiáktól a fikaig mindenki. Igen — ő volt az iskola poétája, ami nem volt kicsi dolog, hiszen versfaragással mások is próbálkoztak, csak hímév nélkül. Büszke is volt azért magára, de nemcsak ő, hanem apja Ülkei Márton is, hiszen a saját kiteljesedését látta fiában. Ő is nemegyszer dalolta a saját maga költötte énekeket — fönt a havason, amikor kedve tarotta.

Kemény munkával, de jó reménnyel múltak az évek — közben a gyerekekből legény, Ülkei Mártonból deresedő férfi lett.

Egyszer csak becsapott a villám Domi életébe. A villám — néhány olyan pof képében, amit nem tudott elfelejteni soha. Azok végülis két egyetemi diplomát kényszerítettek ki belőle bizonyosságtételül az apja előtt, hogy a kiszabott útról nem tért le soha.

Az első emlékezetes esemény egy lakodalom miatt történt, ahová a fél falu és Domi is hivatalos volt. Ő a mulatságot nagyon kedvelte, főleg ha a szép leányok meg Kónya Jancsi hegedűje is jelen voltak. Természetesen nagyon készült a lakodalomba hiszen ott minden jóra volt kilátás. Ismerve a bentlakó gimnazista kötelességeit, idejében elkérezkedett a főigazgatótól és a bentlakás igazgatójától is.

A multság jól sikerült; másnap viszont megkeseredett a lakodalom minden édessége, amint Bélafi tanár úr a tanulóterem közepére hívta és számon kérte: — miért nem kérezett el tőle is? Domi érvelt: elmondta, hogy ő az addigi szokások szerint járt el — míg a törpe-növésű tanár lábujjhegyre emelkedett és úgy vágta pofon. Domi meg sem rezdült — úgy állt ott mint viharverte fenyő fönn a Hargitán: komoran, egyenesen. Éppen ez volt ami Bélafigban fölforralta a vért — ez a meg nem hunyászkodás, a magát megalázni nem hagyó dac. Mindezt, a hatalmaskodók soha nem tudták elviselni. Ez volt, ami Bélafit eszeveszett pofokodásra készítette. Igen ám, csak a passzív kiállásnak is van egy határa — de ha betelik a pohár, akkor jaj nektek Bélafiak!

Domi is eltúrta az első igazságtalan pofonokat, de amikor látta, hogy a tanár meg akarja alázni, el akarja taposni, — megmozdult a jobb

karja és úgy vágott oda, hogy Bélafinak ereje sem, bátorsága sem maradt a visszaütésre. Pillanatokig de talán percekig is "megfagyott" csend uralkodott. Az utána kitörő lelkesedés hullámai viszont magával ragadták úgy a fikákat, mint az öregebb diákokat is. Domiból egyszerre hős lett — olyan esemény avatta azzá, amelynek nem volt párja addig az iskola 350 éves történetében. Az igazságtalanság veresége valóságos forradalmi hangulatot teremtett. Mindenki az esemény részesévé akart válni legalább egy-egy bátorító szóval:

— Ne félj! — Az igazságot többé eltiporni nem lehet! — Mindenki melletted van!... stb.

Mint megbolydult méhkas, úgy zúgott az iskola. Tudta jól a bölcs tanárikar, hogy nem jó ilyenkor a kedélyeknek csendet parancsolni — megvárta hát, amíg a lelkesedés tüze kialszik. Biztosan tudták, hogy csak kioltja azt egyszer legnagyobb ellensége — az idő múlása.

Így is történt! Néhány nap múlva az igazgató sajnálkozva a Domi tudomására adta, hogy kitiltották az ország összes római katolikus iskolájából. Akkor már csak az igazi barátai mentek őt vigasztalni:

— Ne búsulj, mert az egész évet nem veszítheted el, hisz alig van már hátra két hónap!

— Bizonyára csak ijesztegetnek, s majd az évvégén legizsgáztatnak!

A vigasztaló szavak — no meg az igazság érzete is jó tápnak bizonyultak, hiszen elhatározta, hogy nem megy haza. Ott maradt hát évvégéig, de szüleinek nem adta tudomására a történeteket. A falubeli diákoknak pedig meghagyta, hogy otthon Űlkében egy szót se merjenek szólani, különben...

A városban egyik barátjánál lakott és közben keményen tanult. Az iskola felé csak keddenként hetivásárkor ment, hiszen édesanyja mindig bejött és hozott potyát. Olyankor kezébe vette a könyveit és színlelte az iskolából való jövetelt — nehogy megtudják a szülei, hogy ő már nem diák. Egyrészt jól sikerült a dolog: évközben a történeteket tényleg nem tudták meg otthon. Az önvigasztalás viszont, mint máskor annyiszor, ismét csalónak bizonyult: a tanárikar nem változtatta meg a döntését.

Domí az évváró után úgy ment haza a jókedvű diákokkal, mint akit kifosztottak. Nem lehetett tudni mi fáj neki jobban: az elveszett esz-

tendő, amiért szülei hiába fizettek keserves, véres verejtékükkel — vagy az igazságtalanság, amit vele tettek. Az előbbi keserű könnyeket csavart a torkába, az utóbbi pedig ökölbe csombolyította két csontos tenyerét — főleg akkor, amikor elérték azt a helyet, ahol hat esztendővel azelőtt édesapjával megálltak. Minden eszébe jutott és egy irtózás féle elfogta el, az apjával való találkozásra gondolva. Tudta, hogyha verésre kerül a sor, az apja nem ismer határt. Arra is gondolt, hogy nem megy haza többé — de elhessegette gyorsan a tervét, nem mintha nem tudott volna megélni bárhol, hanem mert nagyon szerette a szüleit és testvéreit. No meg aztán, ő soha olyat nem tett, amit szégyellnie kellene: nem csalt, nem lopott, meg sem bukott — csupán egy igazságtalan pofot fizetett vissza.

Amíg hasonló érzésekkel vívódott, lábai már az utca sarkáig viték, ahonnan csak pár lépés volt a házukig. Hirtelen eszébe jutott édesapjának többször hangoztatott mondása, miszerint: — meg kell adni mindenkinek ami jár — földnek ami a földé, embernek ami az emberé; ne maradjatok soha adósai senkinek, mert akkor végetek van! — így szokta mondani Ülkei Márton.

Nos, Domi sem csinált egyebet, csak megadta amivel tartozott. Ez az emlékezés hirtelen olyan erőt adott neki, hogy úgy lépett be az udvarra, mint aki legyőzte a hétfejű sárkányt. Gondolta, hogy a szülei mindent megtudtak már a szomszédától, aki ott volt az évzárón. Ott persze elsőként említette Domi történetét az igazgató — az év fontos eseményei között.

Amint belépett az ajtón, törékeny édesanyja, miközben könyyeivel küszködött féltőn magához ölelte. Domi ebből mindent megértett — a keserűség úgy elszorította a torkát, hogy édesanyja hiába biztatta, nem ment le egy falat sem azon, hej, pedig máskor... Amit szeretett volna tudni, édesanyja kérdés nélkül elmondta: édesapja az erdőre ment és csak késő este jön haza — olyan helyre ment, ahova nemigen szokott — tegnaptól szavát sem lehetett venni, oly búskomor lett.

Semmit sem szóltak Domi ügyéről, de az édesanyja féltőn simogatta, könnyes nézésével — nehéz lett volna tanácsot adni a fiának. Tudta, hogy ami jönni fog, azzal szembe kell nézni — lesz, ami lesz!

Ülkei Márton késő este ért haza. Kifogta a lovakat, s azzal hátra ment a csűrbe — lefeküdni a szénába. A feleségének csak annyit mondott:

— Reggel jókor kelünk!

Ez hajnali négy órát jelentett náluk. Különben láthatta Domit bent a házban, hiszen nem kérdezett semmit — tudta, hogy fia haza jött. A feleség jó éjszakát kívánt és elément, hogy maga is lefeküdjön. Úgy lehet egyik sem tudott aludni. Szerencsére rövidek a nyári éjszakák.

Márton hajnalban beszólt a félig nyitott ablakon:

— Mi Domival ganériteríteni megyünk!

Ebből a feleség megértette, hova kell vigye a reggelit, Domi pedig azt, hogy két perc alatt el kell készüljön az öltözködéssel. Hamarosan ott állt a ház előtt: várta az apját, aki kemény lépésekkel jött elé. Domiba belefagyott a szó, úgyhát köszönés nélkül indultak el a Hágó-föld felé. A fiú, hol az apjára nézett, aki mintha megtört volna amióta nem találkozott — hol pedig a veszedelmes villanyélre... Mikor kiértek a hegyre, oda ahol hat évvel ezelőtt édesapja átadta az útravalót, ismét megálltak. Az apja szokása szerint szétnézett a tájon, végig hordozta tekintetét a meszeseségen, aztán lenézett maga elé a sárga, agyagos földre. Kissé úgy maradt, merev tekintettel, mintha tanácsot kérne a teremtő, de ugyanakkor mindent eltakaró földtől — majd hirtelen fölnézett a fiára, aki minden mozdulatát figyelte. Egyszer csak megszólalt a néma hajnali csendben:

— Te Domi! Te annyit tanultál, hogy belőled jó földműves nem lehet már soha — de nem eleget ahhoz, hogy úr lehess! Megértöttes-e?

— Én meg, édesapám!

— Nos, akkor most mit csinálsz?

— Tanulok — van más iskola, elég az országban.

— Rendben van, de most azt mondd meg, miért nem szóltál.

— Csak azért, mert hittem abban, hogy a végén visszavonják a büntetést és nem akartam fölösleges gondot okozni.

— S nem vonták vissza?!

-- Nem!

--- S hát vajon miért nem? Nem akadt egy ember aki kiállt volna — nem miattad, hanem magáért az igazságért?

— Akadni akadt, hiszen mondta az egyik tanárom, hogy ő is szólt az érdekemben, de azt a választ kapta: — **Igazság ide — igazság oda, a tekintélyt meg kell védeni, különben oda a hatalmunk!** — Mert tudja édesapám, — a tekintély és a hatalom nem mindig igazságra épül.

Űlkei Márton úgy nézte a fiát, hogy nem tudta levenni róla a szemét. Addig néztek így egymásra, amíg mindkettőjük szeme megfénysedett. Nem — nem könny volt, csak valami hozzá hasonló. Ki sem jött a szemükből csak úgy megmutatkozott — ami elég volt ahhoz, hogy fölismerjék egymásban önmagukat.

Éppen akkor fúrta át magát egy fénysugár a Hargita fái között. Amint levették egymásról a tekintetüket és a földre néztek, mely vadvirágokkal volt behintve — szinte egyszerre szakadt ki mindkettőjükből valami, ami sóhajtnak igen nagy lett volna. Egyszerre szorították meg a villanyelet úgy, hogy azok csikorogva jajdultak föl, de hangjukat eltemptotta a mellőlük égetőre pacsirta dala.

*

Szegény Domi, most talán egy csillagra könyökölve bólint ráni, mint emlékezőre. Még annyit hozzátennék: szerencse, hogy a fizikailag erősek között akadnak gyöngédek is — különben nem léteznének gyengék, hisz mind agyonvernék azokat a durvák.

A jószándékú összefogás igazi példája lehet a Telmann tanár úr esete is. Mivel a kor alkonyati szürkülete hozzánk is elért, válogatás nélkül deportálták a németeket és a szászokat egyaránt, akár háborús bűnösöket. Telmann német, vagy talán szász származású fiatal vegyész volt, aki kémiai tanított a gimnáziumban. Mivel már neve is árulkodó volt, ami rossz sorsra juttathatta volna hordozóját — tenni kellett valamit. — *Ki-e volt az ötlet? — Ki volt a keresztapa aki Téli-re keresztelte?* — nem tudom, de az biztos, hogy a keresztelő után egyetlen diák sem akadt, aki ne az újonnan felvett nevet használta volna. Így mentettünk meg egy tanárunkat. Ő is annyira beleélte magát a szerepébe, hogy talán most is Téli ír önfeledten Telmann helyett. Biztos hálával emlékszik az akkori udvarhelyi diákságra.

A sötét korszak közeledtét, mi sem jelezte jobban, minthogy meg kellett gyújtani a fáklyákat. Ott és akkor láttam először fáklyás menetet, eladdig csak az éjszaka közlekedő szekeresek használták. Hirtelen mindenki fáklyás lett — még mi is. Már nem emlékszem tisztán, talán a május elsejét és a háború végét is fáklyás menettel ünnepelték. Hasonló módszerrel kellett éltetni a várnegyeház teraszán álló alakot is — Makarov kapitányt, a város parancsnokát. Ez már egy olyan sötét kor előjá-

téka volt, ahová igazán fényt kellett vinni. Mivel a sötétségben a fény játéka általában megváltoztatja a tárgyak valódi képét — mi sem láthattuk egymás igazi arcát évtizedeken át.

Ami engem illet, elég sikeres voltam a betűk világában. Jutalomként Németh László *"A minőség forradalma"* című könyvét kaptam, ami az elkövetkezendő herce-hurcában sajnos örökre eltűnt. Ígyhát a szellemi emlékeim feltett kincsei között tartogatom.

Természetesen én is követtem el taktikai hibákat, ígyhát csatát is vesztettem. Egyszer például a szépemlékű Benke tanár úr (Kukucs!) nem tudott feleltetni énekből, hiszen Tóth Dinivel ellógtunk biliárdozni. Akkor mérgeben a tízes bizonyítványomat elcsúfították egy hetessel. Azóta sem fogtam dákót a kezembe, pedig annakidején úgy belekaptam a játékba, mint nyúl a lucernásba. Sajnos akkor, mint azóta már többször is, győzött a szenvedély a józan ész fölött.

Bár elismerem a szenvedély káros voltát, azt mondom, hogy *csakis szenvedélyesen érdemes élni és dolgozni. Az a munka — az a mű ér valamit, amely tartalmazza alkotója lelkének egy darabkáját.*

Néhány emlék kapaszkodik még a fennmaradás vékony pókhálójába, amelyek nem közvetlen tartozékai az internátusi életnek, ám azokat is ott éltem át.

Az egyik egy **halállal** kapcsolatos borzasztó látvány volt, amikor az internátus ablaka alá eltemetett orosz katonákat, mint *dögöket* szedtek ki a cigányok, hogy aztán *dísztemetőbe* szállítsák azokat.

A másik emlékem épp az előbbi ellentéte: a csodálatos öröklét szimbólumának, a szerelémnek kapcsán jut eszembe. Soha nem hallottam szebben szóló hegedűt, mint azon a bizonyos májusi éjszakán. Balogh Ferenc hegedűművész szerelmes lelke szállt a dallamok szárnyán, Borsai Ilona francia tanárnő szívéhez — a velünk szemben levő zárda ablaka alól. Amikor szerenádot hallok, mindig Balogh Ferenc jut eszembe, nemcsak mint művész, hanem mint *"ember"* is. Ő az aki nem felejtette el szülővárosát és minden nevezetes eseményre hazajön, ha teheti. Évente jótékonyági hangversenyeket is ad. Kisérje vonóját még sok siker és ugyanakkor áldás az életét.

Talán ennyit a két évig tartó **"kényszer kirándulás"**-ról. Mindenek ellenére csodálatos volt! Hogy miért írok mégis inkább kelle-

metlenről, rosszról? Azért, mert csak a korbácsütés hagy maradandó nyomot — a simogatás az soha. Pedig simogatásban is volt részem: angyali kezek segítettek a jövő felé és igazi emberek készítettek elő utunkat. Mindannyiukra hálával gondolhatok — úgy az élőkre, mint a már eltávozottakra is.

ISMÉT A KOLLÉGIUMBAN

Akadtak olyan személyek, akik a háború romjai között is utat tudtak építeni. Az ilyen tanárok munkálkodásának eredményeként újra a kollégium udvarán rakódott le a mi duszás szekerünk 1945 őszén. Akkoriban kísért minket az összeomlott világ, a gyenge termés, a kiszáradt pénzforrások — *még a levegő is híg volt a szegénységtől*. Csupán a rüh és a tetű érezték jól magukat, nem háborgatta azokat egyéb csak a vakarózás. Akkor az egyszer azok jártak jól, akiknek durva kendervászonzonból volt a gatyájuk. Egyrészt jól súrolta a viszkető területeket, másrészt azok korcában nemigen szerettek megtelepedni a tetvek. Minden este a szobafőnök ellenőrzése alatt, tetűkeresést kellett végeznünk a háló egyetlen villanykörtéje alatt. A mi hálónkban nemigen volt ruhatetű, hála eredeti alsóneműinknek. Fejtetűje bizonyára többünknek lehetett. Édesanyám az én tömött, göndör hajamban is jócskán talált *állatkát* és nagy bánatomra, velük együtt gyönyörű hajamat is föl kellett áldozzam Hygiene oltárán. A kendervászonzon, jobbanmondva a csepűgatyát említve, felidézek egy vicces történetet, melyen ma is jókat derülök. Az egyik, már nagyobb diáktársamnak, durva csepűből, *kender-hegyéből* készítették a gatyáját, azt lábra állította az ágya tetején és úgy próbált belemászni. Űgyis, csak igen nehezen sikerült.

Otthon is hallottam egy hasonló, gatyával kapcsolatos esetet: *Egyik vasárnap a templom előtt összegyűltek várták a pap érkezését. Egyszer csak a várakozó tömeg arra lett figyelmes, hogy valaki cséphadarózik. A megbotránkozottak közül akadt aki gyorsan berohant arra az udvarra, ahonnan a hang kiszűrődött. A házból kijövő gazda, megrökönyödve a hír hallatán tagadta, hogy náluk bárki is csépelne, pont vasárnap a templomozás előtt. Azonban a csűr felől ismét megszólalt a cséphadaró hangja, amire teljesen elakadt a gazda szava. Hátra mentek, és persze nem a szellemek verték a csűr földjét, hanem a szegény legény próbálta engedelmességre bírni "lábravaló" alsóját.*

Egy szó mint száz, a csepűgatyás idők kezdtek elfoglalni a régi rendszer helyét. Azt hiszem, a nincstelenségnél nagyobb teher nem létezik a világon. Az *üres tarisznya terhe alatt gömnyed meg csak igazán az ember*. Talán már ránk is illett volna a közmondás, hogy "üres kama-

rának bolond a gazdasszonya", ha nem bújkál még valahol a reménység: *"Nem tart ez már sokáig, s majd a békeszerződés, újból a kívánságunk szerint rakja helyére a dolgokat!"*

A konviktsi rend különben a régi maradt, de az élet sokkal szegényebbé vált. Ha nem létezett volna potya, akkor egyfolytában korgott volna a gyomrunk, úgy a hét alatt csak hat napig tartott az éhezés. Általában kedd volt az ünnepnap, a heti vásár napja, amikor kaptunk egy kis hazait. Nekem személy szerint nagy szerencsém volt Lukács Imre örökös padtársammal, aki egy magyar katonai kerékpárt szerzett valahonnan és naponta azzal karikázott be Bikafalváról. Mindig egy jó nagy szelet kenyeret hozott, aminek felét nekem adta. Igazi barátom volt, és mai napig az maradt. A minap találkoztam vele, akkor is nyomta a pedált. Megállt, szemügyre vettük a velünk szinte egyidős öreg kerékpárt. Most is fungál a váza, pedig, hajdanában még a gimnáziumi lépcsőkön is leereszkedett szerencsétlen. A bemutató jól sikerült, hiszen a pilóta éppen megúsza, de a bicikli kerekeiről meg lehetett volna mintázni a nyolcast. Imre következő attrakciója, amit már rodlival hajtott végre, lábtöréssel végződött. Minden reggel mi vittük fel ölbe a negyedik emeleti osztálytermünkbe. Úgy látszik, csak a bicikli nőtt igazán a fenekéhez, a rodli nem. Pár évvel később pedig futóbajnok lett egyik tartományi futóversenyen, ugyanis, mint gyermek kísérte azokat akik a 3000 méteres távon indultak. A cél előtt a versenyzők sorban mind kidőltek és ő, a kísérő, futott be egyedül. Ott figyeltek föl rá. Sajnos senki nem foglalkozott szakszerűen a képzésével, csak én voltam az edzője. Az edzés annyiból állott, hogy harmincszor megkerülte a sétatert, amit én szigorúan számoltam, a végén pedig megnéztem a pulzusát, bár azt addig senkitől sem láttam. A harmincadik kör után is csak 4-5-tel vert többet a szíve. Szakszerű edzéssel, biztosan híres futó lehetett volna. Bár a kaszálóról vitték el a versenyre, mégis második lett az országos döntőn. Hasonlóképpen, más nagy tehetségünk is elkallódott? Másként végződött volna, ha más lehetőségünk lett volna a kibontakozásra? Ki tudja? Hiszen *nagy nyomás alatt képződik a gyémánt és az igazgyöngyöket is a szenvedés izzadja ki magából...*

Mi sem élhettünk jobban, hisz otthon is diadalát ülte a szegénység. Mintha a természet is a nép ellen fordult volna, olyan termést adott. Azonban, ha 1945-ben a búzatáblák szélén könnyeket ejtettek, akkor 1946-ban, hangosan zokogni lehetett volna. Több székelő gyer-

meket csak az mentett meg az éhhaláltól, hogy távolabbi vidékek jószívű emberei magukhoz vették őket.

Új világ, a Sztálin cipós korszak vette kezdetét. Mintha a természet szépen be akart volna vezetni abba, ami következett: *a vámpír világ*-ba, ami nemcsak vérét, de lelkét is venni akarta e szerencsétlen népnek. Volt olyan, hogy késő éjszakáig vártuk a Brassó-i feketézőket, akik a kirepedezett korpa, vagy ki tudja milyen keverékből készült kenyerekkel érkeztek. Ma bármilyen ehetetlennek tűnne, akkor *életet adó csodálatos ízű eledel* volt. A kenyér mindent pótol, azt viszont semmi. Soha nem felejttem el azokat a napokat, amikor nem volt kenyერünk és drága jó Édesanyám megpróbálta azt törtpaszullyal helyettesíteni. Egyszer egy fazék fuszulykával indultam árpát őrízni. A verebektől féltettük a termést. Nagyon éhes lehettem, ugyanis egyből megettem az egészet. Veréb ide-veréb oda, oly kegyetlen órák következtek, hogy csakis alya lehetett azokat kibírni.

Valószínűleg Brassóban volt Sztálin-cipó elég. Hús nem volt az biztos, hiszen válogatás nélkül mindent megettek. Nem számított azoknak, hogy kétlábúból vagy négylábúból származik a hús - de az sem, milyen körülmények között vesztette el járóképességét az a bizonyos állat. Nálunkfele tyúkvész volt akkoriban, de egyetlen csirke sem ment kárba, annak ellenére, hogy olyan sötét volt reggelre az elpusztult jószág, mintha az éjszaka költözött volna belé. Az ilyeneket egy hasonló színű cipóra lehetett cserélni Brassóban.

Ezeknél is sötétebb madár lebegtette felettünk szárnyait, készülve a leszállásra. Eközben az **Úr** kezdte kényelmetlenül érezni magát és lassan mindenhol - így az iskolából is kezdett kisomfordálni, átadva helyét a **Bácsi** megszólításnak. Így lett hát a tanár uraink egyrészből bácsi, míg kis részük továbbra is úr maradt. Horváth meg Baczó tanár urak, Jóska illetve Laci bácsivá változtak. Akkoriban az idősebb tudós tanáraink nem lettek a buta nebulók elvtársai.

Természetesen más téren is hullámozott a felszín: partra sodródott a **cserkész** elnevezés is, melynek helyét hamarosan a **regős** vette át.

Tanáraink egyrésze jóval túl volt a hetvenen. Nagyon idős volt már Szabó András igazgató úr is, a latintanár. Sokat szórakoztunk a deklinációk tanulása közben, az orrahegyén játszadozó vízcseppeken.

Nagy Elemér tanár úr cipőjét is, már egy évszázaddal előbb remekelhette valamelyik udvarhelyi suszter. Annyira hegyesorrú és keskeny volt, hogy irtóztunk az azzal nyújtott "regbesugás" gondolatától is.

Volt még valami azokban az években, ami az ember további életét döntő módon befolyásolta. Ma is vallom az: *Omnia Vinit Amor* — a szerelem mindent legyőz mondas igazát, viszont mindig kiegészítem azal, hogy emberhez méltó módon kell viselkedni e fennséges érzelem hatása alatt is. Badarság, sőt ostobaság lenne küzdeni a legyőzhetetlen ellen. *Önmagunk legyőzése a legnehezebb*, de ha netán sikerül, az a legnagyobb, legszebb győzelem.

Annak ellenére, hogy az Ámorral vívott nagy csatározások jóval odébb lesznek, a láthatatlan tündérkezek már kezdték gyűjtogatni a később mindent felperzselő tüzeket. Egyelőre csak képzeletbeli lények lebegték a diákok szeme meg a latinkönyvek között. Azok hatására nem egyszer *gatyánkba szökkent a szerelem* — az éjszakai álomkaland pedig reggelre térképet rajzolt a lepedőre.

— Pintyet fogott a diáklegényke! — így csúfolódtunk egymással, ha észrevettük valamelyik társunk éjszakai magömlését.

Az iskolai év folyamán különösebb esemény nem történt — a politika ott ácsorgott még a kapun kívül. A következő években viszont nagyon alattomosan, be-benézett az udvarra is. Furcsa fintora volt azoknak az éveknek a *hatalom keresgélése*, amelyet még *nem lehetett harcnak nevezni*. Dobos Ferenc, öskommunista volt akkoriban a város polgármestere — a törvényszék elnöke pedig egy román ember.

Egyszer elkobozták egy felvidéki szegény székely fáját, persze jogtalanul. Emiatt az bement panasza a polgármesterhez, aki kérdőre próbálta vonni a törvényszék urát, hiszen az rendelte el az eljárást. Szóváltás következett, melynek az lett a vége, hogy a polgármestert letartóztatták. Egyik délben az esetnek híre futott az iskolában — mire a diákság (köztük én is), lerohant a törvényszékre. Félretoltuk az őrt az ajtóból, úgy mentünk be a terembe, ahol a polgármester egy széken kuporgott. Amikor meglátott bennünket, csak annyit tudott mondani:

— Hát megijöttetek, édes fiam?! — és két szemében megcsillant a hála üzenete.

Így szabadította hát ki a diákság, fogságából a polgármestert. Az esetnek semmi egyéb következménye nem lett, hiszen akkor még a miénk — *diákoké volt a hatalom*.

Ismét nem tudom az események sorrendjét betartani, talán azért, mert az idő székérderekából nem azt veszi ki az ember amit akar, hanem ami éppen kezügyébe akad.

Az 1946-os nyár örökre emlékezetes marad szárazsága miatt. A szó szoros értelmében lestük a pityókát, mikor nő már akkorára, hogy kiszedhető legyen. Az idők folyamán sokszor mentette meg a krumpli ezt a népet az éhenhalástól — valóban Isten ajándékának lehet tekinteni. Valahányszor kezembe veszem, mindig eszembe jut szeretett bátyám mondása: *Ez az egyetlen, aminek a szegényember is lehúzhatja a bőrét.* A **szegény** bedőlt a szép szavaknak és hitte, hogy jobb falat is kerülhet a pityóka mellé, úgyhát beállt az új rendszer szekértolójának. Egyrésze viszont hamar észrevette, hogy a szekéren úribb módra élnek — így magahelyett más szekértolót keresve, felült elvtársai mellé. Viszont a másik részének nem jutott már hely, illetve nem fogadták be a fentiek — ott hagyta hát az egészet és visszatért a *kaptafához*.

Hasonlóan történt nálunk is: két-három ember, akik egy ideig naponta bejártak Udvarhelyre, megalakították a *pártsejtet*. Ezek a becsületes odaszédült emberek, hamar rájöttek mire megy a játék és visszasomfordáltak szegénységükhöz, amiktől annyira meg szerettek volna szabadulni.

Bár az én kicsi falumat rendkívülinek tartom, ott is akadt aki bitófára juttassa a népet. Történhetett volna másként is, de az eredmény ugyanaz lett volna — hiszen *akasztás, hóhér hiányában még sohasem maradt el*. Nálunk viszont nem lettek *kulákok* és *kényszermunkások* sem, akiket a Duna-csatornához vittek. Ezzel kapcsolatosan több kérdés is fölmerült bennem. Egyrészükre bátyám adta meg a választ, aki barátaitól eltérően nem lett párttag.

Elmondta, hogy a veszélyt észelve a barátai egy éjszaka összeegyezték, hogy beállnak a pártba és mint vezetők, megpróbálják megmenteni a falut. Bátyámat párton kívül hagyták, hogy bizonyos fordulat esetén tanúskodhasson és bizonyíthassa: egyik sem kommunista, csupán a falu érdekében lettek párttagok. Bár az akkori kis csatájukat megnyerték, végül csak elvesztették a háborút. A fordulatot egyikük sem érte meg.

Az elkövetkező változásokat előre nem tudhatta senki. A mi fiatal suhanc agyunk is éretlen volt még — bár följutott hozzá egy-két, új időt sejtető jel, az csak olyan volt, mint a levegőben úszó pókháló, amely egy pillanatig megakadt az ághegyén, de a legközelebbi szellőcske tovább is sodorja. Nekünk a szívünk sejtette meg azt, amit a felnőtteknek az agya. Ez így volt természetesen, hiszen akkoriban is létezett különbség a korosztályok között.

Egy szó mint száz: megérettünk valamit, ami miatt minden erőnkkel kapaszkodtunk a múlt fonalába, melyet már készült szétteperni a jövőre. Ez, a régitől való szakadás megérzése és nem csupán a szórakozás vagy szórakoztatás késztetett az első és egyben az utolsó **diákbál** megszervezésére. Mindezt bizonyította az összeállított műsor, amivel diákként léptünk föl szülőfalunk közönsége előtt azon az estén.

Zsúfolásig megtelt a községházának nagyterme — mindenki kíváncsi volt a diákokra. A műsorszámok külön-külön szépek, szórakoztatóak és egyediek is voltak, viszont együtt az egész *sejtelmes* volt, mint egy sűrű erdő — sejtette azt amit akkoriban lelkünkben éreztünk. Erre utaltak azok a dalok is, melyeket a szereplés befejezéseként előadtunk. Egyik időszerűségénél fogva, ma is felzendül néha különböző össze-jöveteleken:

"Zúgnak a fenyők a Hargitán —

Oly szomorú, oly bús ez a hang... stb".

A másik dalt is közösen énekeltük a színpadon, majd később együtt a falu fiatalságával, az előadást követő bálon. Ma is sokak szívét szorongatja ez a nóta:

"Hargitai fecskemadár hosszú útra készül,

Nem hagyja el piciny fészket, könnyhullatás nélkül... stb".

Énekeltünk hát kivilágos-virradatig. Közben torkunkat el-elszorították a befelé csorduló könnyek, amint Nagy-Gidó Sára hangja szomorúan könnyörgött:

"Ugye nem leszünk örökké rab?!"

A tegnapot szerettük volna visszahívni és a jelent megvédeni a holnaptól. *Végzetes idők sejtelve* tódult ki a torkunkon azon az éjszakán, ugyanúgy mint annak az évnek a szilveszterén is.

Akkor, mint minden évvégén ismét egybegyűlt a falu — csak éppen óévi búcsúztatót és újévi köszöntőt nem mondott senki. Az éjfélt harangszóra elhallgatott az zene, de a nép inkább suttogetta mint énekelte a zsoldárát:

"Ez esztendőt megáldjad, kegyelmedből Úr Isten!"

Aztán néma csend ... a várakozás csöndje földhöz ragasztotta a lábakat. Nem mozdult senki, csak a szívek dübörögtek a mellkasokban, annyira, hogy hallani lehetett. Ekkor öreg barátunk: György Jenő, a bátor tanító olyat sóhajtott, hogy megrezdültek bele a falak, majd elkezdte a: *"Ki tudja merre, merre vész a végzet..."*-et. Végül már sirva könnyörgött a maroknyi nép, hogy: *ne hagyd elveszni Erdélyt, Istenünk!*

Ez volt az *utolsó szilveszter*, amikor szabadon énekelhettük a *székely-himnusz*t!

Közben a fejünk felett tündöklő nap helyét elfoglalta egy vörös csillag, mely egyre jobban lett úrrá a tájon és fényétől úgy eltorzult a valóság, hogy sokszor saját magunkat sem leltük bíboros fényében — hiszen az többnyire sötét volt.

Most amint visszanézek, nem nehéz megtalálniom azt az erőt, amely sorsunk útját mégis egyengetni tudta azokban az években. A **hazaszeretetről** már sokat beszéltem, anélkül, hogy e kifejezést használtam volna. Ez tulajdonképpen a *szülőföld és az azon lakó nép iránti vonzalmat jelenti* — elfogadva azt úgy ahogy van: *hegyeivel-völgyeivel, erényeivel és hűbáival együtt*. Bizony nem egyszer kellett kímőndanom, hogy — *gyűlölve is szeretem* — hiszen mint bármely nemzet, a miénk sem makulátlan.

Egy másik érzélem, mely legalább annyi fájdalom és egyben gyönyörűség szülője, mint az előbbi — maga a **szerélem**. Lassan elértük azt a kort, amikor ágyékunk tüztől szívünk is kigyulladt és a képzeletbeli tündérek mindinkább valóságos leányokká változtak. A *szerélem igazivá csak akkor válik, amikor egyetlen személyre irányul*, ám mibenlétét nagyon nehéz megfogalmazni. Sokan megpróbálták és próbálják ma is formába önteni ezt a fennsége érzémet. Nem csoda, hogy közben túlcitálva egymást örökéletű művészi alkotásokat szülnék.

Bár a hazaszeretét meg a szerélem sok győtrelem és szenvedés okozói, ugyanakkor a legnagyobb gyönyör hordozói is. Akiből valamelyik érzés hiányzik e kettő közül, az sajnálatra méltó — szinte nyomoréknak is nevezhető. Hogy én ilyen szempontból mennyire ép-egészséges vagyok, bizonyíték az, hogy további tevékenységeim mögött csakis ezek az érzelmek húzódnak meg.

*

Térjek hát vissza az **őreg kollégium** falai közé. Mivel akkoriban nyolc osztállyal működött a kollégium, szűkében voltunk a tanároknak. Ennek tulajdonítható, amint már említettem: több nyugdíjas tanár is tanított minket.

Egyik fiatalabb tanárunk, a francia szakos — *Nagy László* volt. Soha nem tudtuk eldönteni, hogy nagy tudása, vagy tudatlansága kavart oly zavart az agyában, hogy bármit mondtunk, mindenre hasonlóképpen válaszolt:

— Nagyon helyes!!

Vele történt meg egyszer, hogy az ablakán keresztül, a diákok bemásztak a szobájába — tudniillik, rosszul sikerült a dolgoztatás és amiatt ki akarták cserélni a füzeteket. A tanár épp akkor érkezett haza, így hát tetten érte a delikvenseket. Azok elkezdtek ijedtükben össze-visz-sza dadogni, mire a tanár úr csak annyit mondott:

— Nagyon helyes!!

A régi tanáraink közül nagyon hiányzott *Mátéfi Béla* tanár úr, aki a vert hadak útját járta valahol Oroszországban.

A nevelő-tanár szerepét *Muzsnai Béla* próbálta betölteni. Igen jó-ságos volt, azonban nem volt megáldva pedagógiai érzékkel. Bár az ak-kori tanárikar mai szemmel nézve nem volt homogén összetételű és ta-lán gyenge pontjai is léteztek, én tisztelettel, elismeréssel emlékezek visz-sza minden egyes tagjára. Ők is érdemükkel együtt parányi részeseivé váltak az iskola évszázados szellemének.

Akkoriban nemcsak a *tanár nevelte a diákot*, hanem a *nagydiák is a kisdíákot*, sőt a *diák hatással volt a tanárra is*. Nem kellett soha a vigilt / *szolgálatos kisdíák* / figyelmeztetni, ő jól tudta mi a feladata és a kötelessége. Az internátusi szolgálatos nagydiáknak / *apparitor* / saját osz-tálytársai is tisztelettel jelentették a létszámot a lustra / *számbavétel* / al-kalmával.

A különös *szellemnek* mindannyian a hatalmába voltunk, így részeseivé is váltunk. Ennek hatására vették vállukra a diákok Orbán Balázs székelykapuját és cipelték a kollégiumba. Ha mindez nem jött volna össze, talán nem lenne ma kapusor a Szejkén. Okuljatok diákok, ha átléptek alattuk! Akkoriban került az élre korunk nagydiák vezére, Kakasi Árpí, aki páratlan tehetséggel szervezte a diákságot.

— Ha már nem nevezhetlek *cserkésznek*, légy *regős* — mondo-gatta és vezetése alatt nótaszóval jártuk vasárnaponként a falvakat: szó-rakoztatni és egyúttal nevelni azok lakóit.

Közben az internátus hálósobáit megkereszteltük — nevezete-sebb magyar írókról neveztük el, lett tehát Pétőfi- meg Arany-szoba is. A mi ajtónkra Körösi Csoma Sándor neve került fel.

A kaja minősége tűrhető volt, de a mennyisége — az soha nem volt kielégítő egy diák üres gyomra számára, különösen ha az akkora volt mint az Illyés nevű osztálytársamé. Fogadásból úgy el tudta nyelni nyolcunk fuszulykaleves adagját, mint kutya a lopott kolbászt. Sőt — a pánkó részünkért is esedezett, de arról nem voltunk hajlandók lemondani. Ilyenkor a pánkó közepén lévő lyukra még jobban haragudtunk.

Sajnos mi már nem tudtuk a régebbi diákokhoz hasonlóan szemperlevesnek / örökké leves / nevezni a paszuly-levest, hiszen nekünk abból csak péntekenként jutott. Nem úgy a köménymag-levesből, amelyik nem restellte magát minden áldott nap — sőt vasárnap is — ott gőzölgögni az asztalunkon. Ma sem tudom elképzelni, honnan tudtak annyi köményt összegyűjteni. Talán olyan lehetett az is mint a viccbéli hegedű:

Egyik székely megkérdezte a másikat:

— Hé komám, láttál-e már hegedűt? — mire a koma:

— Én egyet igen, de lehet, hogy az sem volt igazi!

Én is azt hiszem, hogy a levesünk nem éppen az volt, aminek titulálták. Egyszóval: attól a kosztól nem lehettünk túlzottan jó kondícióban. Mindennek ellenére a rüh úgy elhatalmasodott rajtunk, hogy annak áldoztuk legtöbb szabadidőnket. Megbizonyosodhattunk afelől, hogy a tetű és a rüh, nem a jóltápláltakon érzi jól magát — hiszen azokon bővebben akadna elszívni. A soványra telepedtek, mintha közben azt gondolták volna: *Ernek már úgyis mindegy, hadd élvezzon ő is valamit!* — *Legalább a vakarózás nyújtson nekik örömet, ha már az étkezés nem!*

Egy biztos, aki nem volt rühös, az nem tudhatja mit jelent egy jóízű vakarózás... Ezzel nem azt akarom mondani, hogy a rühösség igazi szerencse. Hogyha az lenne, akkor minden gazdag rühös volna, márpedig ez nem igaz. Igaznak bizonyult ellenben az a mondás, hogy: *jóából is megárt a sok.* Jó volt vakarózni, de éjjel-nappal egyfolytában?! Nem tudtunk tanulni sem, pihenni sem — állandóan követtük körműnkel azokat a szemtelen bőrájókát. Egy bizonyos ponton szenvedéssé vált az élvezet.

Most mint orvos is, fenntartom, hogy kitüntetést érdemelt volna az aki a *huszársírt* kitalálta, hiszen a *víszketés csillapítása legalább annyit ért mint a fájdalom enyhítése illetve megszüntetése.* Igaz! — olyan bűz volt az iskolában, mint a kengődörben Hargita-fürdön. Az mit sem számított, hiszen a diák két nagy szenvedélye: az evés és az alvás közül legalább az utóbbival tudott élni. Egyik, a rühösséggel kapcsolatos nagy élményemet a betegszoba szolgáltatta. Egyéb okból kifolyólag, a betegszobába kerültem, mely a kollégium és tanítóképző alkotta szögben, az első emeleten helyezkedett el — Zólya néni, a szakácsnőnk szobája fölött. Hogy mindennek mily jelentősége van, az rövidesen kiderül.

A **betegszobában** négyen feküdtünk, többek között Szebeni társunk is. Ő rühös volt és a vakarózás következtében akkora kelések / *furunkulus* / lettek a fenekén, mint egy-egy vörös hagyma. E képződmények kellemetlenségét az is fokozta, hogy csepűgatyája erősen súrolta-dörzsölte érzékeny bőrét. Ígyhát alig tudott lépegetni, s ha csak tehetette, csórén, a semmibe bámulva törte valami huncutságon a fejét. Ő találta ki azt is, hogy nappal senkinek sem szabad kimenni a szobából, még vizelni sem — csak este foglalkozhattunk efajta *folyó ügyekkel*. Szerencsére tél volt és a nappalok rövidek, viszont az ügyek éjszakai lebonyolítása nem volt egyszerű a képző valamint Zólya néni szomszédsága miatt. Szebeni úgy oldatta meg velünk a problémát, hogy amíg az egyik a vizeletét csurgatta ki az ablakon, a másik mellette hangosan énekelt. Fogalmam sincs, mit gondolhatott az aki a magamfajta botfűlű énekelgetését hallotta abban a sűrű téli éjszakában. Szerencsénkre, Szebeni szenvedőtársunk csak ritkán szült hasonló jó ötleteket.

Volt azonban egy hálótársunk, Akácós Bálint aki képes volt hasonló érdekességeket, naponta kitalálni. Például ő volt az, aki beszurkozta a macska négy lábát és beengedte éjjel a képzősök bentlakásába, ráadásul csilingelőt is akasztott a farkára. Szegény állat, persze fölverte a *fehér nemet*, akik reggelig hajkurászták a zajos macskát. Volt aztán amiről hetekig beszéljenek a képzősök / *prepák* /.

Akácósnak voltak még erényei, oly tökélyre vitte a köpködő tudományát, hogy amikor belépett a szobaajtón, a szájában csombolygatót nyálgomolyát úgy rőpítette föl a villanykörtére, hogy oda se nézett. A *rajzteremben* pedig addig próbálta a sapkadobást éjszakákon át, hogy a terem egyik végén levő ajtóból elhajított sapka a terem másik végében épp a szekrény tetején pihenő Ciceró fején kötött ki.

Az öreg *butikos néni* is biztosan csodálkozna, ha hallaná amit most mesélek. Kis üzlete ott volt nem messze a kollégiumtól és tojásra is lehetett nála vásárolni, azaz csere-berélni. Kedves volt a *Mama*, a diákok pedig mind kedveskedő huncutok. Amíg egyesek szóval tartották a nénit a butik egyik sarkában, addig a másíkok elcsentek a tojásból — majd azzal szívtat vásároltak. Csínyből tették az ilyesmit és nem kártevő szándékkal.

Ugyancsak akácós volt az a sovány, magas diák, aki az apró csenevész társával, Biró Misivel elkezdtek sepregetni vasárnap délután a Kossuth utcán — persze a korzózók nagy csodálkozására.

*A KOLLÉGUM ELŐTT ZAJLÓ ÉLETET A MÁSODIK EMELETI
RAJZTEREM ABLAKAIBÓL LEHETETT KÖVETNI*

A kollégium melletti borbélyműhelyben Vizi bácsi szeretettel fogadta a *fiatal urakat* — így szólította ugyanis a kisdíákokat, ami nekünk nagyon tetszett. Akácos eszelte ki azt is, amiért a borbély talán ma nem haragudna annyira, mint azon a bizonyos napon. Egyik este záróra után a fiúk az első emeletről leereszkedtek a nagy téglakapura, amin át lehetett mászni a műhely épületére. Bedugták a kéményt, majd reggel az ablakból lesték a hatást. Persze a füst nem a frissen kisépert kéményen, hanem az üzlet ajtaján, meg ablakán tódult ki. Nagy volt az *elégtétel*: Vizi bácsi iszonyatos haragja és a füst, amely ellepte az egész utcát.

Visszatérek a *betegszobába* ugyanis nem fejeztem be az azzal kapcsolatos mesélnivalómat. Csak hírből tudtam arról, amiről ott a valóságban is meggyőződhettem. Akáccsal együtt betegeskedtünk, amikor nekünk is bemutatta: annyi *végbél-szelet* enged ki magából, amennyit éppen akar. Térd-könyök helyzetbe hozta a vékony testét, s azzal elkezdte a durrogatást. Mi csak számolgattunk és amikor eljutottunk 140-ig félbehagyta mondván:

— Csinálnám tovább, de haskértem erősen kifáradt!

Már szédelegtünk a "csodálkozástól", amikor megszólalt Szebeni:

— Az semmi! Ezt figyeljétek meg! — azzal fölállt az ágy végi vasra és elkezdte mutatványát: annyit durrantott, ahányat rúgott. Nagyon jó lett volna, ha leáll — hiszen már Akácós is beismerte vereségét — de Szebeni csak tovább produkálta magát. A siker bővületében egyre gyorsabban és gyorsabban rúgott meg, fingott, rúgott... Egyszer csak egy nagy rotytanás és láthatóvá lett az addigi láthatatlan. Ő sem gondolhatta, hogy a produkció eredménye bokáig fog érni. Ez volt az a mutatvány, amely által Szebenit az egész iskola megismerte. Dehát ilyen a *hímév* — van aki sikertelenség folytán nyeri el. Nem tudom mi lett közben Szebenivel, csak azt, hogy szegény Bálinttal nem viccelt a halál; sokunk emlékében viszont ma is ott él.

A végbél-szélről lévén szó, gondolom mindenki egyet ért velem, hogy hasonló hangokkal megzavarni a csendet, akár a beszélgetést nem illendő dolog. A hangnál viszont sokkal kellemetlenebb a bűz, ami hanggal vagy anélkül — egyszerűen undorító. Bár amíg bendőgáz létezik, addig végbél-szél is lesz és azt túl sok ideig visszatartani nem lehet. A diák általában nem szerette a kellemetlenséget, hát megpróbálta azt elkerülni. Ez esetben nagyon elmésen de egyszerűen oldotta meg a problémát. Aki a kártyában ismeri a huszonegyest, az jól tudja, hogy akinek husza van azt *ki kell játszani*, azaz be kell mutatni a többieknek. Ehhez hasonlóan vált szokássá, hogy nem szabadott suttyomban elengedni a végbél-szelet, hanem azt előre be kellett jelenteni, egyszerűen úgy, hogy: *huszam van!* Csupán a be nem jelentett szellintés számított disznóságnak.

Diákszerelem — édes szenvedés. Azt hiszem nincs olyan öregdiák, aki ne áhitattal ejtené ki e szót, hiszen van abban valami varázslatos, ami többé, szebbé, gazdagabbá teszi azt a *felnőttkori szerelemnél*. Az utóbbi elérhetőbb célokat tűz maga elé, tehát a valósághoz közelebb álló, más szóval inkább *földönjáró* érzelem. A diákszív ébren álmodozva, valahol a fellegek között kergeti a rozsaszínű léggömböket, amelyeket soha el nem ér — de ha igen akkor az érintéstől azok menten kipukkadnak.

Közben mi is elértünk életkorunk ama lépcsőfokára, amikor szívünk nemcsak válogatás nélkül óhajtotta a más neműt, hanem vágyakozása mindinkább egy személyre kezdett irányulni. Lehet még csak kép-

zeletben létezett az a bizonyos "ő", mint rózsaszínű felhők szélén ülő tündér — azért odaadással énekeltünk délutánonként az osztályban mindannyian. Illyés, aki nemcsak szálában, de korban is jóval meghaladott bennünket, sőt már borotválkozott is — általában ő vezette a nótáest fonalát. Ma is fülembre cseng az akkoriban oly sokat énekelt dal:

"Piruló, sárguló lombok

Elhagyott utamon — csak magam bolyongok

Fáj a szívem a szép nyárért,

Hervadó virágáért... stb".

Mennyire igaza volt a nótának, hányan meg hányan az akkori egybetartozók közül úgy elszakadtak egymástól, hogy közben a neveket és arcokat is elveszítették. Megannyi barátság törött össze, szállt el, vagy szűkült egy — ... *no, hogy s mint vagy?* futó érdeklődéssé.

Talán én is érzem még az ujjamon annak a gyűrűnek a helyét, amelyre hat arab számjegy volt vésvé. K.Gabi készítette számomra egy ezüstéremből és csak mi ketten tudtunk arról, hogy a beírt számok az ajándékozás dátumát rejtik. Ma is képes volnék elindulni abba az erdőbe, ahol a "rosszindulatú" ág az ujjamról lerántotta, szekérrakás közben. A gyűrű ott fekszik valahol kettétörve végérvényesen az avar alatt — barátságunkhoz hasonlóan, ami nem bírta ki az elkövetkező évek megpróbáltatásait. A sors nemcsak más iskolába, hanem egy tőlem idegen, a vörös színt játszóktól táborába sodorta őt. Ma sem tudom: szín vagy szív csábította abba a bandába. Talán egyszer ha az idő engedi, a gyűrű emléke feloldja majd a makacs titkot...

Tudni kell azt, hogy a diák abban az időben nem akkor hospitált / *lógászott* / a városban amikor éppen ő akart, csak akkor hagyhatta el a kollégiumot ha arra írásban engedélyt kért és kapott is. A **kimenő** a szilencium kezdetéig, azaz délután öt óráig tartott. Ez időn túl az utcán nem tartózkodhatott sem bentlakó sem kintlakó diák. Régi illemszabályok tiltották az úgynevezett *leszólítást* — a manapság igen gyakorlott ismerkedési formát. Az iskolai diákbáloknak akkoriban még hírük sem volt, csupán három-négy év múlva jöttek divatba, így hát nagyon nehéz volt a közvetlen kapcsolatteremtés. Sokszor hónapokig, sőt évekig csak a szemek szimpátia-lángjai találkozhattak a Kossuth utcai korzón — akár éppen a templomban, ugyanis minden hétfőn reggel és szombaton délben istentiszteleten kellett résztvenni. Legtöbbször hát

hasonló remények tűzében égtek el az ábrándok és a valótlan diákszerelemek.

A fentiek alól az én esetem sem képez kivételt. Az is ott kezdődött valahol a Kossuth utca sarkán, amit nem is tudom miért, de "szamárszige"-nek neveztünk. Ott csoportba verődve figyeltük a leányokat és ha valamelyik megtetszett, pár lépésről kísértük és megpróbáltunk találkozni a tekintetével. A szemek mindig árulkodtak — már ami a szimpátiát illeti, de nem árultak el mindent. Sokszor csupán csálóka lidércfények voltak azok, melyeket mi igazi nagy tüzeknek véltünk. Ezen parányi lángok sokszor úgy megvakítottak, hogy az áhitott személyen kívül senkit és semmit nem láttunk. Ígyhát én is elismerem azon mondás igazát, hogy *a szerelem első tünete a tökéletes vakság*. Határozottan emlékszem, hogy Laura szemének huncut tüzeckseitől én is elvesztettem a látásomat — közben néha úgy megszárdultam, hogy közben meg kellett kapaszkodjak az iskolapadban, nehogy onnan kiessek. Állandóan *Vörösmarty*, *Laurához írt verseit* olvastam, annak ellenére, hogy mindeniket már visszafele is kívülről tudtam. Rendszerint egyik osztálytársnőmtől, aki barátnője volt Laurának, küldtem a leveleket hente a képzőbe, ahol *Ő prepa* volt. Sok mindentre emlékszem, de a levelek tartalmára egyáltalán. Azt hiszem *Ő* sem őrizte meg azokat az ifjú szívekből fakadó monológokat, amelyek az első szerelem születésének és egyben halálának is tanúi lehetnének. Dehát úgy volt az rendjén.

Bár leveleim tartalma nem jut eszembe, azt jól tudom, hogy mindig virágot helyeztem a borítékba, amivel bizonyítani akartam vágyaim őszinteségét. Hangosan azokat ki nem mondhattam, s a *nagy Ő*-t meg sem érinthettem soha, hiszen arra a *Sors*, vagy talán *Ő maga* alkalmat nem adott. Állítólag örvendett a leveleimnek, de választ azokra egyetlen egyszer sem küldött. Reményteljes, ám kínos hetek-hónapok voltak azok, melyek csak addig tartottak, míg egyszer megkeresett egy nálammal nagyobb diák, a keresztúri képzőből és tudomásomra hozta, hogy *Laura az ő választottja* — és fordítva is érvényes: *ő a Lauráé*. Igazi férfiúhoz illő gesztus volt, de szavaival nekem leírhatatlan fájdalmat okozott. Nem tudom meddig állhattam a kollégium udvarán nézve az üres falakat — talán míg az első szerelem nagy tüze ki nem aludt és a vágy emlékké nem változott. Bár tudtam, hogy a reménység utolsó szikrája is odalett, mégsem nyughattam. Lelkem tűzének hamuja jó ideig fogság-

ban tartott még; mintha ábrándjaim fehér galambjaként a magasba repültem volna — gyakran találtam magam a báránylehők között. Több versike is született bolyongásaim alkalmával, de azok közül csak az alábbi töredékek maradtak meg. Egyiknek már csak az utolsó soraira emlékszem, a többit a lehőkkel együtt elsodorta az idő szele:

vérük nyomot hagyott a nyugati égbolton.
Azóta vörös a láthatáron úszó báránylehők széle
Mióta rájuk folyt ifjú szívem meggyilkolt vágyainak vére.

Sokszor bámultam a fellegeket, amint jönnek-mennek, amint percről percre változtatják alakjukat — *két egyformát soha sem találtam*. Egy ilyen alkalommal — a báránylehők közötti ámulatomban születhettek a következő sorok is:

Mint tépett vágyak a lelken —
Olyan hófehéren
Olyan összetörten
Úsznak fölöttem — az azúrkék égen.
Olyanok ők, mint a percek
Melyek sorban elrepülnek;
Jöhetnek még százak-ezrek
Mind csak hasonlóak lehetnek —
Am amelyek tovatűnnek
Azok vissza sosem jönnek.

Akkoriban foglalkoztattak az *Élet-Halál* meg a *Végtelen-Semmi* összefüggések is. Nem értettem meg miért kell megszületni, ha elkerülhetetlenül előbb vagy utóbb belé kell zuhanni a Semmibe. Az lenne az Örök — a Végtelen?! A nulla egymagában matematikailag egy értelmetlen végtelen, de ha bármilyen kicsi szám elébe kerül, azonnal értelmet kap. Netán a *Halál*, a végtelen Semmi is *értelmet kaphat, hogyha elétródik parányi létünk?*! Azért kell megszületni, hogy létünkkel értelmet adjunk a végtelen Semmiségnek?! Sokat töprengtem, de nem sikerült megtalálnom a válaszokat: a Végtelen meg a Halál értelmét nem láttam akkor, de még ma sem!

Úgyhát összeszakadt báránylelkűim között számos kérdőjel győtt és azok egyre jobban csalogattak a nagy Semmi felé. Szerencsémre ahol kérdőjelek vannak, ott felkiáltójelnek is lennie kell, hiszen egymásból alakulnak: hol a felkiáltójel kunkorodik össze kérdőjellé — hol fordítva, a kérdőjel egyenesíti ki derekát — *megállj!* -t parancsolva. Így történt velem is.

A hétköznapi gondjai fölemésztették szárnyaló ábrándjaimat, s annyi felkiáltójelet dobtak elém a Nagy-Semmi felé vezető úton, hogy kénytelen voltam visszatérni a földre, a valóság világába. A leszállás baleset nélkül meg is történt.

Természetesen amíg *ott fölül kalandoztam* az élet szekere haladt tovább — és utána nagyon meg kellett nyújtsam lépteimet, hogy utolérhessem azt. Nem volt könnyű az út, hiszen olyan "kövek" gördültek elém melyek nagyon akadályoztak törtéteemben. Az előrehaladást az is megnehezítette, hogy közben elkezdődött a *fények és árnyékok* szemfényvesztő játéka, mely a tisztánlátást erősen megzavarta. Akadtak olyanok is, akik teljesen elvesztették tájékozódó képességüket, és az addigi közös útunkról letérve, elindultak a káprázat fele.

Furcsa szelek zörgették az öreg kollégium kapuját. Eleinte csupán egy-egy szellőcske osont be, de kis idő múltán a történelem mint orkán csukta be örökre az öreg nagykaput. Hasonló, játszadozó kis szellőcskének tűnt akkor a *kisérettségi* is, melyet sem azelőtt sem azután nem gyakoroltak. Természetesnek vettük, hogy mindenkinek át kell azon ugrani, hogyha tovább akar tanulni. Mások pedig egy olyan oklevelet kaptak, mellyel bizonyítani tudták azt, hogy megfelelnek a köztisztviselői állás betöltésére.

Nem gondoltuk, hogy mindez egy hamarosan bekövetkező változás előhírnöke — hogy egy nagy tanügyi reform előjátékának vagyunk tanúi.

Az imént említett vizsgákra keményen készültünk. Közben, egyik vasárnap hajnalán — nem azért mert éhesebbek voltunk mint mások, inkább csak kedvtelésből elmentünk egest lopni a szomszédkertbe. A "szüret" jól sikerült: megtömött zsebeinkkel szerencsésen visszértünk — csak éppen nálam változott örömré a korai öröm. Ahogy felértünk az osztályba, már éreztem, hogy valami nincs rendjén. Ránéztem a cipőmre, amit akkor húztam föl először — egy héttel azelőtt vették

a szüleim egy feketézőtől. Hinni sem akartam a szememnek, hiszen azok nem feketék, hanem szinte fehérek lettek — a harmatos fű levette róluk a festéket, sőt szét is málasztotta a cipőket. Nagyon szomorú vasárnapom volt. Vissza kellett húzzam a régi rosszat és utána *abban ugrottam át a kisérettségi mércéjét is.*

Felsős diák lettem és kollégista sapkámra az ezüst zsinór helyett aranyozott került.

Közben minden délután barátaimmal közösen énekelgettünk az osztályban, többek között *"A fehér karácsony"* tangószámot. Nagyon kedveltük. Az ablakrácson keresztül küldöztettük ezeket a gyönyörű dalokat a lányoknak. Csodások voltak azok az álmodozások, ugyanis az *"ördög tüzesseprűje"* nemcsak az én alfeletem veregette meg — mindannyiunknak részünk volt belőle.

Amíg mi, mint kisdíákok többnyire az égen kergettük a megfoghatatlant, addig a nagydiákok, már a földön csatangoltak szerelmeik után. Ám az ők ügye sem volt reményteljesebb a miénknél, sőt nekik még rosszabbul esett ha göröngyre ütközött a lábuk. Fájdalmas volt, amikor a kiszemelt *prepa /tanítónő jelölt/* vitorlájának mások is csapták a szelet. Abba nem lehetett csak úgy egyszerűen belenyugodni — hiszen a *mezítlábas, aki kőbe rúgott az sem ül le, hanem féllábon szökdecselve próbálja enyhíteni fájdalmát.* Hasonló fájdalomak különbnél-különbféle eseményeket szültek. Egyszer egy májusi éjszakán arra lettem figyelmes, hogy a lépcsőházban nagy nyűszkölések közepette cipelnek valamit. Uramfia nem látott még olyant: egy nagy vízipuskát próbálták fölvinni az emeletre. Nehezen, de csak sikerült. Gondoltam már, hogy valami hírsaság készül, de hogy konkrétan mi, azt csak az éjszaka folyamán tudtam meg. Arra ébredtünk, hogy a kollégium hátsó udvaráról éjjelizenét adnak — sirt a hegedű és vele együtt zokogott a nagybögő is. A zene hallatára a prepás lányok mind kiültek az ablakba, ám amikor a *"Csak egy kislány van a világon"* című nótát kezdték muzsikálni, az egyik nagydiák elkiáltotta magát:

— Hát csak egy "kislány" vagyok én?! — és azzal működésbe hozta a vízipumpát. Önlött a víz a *lángoló szívekre* — nagy lett a futás, menekülés, az ablakban viszont a nevetgélés. Így fulladt vízbe meg kacagásba a szerenád. A vízipuska, tűzoltó eszköz lévén egyeseknél a szerlem, másoknál pedig a bánat "tüzét" próbálta eloltani.

Kezdttem már érzékelni akkoriban amit később majd saját magam is tapasztalhattam: *a szerelem második tünete az önzés: — csak engem szeressen — rajtam kívül mást ne szeressen! — csakis az enyém legyen az akit én szeretek!* Különben lehet, hogy az a szerelem, amelyből hiányzik a természetes féltékenység, az nem is igazi.

Nem tudom annak a korszaknak hasonló természetű eseményeit úgy visszaidézni, hogy meg ne említsem Haáz Rudi bácsit, amint megáll előttem tekintélyes termetével, kérdezvén:

— Házasodtál-e meg, Árpád fiam? — mire én szégyenlősen próbáltam leszakítani tekintetem az övéről. Arra ismét megszólalt, mondván:

— Jegyezd meg fiam, hogy azt soha sem lehet elég későn elkövetni!

Ma sem értem, milyen érzelem készítette azt a nem túlságosan bőbeszédű igazgatót, hogy tőlem, mint kisdíáktól ilyet kérdezzen — illetve saját kérdésére hasonlóképpen válaszoljon? Megsejthette amit én éreztem iránta?!... Nem tudom! Csakis szép emlékek fűznek hozzá annak ellenére, hogy nem ismerem el az imént idézett kijelentésének igazát.

Azokat az éveket nem csupán azért látom szépeknek, mert életem akkori érzelemsugaraí rózsaszínűre festették. Hasonlóképpen éreztem, amikor a kor, durva vakolatlan falára pingálgattuk sorsunkat — pedig ujjainkból nemegyszer kisercent a vér.

Hányszor de hányszor kellett az üresen korgó gyomrunkkal vitatkoznunk és a másnapi jóllakás reményében, türelemre intenünk. *Egyetlen ruhám* — csak nyáron volt elég meleg, de akkor néha túlságosan is az. Manapság is a hideg meg a forróság felváltva kergetőznek a hátamon, ha eszembe jut, hogy ugyanabban, — az Édesanyám által szőtt gyapjú-öltönyben izzadtam a pünkösdi konfirmáció utáni összejövetelen, mint amelyikben dideregtem a karácsonyi templomozáskor is. Igaz, szinte túlvilágra mentem benne, dehát a végén csak *én győztem és nem a tébécé*. Nem tudom pontosan hányan, de sokan betegedtünk meg és amiatt hónapokig ott kellett hagynunk az iskolát. *Én átvészeltam a betegséget, azaz kibírtam a kezelést*, míg szerencsétlen Szentének az nem sikerült.

Imnár negyven éve szüntelenül *harcolok a halállal*. Ezalatt többször elsomfordált törött kaszájával a hátam mögött, de ott kellett

hagynom nemegyszer vesztiesen a csatateret, gúnyos, hideg vigyorától visolyogva. A siker és a kudarc testvérharcából sokmindent megértettem, de léteznek olyan dolgok is, amit soha. Azt sem tudtam felfogni, milyen elgondolás alapján kellett Szentének — annak az annúgy is gyenge fizikumú, rosszul táplált gyermeknek — a kilenc kilométernyire levő Ócfalváról hetente háromszor begyalogni kalcium-injekciós kezelésre Székelyudvarhelyre? Annyira hitt volna kezelőorvosa a kalciumban, hogy azt többre tartotta a pihenésnél és a megfelelő táplálkozásnál?! — Nem tudom! — De azt sem, miként bírtam ki én azt a forró gőzt, amit a tudómba kellett beleheljek. Tudniillik olyan gőzsátoros kezelési módszert rendeltek el számomra, amely egy lepedővel leterített lobogó, forróvízes mosófazékból állott. Hogy minél forróbb legyen a gőz, időnként vörösre hevített vasat dobtak a fazékba. Állítólag ez kellett volna kiűzze belőlem a *grippét* — hiszen az volt a *kórisme*.

A kinok kinját álltam ki azokon az estéken. Soha nem értettem meg, az annúgy segíteni szándékozó orvos gondolatmenetét. De az is meglehet, hogy csak jószándékú volt — elgondolás nélkül!

Közben az idők folyamán megbizonyosodhattam, hogy *a tudás hivatástudat nélkül kártékony lehet, míg a cselekedet legyen az bármilyen segítő szándékú, tudomány hiányában öbégatás, jajveszékélés okozójává válhat*. Amit akkoriban éreztem, csak később foglaldott kifejezésekbe, amolyan *hitvallás* formába, ami erőt adott a későbbi küzdelmeimben.

Bizonyára keletről már közeledtek a fekete felhők, azonban a kollégium négyszögű udvara felett tiszta volt még az égbolt. Hosszú hallgatás után újra megszólalt a kollégium öreg harangja. *Rekedt* volt a repedt érc kongása, mintha egy rég elnémitott, kiszáradt torok újra hangot adott volna. *Repedt* volt, hiszen a zord idők rosszindulatú kezei úgy akarták azt örökre elnémitani. Furcsa hanggal — de megszólalt, hogy ünnepre hívjon bennünket.

Végzős diákok álltak az udvaron *székelyruhába* öltözve, *vándorbottal* kezükben és *tarsollyal* a nyakukban. Ez utóbbi tartalmazta az életnek értelmet adó anyaföld jelképét: a vörös *hagymát*, valamint a tántoríthatatlan hit valamint reménység szimbolumát: az *Újszövetség* bibliáját. Ez volt az első kicsengetés, igazán fennséges ünnep a kollégiumban, de a következő évben már az utolsót éltük. Mély nyomot ha-

gyott bennem az a két kicsengetés. Amikor az osztályunk előtt búcsúztattam a vendiákokat, mégcsak sejtelnem sem lehetett arról, hogy nekünk már nem fog megszólalni az a csengő. Talán amiatt járok el évente a kicsengetésekre manapság is — hiszen a miénk elmaradt. Nem mi szöktünk meg — *az iskolát rabolták el tőlünk!* Úgy kerültünk ki az élet útjára, mint akinek a háza leégett a feje fölül.

Miért akarták elpusztítani az évszázados szellemet és kirúgni talpunk alól a földet?! Feltékenység vagy talán meggazdagodási vágy hajszolta őket?! Ezt sem tudom — de valószínűleg összefonódik mindkettő. Akié a pénz, azé a hatalom, illetve akinek hatalma van, annak a zsebe sem üres!.

Kik voltak azok az emberi bőrbe bújó ördögök? Hogyha közülük egy párnak megemlítem a nevét, nem azt jelenti, hogy csak azok itélőbírája szeretnék lenni, hiszen ha ők nincsenek, akadtak volna mások, ugyanis ahogy már említettem, a *kítűzött apasztást nem akadályozhatta volna meg a bakó / hóhér / hiánya*. No, de ez már több évtized egymásra rakott tapasztalatából adódó megállapítás.

Ma sem tudom mi volt azon tettek tulajdonképpeni indítóoka? Akkoriban felismertem bennük az *embert és Istent egyaránt gyalázó Sauluszokat*. Ma amikor sokan közülük *Pauluszokként* jelennek meg, úgy összegabalyodik bennem minden, hogy már azt sem tudom: *valódi pogányok voltak-e egyáltalán azok, akikből megtért Pauluszok lettek? Vagy talán nem is léteztek igazi Saulok?! És akkor valódi-e a mai Pauluszság?! Nemcsupán szemfényvesztés mindez?! — Talán csak ők tudnák megmondani igazából — annak ellenére, hogy sokan közülük még önmagukkal sem mernek szembesülni, nemhogy velünk ...*

Maradok tehát továbbra is kételyeim fogságában és próbálom leírni mindazt, amit éreztem meg láttam.

*

Kezdeném újra — visszaidézve azt a kort, — azokat a szomorú éveket, amikor kétségbeesésünk valóságos reményképeket elevenített meg képzeletünkben. Talán nincs is olyan város, de falucska sem ahol *ne jelent volna meg Jézus* — először a templomban de utána bármilyen ablaküvegen. Sokszor százával álltak egy-egy ház előtt, hiszen látni vélték közelükben a Megváltót. Tudom, ma épp oly hihetetlennek tűnik ez, mint a máréfalvi asszony jóslata. Nem számított senkinek, hogy trágya-

léből jósolt, csak az volt fontos amit mondott — az reményt keltett és ezáltal megtartó erővé vált. Már akkor rájöttem, hogy *a kétségbeesés megváltókat szül* — azóta számtalanszor tapasztaltam még. Ennél talán nincs nagyobb adománya a Sorsnak — és ha ez nem így lett volna, már rég kipusztult volna az emberiség. Csak az tud tovább élni, aki kétségbeesésének utolsó pillanataiban megszüli saját megváltóját, hogy az a reménység útját megmutassa majd neki. Az öngyilkosok általános jellemzője, hogy ők ilyen szülés -re képtelenek.

Ezek mind valós tények. Ezek által próbálom érzékeltetni azt a kort, azokat az időket, melyet szerencsétlen népünknek ki kellett állni. *Mivel Messiásokat tudott szülni a képzelet, megmaradtunk — és megmaradtunk mindaddig, amíg él e képességünk.* Hiszem azt, hogy aki megáldott minket mindezen tulajdonságokkal, nekünk is hagyja a világ végezetéig. Mint tébolyultak álltunk és nyújtottuk kezünket a megfoghatatlan felé — közben *hátról ránk gázolt a kegyetlen történelem.* Olyan zűrzavart kavart, hogy közben szinte agyontapostuk egymást. Nem tudtuk elképzelni, hogy a "vonatot", mely után epedezve integettünk — hiszen lemaradtunk róla — ne kövesse egy másik. Mindenben megkapaszkodtunk, ami valamivel kecsegtetett, legyen az bármilyen csekélység is. Nem számított, hogy az a képzeletünk által ablakra festett Jézustól vagy a máréfalvi jósasszonytól származott.

Közben ügyet sem vetettünk a falakra meg a járdára pingált O.D.A.-kra */Országos Demokrata Arcvonal/* — sem a *Kormányt akarunk!* meg a *Éljen Kurkó Gyárfás!* jelmondatokra, pedig azok már igazi vészjósó jelek voltak: jelezték, hogy nemsokára véget ér a képzelgő reménykedés — hogy épp azoknak lettünk játékszerei, akik az éjszaka leple alatt kerítéseinket meg házaink falát összefirkálták, azaz firkáltatták. Meggyőződésem, hogy azokban a napokban nemcsak a nép, de maguk a kertmázolók sem tudták, hogy történelmet írkálnak, pedig valóban azt mázolták minden felé.

Nem kellett túl sok idő, hogy rájöjjünk a dolog lényegére. Hogy miként? Azt máris elmondom!

Amint már említettem politika csak az ajtórepedésein, esetleg a bejövők lábai között osont be az iskolánkba. Bárhogy került is oda, oly erőre tett szert, hogy képes lett még a kaput is szétfeszíteni. Különben, az mindig zárva volt — csak a pedellus nyithatta ki.

Egy kora tavaszi vasárnap délelőttjén épp a budiból jövet, észrevettem, hogy sirti csend uralkodik az általában oly zajos internátusban. Úgy éreztem, mintha egy hangtalan robbanás mindenkit kihajított volna a kiszakított kapu résén. Elindultam hát a néma udvaron át a kapu felé, ahol már a kapusnak is csak a hült helyét találatam. Ösztönszerűen mentem a Kossuth utca irányába. Üres volt a máskor zsibongó utca — csak két-három embert láttam, azok is gyorsan futólépésben eltűntek a mozi körül. A többi mintha a föld nyelte volna el.

Mentem hát én is a nyom után — zsúfolásig tele volt a **mozi-terem**. Fölfurakodtam a karzatra, ahol inkább diákok szorongtak. A terem túlsó végében a *pódiumon: pirossal letakart asztal és rajta egy kancsó víz*. Érezni lehetett a csendet ... Sorban megjelentek az *önjelölt vezetők*. Közülük egyrészt már láttam valahol, de nevét egyiknek sem ismertem. Azét viszont megjegyeztem, aki meg *szerette volna* nyitni a Magyar Népi Szövetség Országos Kongresszusát. Akkor tudtam meg: — *mi-re a nagy felhajtás?! Sámuel elvtárs — vagy úr?! nem tudom* abban a pillanatban hogy szólították — amikor kiejtette a száján az első szavakat, abban a pillanatban a diákpárittyák is kilőtték az első kavicsokat. A célpont a vizeskancsó volt. A kellő hatást elérve: oly kiabálás, ordítás töltötte meg a termet, hogy az szinte szétfeszítette a falakat.

— *Gazemberek! — Árulók! — Eladtátok Erdélyt!* — törtek ki az érzelmek a torkokon. Miután az úr-elvtársak leléptek, egy középtermetű fiatalember ugrott pódiumra, akinek a nevét örökre megjegyeztem: *Imets Béla* volt ő, fekete vitézkötéses kabátjában. Megjelenésekor olyan csend támadt, hogy az már szinte rosszul esett a füleknek. Röviden ismertette az erdélyi nagyarság kívánságait, de annak részleteire már nem emlékszem. Arra viszont nagyon jól, amikor összefoglalásképpen kijelentette:

— Azt akarjuk, hogy csatoljanak vissza Magyarországhoz!

Éljenzéstől bizonyára lehullott volna a vakolat, hacsak nem tárták szélesre az ajtókat — Imets Bélát azon keresztül vitte ki vállán a tömeg.

Addig készültem egy vele folytatott beszélgetésre, míg lelke el nem szállott közülünk. Úgy érzem, örök adósa maradtam.

Azt hiszem akkor és ott kezdődött el a Golgota-járásunk, illetve ott akarták vállunkra helyezni a nehéz keresztet. Sikeretlen volt a kísérlet, de annál inkább tanulságos!

Tanulékonyak voltak: hamar rájöttek, hogy *ez a nép jószántából az igát soha nem veszi a nyakába*. Felismerték hát, hogyha uralkodni akarnak a nép fölött, először össze kell kötözni annak kezét-lábát és közben folyamatosan meg kell semmisíteni a lelkét. Egyszóval tudatosult bennük, hogy: *a meggyőzés legjobb módszere az erőszak!*

Ezen felismerés — no meg a dicsőséges Szovjetunió tapasztalatainak birtokában, megszervezték a második kongresszust is aminek csak közvetlen tanúja voltam — azonnal kiderült *miért?*

Amikor vissza gondolok arra a nyárra, mindig előtökodnak azok a kérdések, melyek azóta is követelik a választ — *Miért próbálkoztak újra Udvarhelyen? — Nem féltek egy újabb kudarctól? — Éppen annyira bíztak saját erejükben, hogy megmutatták, csak azért is ...? — Erőfitogtató demonstrációt akartak rendezni?*

Máig sem tudtam igazán megfejtetni, *miért rendezték azt a népgyűlést épp nyáron, a legnagyobb munka idején?* Talán arra gondoltak, hogy a falvak népe nem jön be — hogy a diákság a vakáció alatt nincs együtt — úgyhát a munkássággal könnyű dolguk lesz?! Úgy gondolták, könnyűszerrel vállára emelhetik önmagukat és szándékaikat is?! Mindezek csupán találgatások, nem konkrét válaszok — azt viszont biztosan tudom, hogy kezünk, lábaink gúzsbakötése, valamint a *lélekgyőtrő próbálkozások nem szűntek se télen-nyáron, sem éjjel-nappal*. Mindennek ha későbbre is, de meglett az eredménye: járomba tudták fogni a munkásságot, államosított gyáraikban; a falvak parasztságát pedig a kollektivizált egységeikben. Csak éppen azt nem tudták, hogy *a léleknek nincs szíve, tehát nem lehet olyan egyszerűen megölni — kiölni azt*. A lélek megsemmisíthetetlen, hiszen az végtelen.

Akkoriban az udvarhelyi sportpályán nyilvánosan is figyelmeztetett erre a nép lelke. Sajnos, a hatalomszerzés csatazajában nem vették észre vagy inkább meg sem akarták hallani azt, az új idők *lumpenbajnokait /társadalmi osztályából kiszakadt, züllött személy/*. Máig sem tudtam eldönteni, *kik és hányan voltak közöttük a megtévesztettek és kik a karrieristák? Vajon mindenki besorolható e két csoportba? — vagy talán voltak olyanok, akik tudatosan a segíteni akarás szándékával álltak a farkasok közé? ... Azt hiszem soha sem fog már kiderülni*.

Mi is történt tulajdonképpen? Nem egyéb mint egy új *tetemrehívás* — ugyanis a vezérek nem nyugodtak bele a tavaszi vereségbe.

Győztes háborújukat csakis győztes csatákkal akarták bizonyítani. Nyilván csak kirakat volt az egész, hisz tudatában voltak annak (legalábbis egyrésztük), hogy bárki nyerje meg a csatát a háború győzelme úgyis az övék.

Mindent megtettek a kongresszus sikerességéért. Bár annak érdekében, hogy az útközetet megnyerjék, óriási terjedelmű, minden területet átfogó propagandát fejtettek ki — végül csak nem úgy sikerült a-hogy akarták. Megfutamodásuk viszont egyenesen a diktatúra bársonyos székeibe juttatta őket.

A járdák, a kerítések, a házak falai — mind nekik hódoltak, mégsem győzhettek végérvényesen, hiszen a nép nem értette azokat az *anyanyelven* írott, *de számára mégis idegen* szavakat. A munkásságot sem tudták befolyás alá keríteni teljes mértékben — csak akkor tudtak tetemén táncolni, miután összetörték a gerincét.

Szálegyenesen, kifeszített mellel vonultak végig a szentkeresztbányai bányászok a Bethlen utcán. Hiába akarta Szenté elvtárs beléjük folytani a *"Kossuth Lajos azt üzente"* szavait, a : — *Nem üzent semmit!* tiltakozó ordítózásával — senki sem tántorodott meg közülük. Hasonló határozott léptekkel jöttek — magyar zászlóik alatt — a falvak lakói is. Az alváros egyik ablakából — a diákok gramofonjából lüktetett bele a levegőbe és a lelkekbe a *"Föl, föl, vitézek a csatára!"* — biztatás. Ezek hallatára a Budvár is megrezdült, nemcsak a szívek. A tömeg szentül hitte, hogy a véleményére kíváncsi rendezőség mindent úgy tesz, ahogy azt ő akarja. Mégcsak nem is álmodta, hogy bőrére már megkötötték a vásárt és őt csak azért hívták, hogy azt tudomásul vegye és az áldomásos ünnep keretét biztosítsa. Akkor kezdett már valami sejleni, amikor a tribün felől elkezdtek röpködni *ugyanazok a jelszavak*, melyek a falakat meg a járdákat tarkították. A tömegnek mindez nem tetszett — megnyitak hát a szájak és egyre gyakrabban jutottak kifejezésre az ellenvélemények is. Amikor odaát — *Éljen Kurkó!* hangzott el, — emitt: — *Le Kurkóval!* Percek alatt megtelt a levegő hasonló felkiáltásokkal, nem-sokára pedig a nagy zürzavarban oly verekedés támadt, nihez hasonló csak akkor lehetett az öreg Budvár alatt, amikor annak "szemeit" kiverték. Nem kellett sok idő — a hatalom bérencei futásnak eredtek, követve gazdáikat, akik úgy eltűntek, mint első napsugárta, Csicszer alól a Küküllő parája.

— Győztünk! — Mi győztünk! — gondolhatta bárki és remélték is azt sokan. Sajnos csak a színpadot sikerült összetörni — a színészek elmenekültek, hogy később újra visszatérhessenek egészen más jelnezt öltve. Megtévesztő felsőruhájuk alatt az erőszak páncélját viselték. A — *Nincs kegyelem!* — volt a hallgatólágos jelszó. — *Ma csak annak aki ellenáll ..., holnap annak is aki nem tapsol!*

Az **első áldozatok** a gyűlés résztvevői közül kerültek ki. Antal István, miklósfalvi diáktársunkat is akkor fogták el és zárták a brassói felleghvár börtönébe. Olyan körülmények között tartották ott hat hónapra keresztül, hogy amikor az édesapja hazahozta, lábraállni sem tudott. Ma is csodálkozom — hogy élt meg?

Bár hónapokkal később történt az esemény, itt mondom el, hiszen az előbbivel kapcsolatos.

Lévai igazgató úr, meglehetősen okos ember volt — ám nem érzett velünk együtt akkor, amikor *bentlakási zendülésre* készültünk. Idejében megszimatoiván, meg akarta azt akadályozni, tehát az osztályfelelősöket a szobájába rendelte. Meg is jelentünk ott, annak rendje s módja szerint. Feszültséggel telítetten várakoztunk. Mély volt a csend — csak szemünk égő sugarai szeletelték cikkek az egyre sűrűsödő légkört. Egy adott pillanatban *lánggra lobbant az igazgató úr jelmeze*, aki csupaszságának zavarában hirtelen fölugrott a székről és Antal Pista barátunkra nézve, annyit tudott mondani, azaz inkább hebegni:

— Te is itt vagy — te börtöntöltelék?!

Hirtelen úgy kezdett dühörögni lábunk alatt a padló, mintha gyilkos darazsakat tapodtunk volna. Szerencsére kezeink megbénulva lógtak, sziklává merevedett törzsünk oldalán. Csupán egy pillanatig tartott az egész — és e pillanat alatt isteni sugallatra eltűnt szívünkben a haragos elszántság és helyébe a megvetés meg undor párosa került. Ránéztünk, igaziból átnéztünk azon a szemünk előtt egyre zsugorodó lényen és ott is hagytuk magára *mint fagyos lösz az útszélén*.

Később felnőtt koromban is, ha véletlenül összefutottunk — mert különben kerültem a találkozást — néma maradt a szám, úgy mint akkoriban és bénák a kezeim. Soha nem tudtam köszönni neki.

*

Néha milyen véletlen események alakítják a sorsunkat ...

Másképp bonyolódott volna az életünk, ha a kongresszus előtti éjjel, Jakab Ödön diáktársunk és barátunk előző szándékát követve, felköltötte volna a miklósfalvi diákokat — elmondván, hogy: — *A diákszervezők úgy döntöttek, hogy ne jöjjön be senki a városba. Tudomásukra jutott, hogy a kongresszus szervezői felkészültek ellenünk. — Ha kell, akkor a legdurvább eszközöket — beleértve a fegyvert is — képesek bevetni a rakoncátlan diákok megfékezésére.*

Mivel akkori álmukat nem zavarta meg, lett utána megannyi álmatlan éjszakájuk. Mi, otthon Kányádban Ödöntől megtudtuk azt, amit Antal Pistáék nem, úgylát nem bontottuk ki a magyar zászlót, hogy a-latta felvonuljunk.

Akkor eszünkbe sem jutott, hogy az erdélyi magyarságnak nincs más kiútja — hogy *a nagyhatalmak elvileg már döntöttek a sorsunk fölött.* Mégis csak ott berzenkedik a kérdőjel előttem: — *Nem lehetett volna még valamit tenni ellene?* Ha ezt el is hessegetem magam elől, mindjárt helyébe lép egy másik: — *Ezek a mi képviselőtünkben fellépő, kéretlen provokátorok, egyáltalán gondolnak-e valamilyen más lehetőségre? — vagy minden további nélkül, hiszékenyséjük áldozataiként besétáltak Groza Péter csapdájába?*

Egy biztos: a kelepce jól fel volt vetve és azt olyan ember állította föl, aki a magyar léleknek jó ismerője volt. Hogyne lett volna, hiszen a szászvárosi magyar gimnáziumban érettségizett és nem akármilyen osztálytársakkal együtt, hanem Vitéz Nagybacon Nagy Vilmostal, a leendő magyar honvédelmi miniszterrel; a későbbi debreceni református püspökkel és egy híressé lett magyar újságíróval. A 40 éves érettségi találkozójuk alkalmával, ezekkel együtt látogatott el a marosvásárhelyi orvostudományi egyetemre. Mi több — a jogot is Pesten végezte, tehát ő nagyon jól ismert minket. Sajnos a mi politikusaink nem ismerték eléggé őt. Pedig ismerniük kellett volna, hiszen korunk egyik legnagyobb magyarja, Márton Áron püspök, már 1946 január 28-án megírta számonkérő levelét Groza miniszterelnöknek, míg az említett események csak 1946 nyarán történtek. Arról, a helyzetünket őszintén feltáró levélről képviselőinknek tudniuk kellett volna. Sőt mi több, *ma is minden erdélyi magyarnak figyelmebe ajánlom!* Olyan időszerű, hogy csupán címzett és dátum módosítást kellene eszközölni rajta. Vagy: ne vették volna észre a levélben Márton Áron veszedelemre figyelmeztető, feltartott újját?!

Ne hallották volna meg az ordító valóság szavát a nép tolmácsolásában?! Vakok és süketek lettek volna mind?! Én ezt nem hiszem, s mert nem hiszem, ezért soha nem nyújthattam feloldozást számukra. Ha egyébre kaptam is volna magyarázatot, arra soha: — *Miért akarták, hogy saját akasztásunkat tapsolva asszisztáljuk végig?* Hogy itt miért kavartam össze ismét a tegnapot a mával?! — Azért, mert a jelenünk elválaszthatatlan a múlttól!

Nem nyugodott meg — nem is tisztázódott, hanem zavarosabbá vált az a korszak az évtizedek gomolygó ködén át. Pedig még a békeszerződés, azaz Erdély sorsának kimondása előtt tartunk.

A nép talán reménykedett, de egyes vezetők bíztak, hittek a kecsgetető szavakban. Ám reménységünk hamar szertefoszlott. — am azok hitének tárgya pedig bálványá változott, s kőszobor újjá sokuknak — *Irány a börtön felé!* -t mutatott. Évek múlva nagyrésztük felmentést kaptak, de Kurkó Gyárfás még akkor sem. Tizennyolc éves bentléte alatt örülte gyötörte magát és a jövőt kereső szemei belevakultak a börtön sötétségébe. Végül a hatalom megadta a felmentést — a megbocsájtást viszont nekünk kellene ...

Sajnos, a jószándék nem szűl mindig jótett. Azok, akiket becsületes szándék, jóakarattal vezetett — úgy gondolom — eleget bűnhődtek, kinyújthatjuk hát feléjük a kezünket.

Mint említettem, a reménység szálaiba csak a békeszerződés aláírásáig kapaszkodhattunk. Amikor a nagyhatalmak sorsunkat véglegesen eldöntötték, úgy éreztük magunkat a reménytelenség sötét lepedője alatt, mint a csórén maradt vak a téli éjszakában. Szerencsére a képzelet osztovátája hamar munkálkodni kezdett, oly ruhát szőve, ami véd a fagy ellen. A káprázó szemünk is kezdett *csillagokat* látni. Mindezeknek semmi tárgyi, kézzelfogható alapjuk nem volt, viszont bármely valóságosnál erősebben hatottak és *ez tartott meg minket*.

Örökre felejthetetlen marad számomra az az éjszaka, mely a reménység foszladozó ruháit is letépte rólunk. Mint kisebb diákok, csak sejtettük, hogy folynak már a béketárgyalások, ahol Erdély hovatarozását majd végleg eldöntük. Éjfél körül lehetett — már álom símogatta az örökösen nyugtalan diák-szíveket, amikor az I. C. E. *Ilfű Keresztván Egyesület*/ udvara felől, valaki megdobta az ablakunkat. A kő nagyot koppant, de talán megérettük a hírhezó hangjának jelentőségét, oly

egyszerre ültünk föl az ágyunkban. Valamelyikünk az ablakhoz lépett és kinyitotta azt.

— **Minden elveszett!** — ennyit tudott mondani Kakasi Árpi és elfulladt a hangja. Mi pedig folytattuk, amint ő elkezdett. — egymásra nézve, majd a minket körülvevő, nagy semmibe bámulva. Olyan árván, s elhagyatottan fakadtunk sírva, mint vándormadarak, akiket ott kapott a tél. Végül elindultunk, hogy tűrhetetlen fájdalomunkat megosszuk a "bentlakással". Halottasházzá változott az öreg kollégium. A 21-es szobában verődttünk össze - onnan küldtük az égfelé vádaskodásainkat-könyörgéseinket: — *Segíts meg!* — *Miért hagytál el?! hisz Tebenned bíztunk elejétől fogva ...!* És mintha onnan fentről, biztató válasz érkezett volna, úgy szakadt ki szivünkéből a *"Ne csüggedj el kicsiny sereg ..."* zsoltár. És énekeltünk reggelig — körülállva a láthatatlan ravatalt, melyen *nagy halottunk: a Remény feküdt.*

Nem tudom a *reményvesztettnek mi ad erőt?* — talán a megmaradás ösztöne, ami ott munkálkodik minden haldoklóban. A fuldokló is ösztönszerűen kapkod a mellette lebegő szalmaszál után és egynéhány ilyen mozdulat életmentő lehet. Azt hiszem ehhez hasonló, — ösztönszerű élni akarással lehet indokolni az elkövetkező hónapokat, éveket. Tanáraink, igazán a helyzet magaslatán álltak. Egy-egy elejtett szó viszont kitéphetetlen gyökeret vert szivünkbe. Felejthetetlen maradt a *Dobos Feri* bácsihoz kötődő jelenet is, amint *tudatosította bennünk az addigi sejtelmeket* — pedig egy szót sem szólt azon a földrajzórán. Bejött az osztályba — ránézett a térképre és háttal fordulva nekünk, csendben zokogni kezdett. Olyan csend volt az, ami fájni tudott — nem hallottunk semmit, de szinte éreztük a könnyek koppanását a lelkünk legmélyén. Fájdalmunkban pedig csirára kapott bennünk az amit a költő oly hitelesen megfogalmazott: *"Nincs veszve bármi sors alatt ki el nem csüggede ..."*.

Hiábavalónak bizonyultak a múlt utáni keserű sóhajok, meg a jövőért epedező könnyek. A jelen könyörtelen valósága nem ismerte az érzelmeket csupán az érdekeket. A mélyben *lapuló lepényhalak egyszerre óriási cápákká változtak* — ők lettek a tenger kizárólagos urai. — *Báttran előre elvtársak!* — *Irgalmat nem ismerünk!* — *Aki ellenünk támad, annak nem kegyelmezünk!* — ordították éjjel-nappal és éles fogaikkal még azokat is szét tépték, akik talán csak hittek abban, hogy a tenger közös kincs.

A kollégiumban sem naiv hiszékenyekkel, sem rosszindulatúakkal nem találkoztam — azonban volt szerencsém, mondhatnám inkább szerencsétlenségem, — észlelni egyet a tanítónőképzőben. Az szemünk láttára fuvalkodott akkorára, hogy végül ki is hasadt. Nevén nevezem, mert a tetteseket meg kell nevezni, különben azt hiszik magukról, hogy nem is tud róluk a világ. Váriné Tomori Viola igazgatónő a mozgalomban állítólag a haladó népiesek közé tartozott diákkorában. Azt, hogy utána még hova, az majd később kiderül. Én, mint a *szellem gyilkosát* ismertem meg. Véletlenül találkoztam az "áldozataival", azzal a ki tudja hány száz, (de lehetett ezer is) könyvvel, amit a kollégium könyvtárából kidobattak. Nemcsak azzal nem volt tisztában, hogy a *szellem elpusztíthatatlan*, hanem azt sem tudta: *nincs olyan titok ami előbb-utóbb ki ne derüljön*. Hát az övé is kiderült, mégpedig úgy, hogy Tóth Diní barátom, akinek az apja pedellus volt a kollégiumban, észrevette, hogy az I.K.E. székházának nagytermében valami titkos dolgot rejtegetnek. Elcsentük a terem kulcsát, ami az apjánál volt és nyomozni indultunk. Csak ámuldozni tudtunk a látvány hatása alatt. Abban az óriási teremben plafonig ért az egymásra dobált könyvek halma. Ott feküdtek elitelten, sorsukra várva: Szabó Dezső: *Az egész látóhatár*, Arany János összes versei mellett nemcsak a magyar, hanem a világirodalom gyöngyszemei is. Dinivel elcsentünk húsz-harminc könyvet, melyekkel berendeztük az osztály-könyvtárat. Most is lelkiismeretfurdalásom van, miért nem tártuk fel a látottakat! Hogy szólhattunk volna úgy, hogy Diní apjának baja ne essék?! Talán ez akadályozott meg: a *félelem* — a legnagyobb ellenségünk, mely szíveinkben akkor kezdte rakosgatni a fészket. Amikor elmondtuk Nagy Elemér tanár úrnak felfedezésünket, az sírva fakadt és csak annyit mondott:

— Ha tudná ez a némbér, milyen bünt követ el ...

Aztán évtizedekig dédelgette, mint gyermekeit, azt a néhány maradék könyvet a könyvtárban. Nem tudom, valakinek szólt-e arról? Alig hiszem, hogy olyat mert volna tenni egy idős ember.

Úgy emlékszem, hogy az 1947-es év egyre göröngyösebb útjait taposva, lassan meztelenné váltak lábaink. Nemcsak a "múlt sarát", hanem vele együtt a "cipőinket" is kezdték lehúzni rólunk.

Ezen év tavaszi hónapjai, kipotyogtak diákéveim szekeréből. Szinte tudomást sem szereztem róluk, hiszen akkor támadott meg a

kör, a tébécé, ígyhát azt az időszakot otthon töltöttem, szülőfalumban. Csak a tanév utolsó heteiben javultam föl, így a középiskola ötödik osztályát szerencsére befejeztem.

Úgy kezdődött, hogy egy napon igen rossz bőrben talált a testvérbátyám a kollégium egyik alagsori hálójában. Azonnal haza is vitt. Otthon nem sokat foglalkozhattam az iskolai problémákkal, hiszen arra kellett koncentrálnom, miként üzzem el a kaszást ágyam széléről, aki oda telepedve, minduntalan társalogni akart velem. Sokat vitatkoztunk — marakodtunk. Az ellenségeskedés kibékíthetetlené vált közöttünk és azóta is megmaradt. Akkor határoztam el véglegesen, hogy amikor csak lehet, kiverem kezéből a "kaszáját". Döntésemet azok a könyvek is befolyásolták, amelyeket akkoriban olvastam: *Isten áldja—doktor úr!*, *El Hakim, Akik életükért harcoltak* stb. A szereplőkben valahogy magamra találtam és hittem abban, hogy legyőzhetem a halált. Sok csatát vívtam vele azóta. Ma már tudom, hogy minden, amiben akkor naivan hittem, csak egy vágyalom és abban is Ő az úr. *A halállal szemben csak csatát lehetett nyerni — háborút soha.*

Az ötödik gimnáziumi év végén, még nem sejtettük, hogy az utánunk behűzött öreg kapu kulcsra záródik. Pedig az történt.

A hatalom biztos székét, biztos fenékkal akarta megülni. A múltat végképp eltörölni, rabszolgahad indulj velünk — biztatások ordítása közepette munkához is láttak. Céljuk volt: lerombolni, felégetni mindent, amit e rabszolgahad évszázadokon át magának fölépített. A népet nem ölheték meg, hisz belőlünk éltek, úgyhát a múltra emlékeztető dolgokat igyekeztek megsemmisíteni. Bár tagadták a szellem létezését, mégis attól féltek a legjobban. Ezért kezdték pusztításukat a szellem-gyárak — az iskolák felszámolásával. *A virágok illatát megmásmítani* — azt szerették volna! Ne legyen a rózsának rózsza illata, az ibolyának meg ibolya illata, hanem minden virág ugyanazt, a nekik tetű illatot árássza magából! Micsoda bárgyúság — micsoda ostobaság volt! Államosították az iskolákat — ez nem jelentett egyebet, minthogy minden egyházi iskolát megszüntettek. Ez kétszeres érvágást jelentett egyidőben. Először is, megszűnt az iskolák önállósága: minden iskola csak azt tehetette, amit az állam felülről megszabott. Másodszor: mivel a magyarságnak csaknem kizárólagos egyházi iskolái voltak — elnémították a nemzeti tudatot, s vele együtt a fennmaradás zálogát is. Felmér-

hetetlen volt a veszteség, hiszen megkezdődött a magyar értelmiség-utánpótlás felszámolása is. Csak itt a közvetlen környezetünkben Udvarhelyen közel 100, öt — gimnáziumot végzett tanuló előtt szűnt meg a továbbtanulás lehetősége. Csak egyetlen osztály nyílt, — negyven helyet hirdettek meg csupán a felvételi vizsgán, holott a két iskolában addig három ötödik osztály működött. No, azért nem maradt el teljesen a kárpótlás, hiszen létrehoztak *egy vegyes román-magyar kereskedelmi iskolát*. Oda pedig román diákokat kezdtek importálni, főleg Moldovából. Tehát *így* kezdődött ... és épp itt: a székely anyavárosban, a 300 éves öreg kollégium falain belül.

Az új szelek sötétebb meg sötétebb fellegeket sodortak fölénk, amelyek a mindent átfogó, pusztító tüzek füstjével keveredve, egyre *sejtelmesebbé és kilátástalanabbá tették a jövőndőt*. Ezek alatt **rugaszkodtam neki újra ...**

ÚJSZERŰ DIÁKÉLET

Két iskola között ingázva, immár *negyedszer kezdtem újra a diákéletet*. Egy évvel azelőtt kísérettségi ... utána meg felvételi, de már nem a Baróti Szabó Dávid Főgimnázium hatodik osztályába, hanem a magyar-vegyes liceum IX-ik osztályába. Úgy képzeltem el, mint amikor valakit *öreg koráig Jancsinak szólítanak, s egyszer csak kiderítik, hogy nemcsak a neve nem Jancsi, de azt is kétségbevonják, hogy egyáltalán férfi-e az illető?* Rádásul kisütik, *hogy amit eddig csinált nemcsak, hogy egyenlő a zéróval, hanem az egyenesen káros. A vetkesség ezzel ki van mondva. Jóvátétel céljából pedig csóróra kell vetkőzni, hogy újonnan megállapított nemének megfelelő nevet kapjon, majd olyan ruhába kell öltözni amely a legújabb keresztelő után illendő.*

A sikeres felvételi vizsgám után, az elkövetkezendő három évben, csak a *vetkőztetés momentumának* voltam tanúja. A tanári kar egyáltalán nem változott, csak a tanterv. A kollégiumból Mátéfi Béla és Baczó László ment át a "rég-új" iskolába. Tanáraink, mintha érezték volna a tét nagyságát, de lehet, hogy tudták is, hiszen az addiginál is odaadóbban, szívüket-lelküket beleadva oktattak bennünket. Nem véletlenül használom a *tanítás helyett az oktatást* — mert ők, nemcsak tanítottak, hanem neveltek is ugyanakkor. Pedig a tanítás maga is elég lett volna, hiszen nem voltak tankönyvek. Azok hiányában kellett leadni a leckét úgy, ahogy azt valaki *ott fent* elképzelte. A nevelés — és ahogy azt végezték — az már egyenlő volt a művészettel. A külső látszat leple alatt kellett átadják nekünk azt, ami nélkül üres maradt volna életünk ... úgy képelem, *mintha drága kincsüket újságpapírba csomagolták volna*. Igazi szürke eminenciások voltak. Most — hozzájuk öregedve is — felnézek rájuk. Nagy örömöm telik benne, ha pár percet elbeszélgethetünk — az élők sorában maradottakkal. Sajnos, mert az alkalmak egyre ritkábbak — hiszen egymást követve, *áttelepülnek az odafenti csillagterembe, okítani a nebulókat*. A fiatalon eltávozott *Baczó Laci* bácsi, valószínű ott is bentlakási igazgató és ugyanakkor a diákok nagy barátja. *Teleki tanár úr* (Pityike), műszaki rajzból talán most is pontos munkát követel — s ha ott sem értik a műszaki vizsgarajz elkészítésének módját, hátha akad egy Jakab Gyuri, aki a felsztyályt kisegíti.

Most jut eszembe, amint Kapás Feri barátunk kifizeti a rajzdíjat Gyurinak. Humorosnak tűnhet, pedig egy tragikus dolgot takar. Gyuri úgy egyezett Kapással, hogy elkészíti a rajzot, de ráadásul ad még két fenékkerugást is megrendelőjének. Az esti szilencium után sor került az "átadásra". Körülálltuk őket. Azt a két arcot soha de soha el nem tudom felejtani. Kapás arcán a *kiszolgáltatottság elszántsága* ült — Gyuri szemében pedig a *szánalmas tétovázás* kergetőzött, a *határozott cselekvési vágygal*. Férfiasan egymásra néztek ... arcuk kisimult és szemükből kialudtak a lángok ... Kapás Feri meghajolt ... és Gyuri férfi-
asan odarúgott. Feri meglódult, de szó nélkül jelentkezett a másodikért. Mintha egy erősen nagy tehertől szabadultak volna meg, *úgy fogtak utána kezét* egymással. Érdekes ez alkalommal nem röhögött senki, csak valami furcsa, keserű mosoly bújkált a szájak sarkában ... és azon az éjszakán nem tudtunk aludni.

Tulajdonképpen a szegénység tragikomédiája játszódott le előttünk, amelyben egyik oldalon az a diák állt, akinek alamizsnáért kellett szabadidejét feláldoznia — másik oldalon a nálánál is szegényebb, akinek alamizsnárávalója sem akad — így hát kénytelen volt a fenekével fizetni. Mindezek mögött rejlik a nagy tanulság: *jó viszony csak a szavahihető emberek között alakulhat ki, hogyha mindenki megadja a tartozását.* Itt két szavahihető szegény diák törlesztett egymásnak.

Istvánfi — vagy ahogy mi neveztük Kolbász — olyan szívesen tanította az orosz nyelvet, ahogyan csak egy valamikori orosz fogoly tehetette. Hogyha lenéz a széthullott birodalom romjaira, ma már bizonyára nincs lelkiismeretfurdalása azért, amiért nem volt elég szigorú.

Títtel volt az osztályfőnökünk ez idő alatt. Bátran le merem írni, hogy őt ismertem legkevésbé. Soha nem tudtam felfedezni ki rejtőzhet a sovány mosolyú, mindig gondterhelten tűnő arc mögött. Hideg külseje alatt viszont csak ott bújkált valahol az *érzelem* hiszen egy március 15.-i összefüvetelen félrehívott a társaim közül és egy papírt rejtett markomban, mondván:

— Tedd el fiam, és máskor gondold meg mit írsz! Vigyázz magadra! — Sajnos a cikket, amit a faliújságról vett le, nem tartottam meg és az intechnét sem. Jó lenne most látni mi volt akkor sértő a hatalomra nézve és egyidőben rám veszélyes. Az intelmet pedig ha megszívlelem — nem lett volna annyi nyugtalan napom meg álmatlan éjszakám. Az osz-

tályfőnököm, élete teljében volt még, amikor "égi kihallgatásra" hívta őt a csengő. Biztos pontos maradt, mint amilyen itt lent volt és pont oly szigorral okítja a román irodalmat odafele, mint ahogy nekünk akkoriban.

Czikmántori Totyi, — akit totyogó menéséről neveztünk el — nem volt még öreg, amikor tótágast állott vele egy autó. Igazán hozzánk nőtt és mi is őhozzá. Olyan kézilabda — meg tornász csapatot alakított, hogy az párját ritkította. Mindkettő *Erdélyi bajnokság*-ot nyert. Évenként a gimnáziumi tornaünnepély nagy eseménynek számított a városban. Alig pár hét választott el az érettségítől, amikor egyik osztálytársunkat, Moliért valamiért le akarta térdepeltetni ott kinn a futball-pályán. Mivel az nem érezte hibásnak magát — de annál inkább tizenkilencévesnek — nem volt hajlandó végrehajtani a büntetést. Amikor körbefogtuk őket: a tanár úrnak megmegeredett a már ütésre emelt keze. Szemünkbe nézett — nem tudom mit láthatott, de a levegőbe fölemelt karja kézfogásra ereszkedett. Nagy jelenet volt, igazi emberbaráti gesztus. Soha nem beszéltünk az esetről, pedig lett volna alkalom bőven, ugyanis minden érettségi találkozónkra hazajött még külföldről is. Bizonyára az elkövetkezendő, negyvenötödiken is maguk közé képzelik őt a jelenlevők.

Dedivel, azaz *László Bélával*, nem találkozhattam többé, mert amire az én vonatom hazaérkezett, az övé végleg tovarobogott. Ígyhát, amit közösen kellett volna elintéznünk, megteszem egymagam. Nekem kell elszakitanom azt a szálát, mely két igazságtalan pofon miatt került közénk. Azon mindvégig ott kergetőzött a megbánás és a megbocsátás, de soha nem érték be egymást. Sokszor találkoztunk később is — mindig kezet nyújtottunk egymásnak e feszültség fölött. Legfeljebb az ő kézszorítása enyhébb volt a kelleténél, de az enyém annál keményebb. Most, hogy ő végre elengedte a szál egyik végét, nekem sincs amiért tovább tartani — elengedem én is: tartsa csak szép magyaróráit nyugodtan; biztos lesz ott is olyan, aki hozzám hasonlóan szívesen hallgatja.

Tanáraimra emlékezve, most azt számigálom, hogy ki hány éves lehet a *golyóbis-t* taposók közül. Oly nagy számokra találok, hogy nem akarok hinni saját magamnak — igaz már én is *obszitos /hivatali szolgálatából elbocsátott/* vagyok. Az évtizedek annyira hasonlóvá tettek, hogy alig hinné el bárki, ha együtt lát minket: *egy volt tanár és tanítványa*

páros vagyunk. Nem is csoda, hiszen a ruha, amit magunkra vettünk az egyenruha ...uniformis!

Végül is azt, hogy ki mennyi idő, nem tudom pontosan, de Mátéfi Béla tanár úr a legkorosabb az biztos. Pár év múlva — szívemből kívánom, hogy úgy is legyen — két zéróssal toldja meg az egyes számot. Hogyha az önfegyelem és a mértéktartó életmód szerepet játszik az életkor meghatározásában, akkor nála bizonyára ez volt a döntő — soha nem láttam fegyelmezettebb embert nálánál. Csakis így élhetett ennyit, hiszen nem volt könnyű a sorsa, ám szűrős tekintetével mind megsemmisítette a veszedelmeket. Azzal is meg lehetnénk elégedve, ha csak magatartás-formát, meg viselkedési-módot tanultunk volna tőle. Nagyon sok egyébre is megtanított — akár egy *polihisztor*. Akár a kémúrára meg a fizikára gondolok, vagy a csillagos eget nézeni, ő is ott van mindig az eszemben. Ezen tárgyak alapfogalmait tőle vettem át. Külön élmény volt viszont hallgatni szépirodalmi eszneftuttatásait is — ma is az. Ő nem kisvárosi viszonylatban "nagy ember", hanem abszolút értelemben az. Jó volna sokáig látni még, ahogy határozott léptekkel átmegy az úton. Mulasztásaimat behozva, nagyon sokszor eltársalognék még vele.

Raffain tanár úr nem jár el hazulról, így otthon készülök őt meglátogatni. Valahogy restellem megzavarni a matematikai feladatok megfejtése közben, ugyanis azzal tartja frissen szellemét, elűzve ezáltal a végzet ördögét. Áltólag a henylő mellé hamarabb lefekszik az ördög, majd magával csalja — a tevékenytől viszont tart, félve, hogy az, foglalkozásának tárgyát egyszer a fejéhez vágja. Raffain tanár úr nem a sok beszédével, hanem tetteivel nőtt természeténél is sokkal magasabbra. Soha nem jött zavarba, még el sem pirult, amikor olyan gubanc keletkezett egy-egy példa megfejtésekor, amit nem tudott ott menten kibogozni.

— Holnap hozom a megoldást! — mondta és ígéretét mindig be is tartotta. Mindez által, mint ember az átlag matematikusok fölé emelkedett.

Hegedűs Gyula bácsi a jószág megtestesítője volt. A háború megsekkentette, de talán jobb volt neki úgy, hiszen csak azért kellett szenvednie, amit látott. Mindenki érezte létének nagyságát, s épp azért ígéretet:

— Aki az óráján rendetlenkedik, azon bosszút állok!! — sohasem kellett beváltanom. Tudta jól, hogy minket nem nagyon érdekel

az a történelem, amit nekünk kellett tanítani. Ígyhát azt is elhúzta, ha netán valamelyikünk elszunnyadt az óráján. A padtársamat sem bűntette meg puskázásért, bár le sem húzta a jegyét, csak épp megjegyezte — persze írásban:

— A startnál lazsáltál, így a fűtis nem sikerült!

Az érettségim is majdnem kellemetlensége támadt szegény Kapás Ferinek. Előre tudta már mindenki, mit fognak kérdezni. Izgal-mában, Feri nem várta meg a kérdést, hanem amint felállt, azonnal el is kezdte:

— A papság és a császárság harca ...

Mindenkiben meghűlt a vér. Szegény Csula — így hívtuk, mert kissé selypítve mondta ki a Gyulát — szinte leesett a székről. Szeren-csére az elnök éppen kint volt folyó-ügyeit intézni, úgyhát valamiképpen elsimult az ügy és nem függesztették fel az érettséginket. Remélem ma is él odakint Magyarországon és hogyha füllel nem is, de szemmel követi azt ami velünk történik.

Vinczeffüről már esett szó — azt hiszem az ő lelkesedése örök-életű és a szíve is cserkész marad. A természet szeretete óriásira nőtt, azért tudta megkedveltetni azt velünk nemcsak tanítani. Mindenkép-pen, de leginkább lelkileg sokat gazdagodtam általa.

— Komám, a keservit! — szokta mondani Péter Attila tanár úr és ezáltal elkereszteltette magát Komámnak. Nem tanított túl sok ideig, de az elég volt ahhoz, hogy nyomot hagyjon szívemben, mint a jószán-dékú tenniakarás mintaképe. Ha valamikor csillagvizsgáló lesz ebben a városban, akkor azt róla kellene elnevezni, hiszen amikor a Kuvaron levő kupolás épületre nézek, mindig ő néz vissza rám. Remélni merem, hogy egyszer a csillagos eget közösen is kémlelhetjük onnan és akkor majd dicsekedhetnek a mai segítők és gáncsoskodók egyaránt. Szív-ből kívánom, hogy vágya teljesüljön — de addig ne nyugodjál, míg úgy nem lesz — Komám a keservit!

Mészáros tanár úrról a legelején kellett volna írjak, hiszen ő lett az új iskola igazgatója. Sohasem tudtam eldönteni, hogy valójában ki is az az ember?! Az — aki eleinte képes volt félholtra verni a diákot, csak azért, mert színi vagy focizni látta, a leányokat pedig testi fenytetésben részesíteni, amikor azok nem tudtak valamit franciából. Miért tette? Észre kellett volna vennie, hogy hiba csúszott a dologba, hiszen több

éves francia tanulás után sem tudtunk volna bár egy pohár vizet sem kérni. Ne isinerte volna fel a torna és a sport fontosságát?! A vele történő *pálfordulatot* sem értettem igazán — vagy csak én láttam volna úgy? A vita tárgyát az osztrák-magyar focimérkőzés képezte, amit az ő meghívására hallgattunk meg a saját rádióján — az volt az egyetlen a kollégiumban. Szívesen mentünk — pontosan ott voltunk a meghatározott időben — együtt izgultuk végig az akkor alakuló aranycsapat győzelmes mérkőzését. Mint ahogy szokás, a drukkolás leszedte az emberek álarcát. Nincs jobb alkalom belátni az emberek belsejébe, mint egy olyan meccs, ami a szúrkolónak igazi szívügye. Ott és akkor hasonlóan történt: az izgalmas mérkőzés tüze hamar leégette rólunk az udvariaskodás vékonyka mázát — olyan önfeledten kiabáltunk, mintha kinn lettünk volna a pályán. A mérkőzés felideje után vettük észre, hogy *Pupiról* (ez volt Mészáros tanár diák-keresztneve) is leolvadt a pálcél és úgy állt közöttünk "meztelenül", mintha valami nagy tehertől szabadult volna meg. Akkor láttuk meg benne *az embert* — *a magyart*, miután levette az álruháját, mi eldobtuk régi gúnynevét és újjá kereszteltük: *Mészinek*. Hogy mi készítette vetkőzésre és miért éppen akkor, soha nem tudtuk megmagyarázni. Lehet, régóta készült már megtenni, csak a mi segítségünk nélkül képtelen volt arra. Nem is ez a legfontosabb, hanem az, hogy új nevéhez örökre hű maradt. Fő *pártfogója lett az iskolasportnak*, minden kézilabdaedzésen kint volt a pályán és kicsi fizetéséből is képes volt edzés után egy krémes tésztát fizetni annak, aki pontosan megcélozta labdájával, a kapu sarkába letett sapkát. Végül is titok maradt, hogy mindezt a sport kedvéért tette-e — vagy az iskola dicsőségét vélte növelni? Talán az utóbbi változat közelebb állt hozzá. Le a kalappal az ablakon kikandikáló ősz feje előtt — helyhez kötött életmódja miatt.

Amit tanáraimról írok, nem az elmúlás, a halottak előtti szokásos főhajtás, nem az élőknek szánt hajbókolás — hanem belső énem, őszinte érzelmeim megnyilatkoztatása. Szubjektív, s egyéni vélemény ez, de azt hiszem megegyezik az osztálytársaiméval. Élményeim visszatükröződésén, mint bármely tükörképen, lehetnek torz vonások is, de én úgy irtam le azt, amilyennek láttam. Milyen volt az osztály, amely elkezdte **újszerű tevékenységét** az ősi iskolában — tanáraink *kiválónak* minősítették. Ritka szép válogatást végzett a sors, amikor azt a 40 diákot egymás mellé rakta. Olyan osztály lett belőlünk, mely nem csak ta-

nulásban, hanem sportban és csínytevésben is utolérhetetlennek bizonyult. Osztályunk gyengébb diákjai más iskolában könnyen elérhették volna a jó közepes színvonalat.

Volt például két osztálytársam, akik az óriáskereket egy nyújtónak kinevezett rúdon gyakorolták az udvar közepén. Lehet, hogy ma szőnyeget sem mernének azon porolni. A kézilabdacsapat nagy része is a mi osztályunkból került ki. Sajnos ilyen téren nem voltam soha az élen, hiszen tüdőtébécémre hivatkozva, felmentettem magam a torna alól. E tettem mai napig is bánom!

Az imént említett csínytevést azért használtam, mert hirtelenjében nem találtam megfelelőbbet, holott ez nagyon enyhe kifejezés.

A diákélet tartalmazza az órák és szünetek eseményeit, a kilógásokat, a tiltott vendéglői mulatozásokat, a cigarettát és ami a legfontosabb volt a diákszerelmet is — tehát egy kalap alatt az akkori létünket a tanuláson kívül. Nyolc éven át úgy szaporodott a "diákélet", akár egy fának a levelei — sőt néha virágzott is. Később, mint bármely fa, elkezdte hullatni leveleit-virágait. Most már szinte csupasz ágaival nyújtózkodik az ég felé. A lehullott levelek nagy részét már megrágtá az idő vasfoga és megemésztette az enyészet — jó lett volna azokat összegyűjteni és megőrizni. Az *Őszi sétatér*-en járva, megfogalmaztam ezeket a gondolatokat:

Tegnap, mint
Zöldellő remények
Álmodták
A végtelen kéket ...
Ma, mint
Bennem az emlékek —
A lehullott levelek
Rozsdásan hevernek.

Ezen rozsdás levelek egyrészét szeretném megszólaltatni — elolvasni azt, amit az évek rájuk róttak. Sajnos, egyrészükön már anyyira elmosódtak a betűk, hogy alig lehet kirakni belőlük néhány szót. Ígyhát a nagy levélhalom hasonló egy régi temetőhöz: a sírkövek között, csupán egy-egy akad, melyről épen kivethető, hogy kit takar a hant.

Mint forgószéltől felkavart avar, úgy röpködnek a "diákélet-fa" lehullott levelei és zizegésük diákhangokká — énekhangokká változnak. Sokat daloltunk a szünetekben, mindig volt egy legkedvesebb ének, de nem tudom milyen szempontok szerint helyeztük a műsor elejére. Refrényszerűen ismételtgettük a:

Hollári hull a hó

Ha-ha havazik

He-he hetekig

Hó-hó hóesik - et is amit valamenynyien kedveltük, ugyanúgy mint a telet.

Egy másik kedvencünk a:

Menjünk Stájerba

Megnézzük, mit csinál a három lány!

Az egyik mosogat, a másik súrolgat

A harmadik az engem csókolgat — volt, mely valószínű, utolsó sorával fogott meg bennünket. A csók utáni vágyakozásunkat ki kellett kiabálnunk magunkból — legalább ilyen formában.

Rongyosra énekeltük az ehhez hasonló nótákat:

Sötét az utca, kihalt a város

Holnap megtudjuk, ki volt a káros.

Ha rajtavesztünk, nem lesz több estünk

Nem lesz több csókos éjszakánk ...stb.

Az akkor nyiladozó szerelmünket a képzeletbeli tündér személyesítette meg. Mindenki énekelt, még Döme és Döci is, akik közben a katedránál gombfociztak. Nem tudom, hogy a mai diákok ismerik-e, szeretik-e ezt a szórakoztató játékot, azt viszont igen, hogy a fiúk oly tökélyre vitték gombfoci tudományukat, hogy méltán jelentkezhettek volna ilyen témájú világ bajnokságon — ha olyan lett volna!

Tuju és társai is dúdolgattak odafent a padlásfeljárónál, pedig igencsak el voltak foglalva a füstkarikák eregetésével. Az osztályból csak hárman cigarettáztak — de azok aztán úgy igazából. Tudta is a tanári kar, de nem volt mit tenni. Az igaz, az iskola területén sehol máshol, csak az említett helyen engedték szélnek a szenvedélyüket. Egyszer az osztályfőnökünk, Tittel tanár úr, szemlét tartott a padlás környékén. Utána csak annyit szólt nekem:

— Mondd meg nekik, ne köpjenek akkorákat!

Mikor ezt a fiúk tudomására hoztam, megkaptam a megfelelő választ:

— Jó! — de akkor köpjön ő egy mintát, hogy legyen hasonlítási alapunk! — Ma is elröhögjük az esetet, amikor találkozunk. Szegény Marek Sanyi, talán éppen a korai cigarettázás miatt ment el oly fiatalon — füstkarikaival együtt.

Nemcsak azért énekeltünk harsogva, hogy vágyainknak hangot adjunk — azzal próbáltuk legyőzni korgó gyomrunk zenebonáját is. Az elmaradt tízóraink helyett is nóta szólt, olyankor ugyanis soha nem et-tünk — nem volt mit. Úgyhát nem azért szűnyadtunk el sokszor az órán, mert telegyomrunk agyi vérszegénységet okozott, hanem épp az éhség miatt. Míg a szűnyókálás gyakori eset volt, a mély alvás nagyon ritka. Így maradt hát örök derűkeltő az az est, amikor közülünk valamelyik oly mély álomba merült, hogy horkolni is kezdett. A diákagy helyzetfelismerő és rögtönző képessége azonnal működésbe lépett. A horkolót oldalba lökte a padtársa, mondván neki:

— Menj gyorsan felelni, mert szölitottak! — Luki fel is ugrott és elindult a tábla fele. Mindenki csodálkozva nézte, mi történik vele! Végül, a tanár megbotránkozott arcát látva, Luki helyrevakarodott. Különben ő volt az utánczás nagy mestere és Mészi volt a fő témája. Nagyokat röhögünk egy-egy eset bemutatóján. Egyik szünet végén pont Mészit utánczó főprodukcióját tartotta a katedra előtt. Az osztály nagy tetszésnyilvánítása közepette, Luki nem vette észre, hogy Mészi a háta mögött áll. Méltán, saját sikerének tartotta a rendkívüli röhögést és arra föl, még jobban belelovalta magát előadásába. Már-már extázishoz közeledt az osztály népe, s vele együtt Mészi is, amikor az észrevette, hogy épp őt parodizálják. Fogta az egyik somfapálcát — nem kellett keresgélni, hiszen mindig ott kellett sorakozzanak a katedrán — és olyanokat vágott vele Luki hátára, hogy az alig tudott helyreszédelegni. Csakis üres beleinek köszönhetette — íme az éhezés egyetlen előnye — hogy gatyája szagosra meg színesre nem változott. Anélkül is épp elég muris volt az eset — olyannyira, hogy hosszú évtizedek komorsága nem tudta velünk elfelejtetni. Ahányszor rá gondolok, mindig mosoly ül az arcomra.

Még el sem mosódik a Luki arca, máris magam előtt látom Tujajt, amint bambán nézi a röhögő osztályt. Nem érti: mi kacagni való van József Attila *Mama* című versén? Ugyanis nem vette észre, hogy szürke

haja helyett szőke haját lebbentette az égre. Valószínű annak a kislánynak a szőke hajára gondolt Tutaj versmondás közben, akibe feje tetejéig szerelmes volt.

A névadás kapcsán jut eszembe, hogy ezek a nevek, amelyekkel egymást megtiszteltük, olyan információkat rejtettek, melyről egy osztályidegennak fogalma sem volt, különben valódi nevén mindenki mindenkit ismert. Mi adtuk egymásnak a *Fajlegény*, *Öcsém*, *Molier*, *Javert* stb. beceneveket. Hogy minek alapján?! Például *Fajlegény* volt a legidősebb és a legelőbb szerelmes, *Öcsém* volt a legkisebb. Tutajról már szóltam. A többiek keresztelőjének részletére már nem emlékszem. Az én *Bogyó* nevem onnan ered, hogy a kopaszra nyírt fejeket, amolyan murisnak, bogyókhoz hasonlónak találtam, amiért úgy szólítottam meg az osztálytársaimat:

— FigyeljeteK ide, ti bogyók! — végül a növekvő hajakkal, a bogyófejek mind eltűntek, de a *Bogyó* név örökre rajtam maradt.

Ma is jól esik, ha valahol hallom, hiszen akkor egyből tudom, hogy valamelyik osztálytársam szólít. Mivel társaim örökké nyüzsgöttek mint a nyüvek, egy időben azt is befoglaltam a megszólításba. Szerencsére ez nem ragadt rám végérvényesen, bár ritkán akad még aki elejti. Még azt is jó hallani, mert egy csodálatos kor emlékét idézi.

Amint az eddigiekből is kitűnik, ezek az évek tele vannak útjelzőkkel. Egyeseket a háború, másokat a politika állította elénk. Bár-hogy meg akárhová is kerültek, a diákevek kanyargós útjára, a zajló diákéletet nem sokban befolyásolták. Csak a legutóbbi volt olyan, hogy teljesen másfelé terelte a forgalmat. Az út, amelyre rákényszerített a hatalom, valóban más volt az előbbiekhöz képest, de mi, akik rajta közlekedtünk, a régiek maradtunk — tanárok és diákok egyaránt.

Menetelésünket egyelőre csak egy-egy lépésváltás parancsa zavarta meg. Azok végrehajtása viszont, nagyon nehezen ment. Nem csak azért mert megszoktuk a régit, hanem mert szeretttük is azt. Tehát nem volt bennünk semmi szándék annak megváltoztatására. Mindezzért, kezdetben az ügyetlent színélve, inkább össze-vissza lépkedtünk, mintsem fölvegyük azt a ritmust, amit nekünk kívülről diktáltak. A mi osztályunk ezt megtehetette, talán rendkívüli adottságai miatt, másrészt azért, mert közülünk sem előbb sem utóbb nem váltak ki *üregék*. Így neveztük azokat, akik eddig önmagukba rejtőzködve egyből kidugták énjük fejét,

s kémlelni kezdjék a politika mezejének kialakulását, hogy aztán rövidesen annak haszonélvezői lehessenek.

A változások nemannyira az iskolában, mint az internátusban mutatkoztak. Ennek talán az lehetett az oka, hogy ott már nemcsak mi, gimnazisták laktunk, hanem a kereskedelmi iskola diákjai is. Azok inkább távolabbi vidékről jöttek és új szokásokkal *gazdagítottak* minket. Ígyhát a *vécé-irodalmárok* mellett megjelentek a *vécékagylóra állók* is. Hiába írták ki nagy-betűkkel azon irodalmárok: *Az üllőke nem állóka, segged tedd a porcelánra!* — csak felálltak rá, de hogy miért? — ma sem tudom! Azt hiszem úgy szokták meg otthon és ülve nem tudtak ... Hiábavaló volt Baczó Laci bácsi középkorra emlékeztető találmánya — a vécékagyló fölé kihajló, szegekkel átvert deszka is. Az ürülni vágyó csak úgy közeledhetett az örömszerzés eme alkalmatosságához, hogyha beült a szeges deszka alá. Nekem igen kellemetlen emlékem fűződik ehhez a *budi-ügyhöz*, mert az egyik állva tojót, pofon ütöttem. Az ő arca bizonyára rég elfelejtette már, de az én lelkem mindig belepirul ha rá gondolok. Hiába próbálom saját vigasztalásomra felhozni, hogy mindezt, szegény Kapás Feri barátom védelmében tettem. Ugyanis az ő jajgatására mentem be a vécébe, ahol az egyik *népszokását* őrző alak, keményen gyomrozta Kapást, mert őt nemes tevékenységében megzavarták. Nagyon megsajnáltam Ferit, s bár nem voltam erős fizikumú, úgy meglegyintettem, ezt a nálamnál jóval magasabb csőröt, hogy kiterült mint olajos folt a nadrágon. Bár az ügyünk tiszta volt, csak a vécé piszkos, mégis fájdalmas nyomként maradt meg bennem. Azóta sem emeltem kezét soha senkire.

Már említettem, hogy a politika ürgefiókái már kidugosgatták fejceskékjüket, ám alig lehetett még őket észrevenni. A következő évben jó terep mutatkozván, nemhogy a fejüket nem rántották vissza a lyukba — abból elő is bújtak és jövőbeli éleslátásukat nemcsak önmagukkal, még velünk is el akarták hitetni. Azt gondolták rólunk, hogy mi majd vakon követjük őket. Pedig *sem vakok* nem voltunk — *sem követők*. Egyikük-másikuk már akkor a hatalom vörös bársonyszékéhez dörzsölte, arra hivatott "okos" fenekét. Sokat gondolkoztam: nevüket kiírjam-e, de rájöttem, hogy akik nem ismerték őket, azoknak semmit sem mondanak e nevek. Nekünk pedig, jó ismerőiknek így is elég — H.M., G.J., M.M., I.M., B.Z., ha rövidítve közlöm. Mi tudjuk, hogy kit takarnak

az iniciálék mögött állók, remélem képesek önmagukat felismerni, bár másokat félreismertek.

Nagy szónoklataiknak meg állandó agitátorkodásuknak nem lett meg az általuk számított hatása. Volt viszont egy más irányú következménye: ők akkor *elültették bennünk a félelem fáját*, amelynek gyökerei az egész lelkünket átszöttek, s amelynek sötét lombja alatt végigdide-regtük az egész életünket. A tizedik osztály apró-cseprő eseményeit az évtizedek takarója teljesen betakarta. Van azonban két dolog, melynek befedése a lepedő is kicsinek bizonyult. Először is *szegénységünk összetalálkozott a rászorultsággal*, s abból megszületett az egyensapkánk. A másik élményt pedig egy nagyszemű prepa okozta, aki meggyújtotta szívémben az első diákszerелем lángját.

Az előbbi egy egyszerűbb történet, míg az utóbbi oly sokszínű és csodálatos volt, hogy egészében leírhatatlan, így hát mindkettőről csakis röviden szólok.

Azután, hogy a történelem vihara lekapta fejünkről a Bocskay sapkát és azt névadója után sodorta, fedetlen fejjel jártunk. Hogy őszinte legyek, eszünkágában sem volt *újfajta tőkfedő* után nézni. Az, hogy végül mégis egyensapkánk lett, a nyomorúságnak köszönhető. A szegénységnek ugyanis vannak fokozatai. Vannak szegények, de vannak még szegényebbek is, akik csak úgy maradhatnak fenn, ha a náluknál gazdagabb szegények segítenek rajtuk. Ez történt Fábián Tóni osztálytársunkkal is. Az otthoni kegyetlen nyomorúság kirángatta volna közülünk, ha nem sietünk a segítségére. Tóni apja, kítűnő toplósapkákat készített, de sajnos azokat eladni nem tudta, úgyhát Tóni továbbtanulása előtt bezáródni látszott a kapu. Azt megtudván, olyan ötletünk támadt, hogy mindenikünk megvesz egy toplósapkát. Így próbáltunk segíteni rajta, egyrészt közvetlenül, anyagilag, másrészt azáltal, hogy reklámozzuk a portékát. Pár nap múlva Tóni hozta is a gyönyörű sapkákat, amelyeknek oldalán egy-egy kicsi piros virág és zöld levelecske diszelegtek. Elöl egy fehér római tízes jelezte, hogy az a mi egyensapkánk. Az elgondolásunk, az őszinte segíteni akarásunk meghozta a gyümölcsét: Tóni maradt, és a sapkák is elkeltek a piacon.

A *diákszerелем* olyan káprázatosán szép és bonyolult, hogy azt teljességében leírni nem is lehet, legfeljebb csak egy-egy részét. Akkor ostromolt az értelem nélküli érzelem, mely olyan volt, mint a világ leg-

csodálatosabb szentélye, amelynek ajtaját a gyönyör s a keserűség nyitogatják felváltva. De falai *áhítatosan fehérek — tiszták voltak.* Az volt az egyetlen szenvedés, amely okozója mindig megbocsájtatott. Olyan tengerhez hasonlitanám, melynek vize kellemes, meleg, édes, de benne lenni mégis gyötrelm. Hogyha a szerelem első tünete a tökéletes vakság, akkor az azt követők: a kétely meg az önzés szülte feltékenység. A — *Vajon szeret-e?, — Csak engem szeret-e?, — Én úgy akarom, hogy csakis engem szeressen!* sorozat — és folytathatnám tovább is — volt az oka, a máskor oly jóalvó diákok álmatlan éjszakáinak. Ez az *édes gyötrelm.*

Én is úgy estem bele egyből a tengerszembe — mintha valaki belelőkött volna — amikor a Kossuth utca sarkán levő "szamárszigeten" állva, egy délelőttön szürke tükrébe belenéztem. Mivel a leszólítás nem volt divatban, akkor csak pár szemezés történt. Annyi elég volt ahhoz, hogy biztosra vegyem: a *fejesugrásomat* szívesen fogadná! Meg is történt egy hét múlva, az ipari iskola bálján, ugyanis a szabadság és felvilágosodás jegyében, már diákbálokat is lehetett rendezni.

Megragadtam hát azt a valóban ritka alkalmat. A szalmazsák alatt élesre vasalt nadrágomban ólálkodtam ott, mint a róka a tyúk-kecrec előtt. Bár nem sokáig, hiszen hamarosan észrevettem a nagy Ő-t a még nagyobb tumultusban. Úgy tűnt, hogy ő szintén keres valakit. Akkor tapasztaltam először, hogy létezik *érzelem és gondolatátvitel*, hiszen pillanatok alatt úgy közeledtünk egymáshoz, mintha a képzeletünk által, réges-régen megszült álmokép épp akkor vált volna valósággá. A részletekre már nem emlékszem, de az biztos, hogy nyakig merültem a tenger-vizébe. Mivel még nem tudtam rendesen úszni, sokszor, szinte magukkal sodortak a feltés meg a kétely kavarta hullámok. A — *Hogy lesz?* majdnem vakká és süketté tett, annyira, hogy a tanáraink hangja csak foszlányokban jutott el a tudatomig, s a könyvekben nem a leckét, hanem az ő arcát véltem látni a lapokon. Azon a gyönyörű bálon persze egyet sem táncoltunk, hanem a sarokban egymás szívét kerestük, utána pedig minden nap találkoztunk. Az ebéd utolsó falatait mindig a kapu között nyeltem le, annyira siettem a találkára, amelynek leggyakoribb színhelye a Malom utcai hid volt. Az a hid, az **Emlékek hídjává** vált, hiszen vissza-visszajárva oda, verset szült az emlékezetem, aztán egyszer magával sodorta az árvíz...

Már húsz éve,
Vagy több is talán annál ...
Egy öreg híd állott
A Malom utca sarkán.

Vén volt már akkor is,
Nagy — forgalommentes.
Talán éppen ezért,
Számomra oly kedves.

Egyik felén öreg házak —
Túl, meg tiszta újak;
Így kötötte össze:
A jelent a múlttal.

Kisdiákként idejártam,
S a vizet csodáltam —
Mely felszíni habokat kergetett,
Mélyebben pedig fellegeket.

Szívemről, mint harcol,
Ott tudtam meg, akkor
Mikor egy tavasszal,
Rám ért a suhanckor.

— *Édes keserűség,
Szép diákszerелем,
Csókjaid e hídon
Többször ízelgetém!*

Majd a *nagy út* előtt,
Könnyezve borultam fájára —
Végbúcsúra odamentem
Hozzá — utoljára.

— Várj rám öreg barát!
Visszajövök menten —
Csak megfogom álmod,
Ami rajtad szóttem.

Ezt fogadtam én ott, s
Szívemből a hid is,
Szinte lángot fogott.

*

Húsz év múltán
Ismét visszatértem,
Porosan, fáradtan —
És kissé megtörten.

Rohantam, a hidat
Újra felkeresni,
Mindent elmesélni,
Sírva, megint himni.

Ám, hiába mentem
A Küküllő partra,
Hidamat az idő,
Végleg elsodorta.

Bár keserű csalódás,
Könny, s fájdalom árán.
Ifjú, tüzes vágyak
Meg kacagások óvták —
Fahíd volt — rozoga,
A nagyvíz elmoshatta,
De, mit bennem hagyott,
Azt senki sem bánthatja.

E hidon a múltba
Sokszor visszajárok.

Óh — **Emlékek hídja,**
Te, örök! Te, áldott!

Arról a helyről indultunk, a Küküllőpart csodálatos fűzfái közötti ösvényen. Éneklő madaraktól tanulva a szerelmet, szinte a mennyországba repültünk mi is, ahová csak bekukkintani lehetett, belépni — soha. *Mig pokol létezhet a valóságban, a földön is, addig a mennyország csak képzelet szülte ábránd, amely a szívárványhoz hasonlóan létezik, hisz látod, de megfogni soha sem tudod. A diákszerelem, mint a beteljesületlen vágyak világa, hasonlít a mennyországhoz. Manapság szoktam mondani, hogy a mi időnkben csak kínai mondóka kíséretében szeretkeztünk, éspedig: — Csintalan, csacska, csíni csajok — nincsen egyéb csak csók!*

Bizonyára sokan megkérdeznék: hogyan ér véget a diákszerelem? Csak azt válaszolhatom, hogy pont olyan értelmetlenül és érthetetlenül, amint létrejött. Ugyanis éppen az a jellegzetessége: értelem nélküli szintiszta érzelem, mely bármennyire határtalannak tűnik is, a valóságban nem az. Idővel korlátok közé szorítja épp az — amit oly nehezen sikerült áttörnie — az értelem. Ez előbb-utóbb harcba keveredik az érzellemmel — és borzasztó nehéz küzdelmek árán, győzedelmeskedik. Győznie kell ahhoz, hogy fennmaradhassunk. Ez a világ legnehezebb, de legnemesebb győzelme, hiszen nem másokat, hanem önmagunkat kell legyőzni. Természetesen, ezt az elején, a szerelmi melegvizében lubickolva nem lehet észlelni. Amikor aztán megjelenik előttünk a tengeren túli vár, — vár melynek bevételére a Sors elindított, — a homályos látás egyre jobban kezd kitisztulni. Életcélunk zászlajának felfedezése után egyszer csak azt vesszük észre, szinte akaratlanul, de elindulunk az irányába. Ahogy közeledünk, a víz egyre sekélyebbé válik, s egy napon arra ébredünk, hogy hátunk mögött marad a tenger, melynek kékes-zöld vizére a várat ostromló küzdelem közben vissza-visszanézünk. A tengeren még egy ideig hullámokat sodor a Végzet szele, majd lassan elcsitul, s olyan lesz mint egy csodálatos varázstükör, amelyben megláthatjuk ifjúságunkat.

Létezik még egy veszedelmes tényező, mely a diákszerelmek öröknek vélt szálait szétszakítja: az egymástól való távollét és az idő. Egy gumiszalaghoz hasonlítanám, amelynek visszahúzóereje csökken, egy bi-

zonyos pontnál megszűnik a rugalmasság, utána pedig a folytonosság megszakad.

A szakadást az idő múlásával szaporodó kételyek is elősegítik. De, ne firtassuk, ne boncolgassuk az okokat, hiszen így egész, így szép és így örök az első szerelem.

„MATURANDUS”

Osztálytársaimmal együtt még egyszer elfoglaltuk a helyünket, a már megcsökött iskolai padokban. Eltűntek a bogyófejek és a folyton nyüszítő izgó-mozgó kisdíákok helyett, higgadt fiatalokként izlelgettük az Életet.

Megpróbálom közelhozni a **vándorbotot kereső diákokat**, kiemelve ezen **utolsó gimnáziumi év** lényegét. Lassanként kiválasztottuk az utat, melyet követni szerettünk volna és utána nekiláttunk, hogy a Sors nagy erdejében segítőtársat keressünk a vándorlásunkhoz. Ma sem tudom, hogy találtunk arra a "csodabotra", amely minden kétségen átsegített. A vándorbot végig a kezünkben volt, mi sem bizonyítja jobban, minthogy el nem tévedtünk, s a harcot fel nem adtuk soha. A törhetetlen hit és a legyőzhetetlen akaraterő táplálhatta azt a kemény fát, melyből ilyen időtálló botot tudtak faragni. Mindamellert hittünk szándékunk tisztaságában, célunk igazában és nem ismertük küzdelmünkben a lehetetlent.

E hosszú útra való készülődés szötte át a gondolatainkat, valamint érzelmivilágunkat. Hiába is próbálom jövőképünket megfesteni, azon a színfoltok minduntalan összefutnak, szinte hallom amint együtt-érzően, átszellemülve dúdolnák kedvenc dalom sorait:

Szeressük egymást gyerekek

A szív a legszebb kincs

Ennél szebb szó, hogy szeretet

A nagyvilágon nincs

Az élet úgyis tova száll

A sír magába zár

Szeressük egymást gyerekek

Hisz, minden percért kár.

Közben egyre erősödtek a tömegektől mindinkább különvált, az újvilágot szolgálni akarók ordítózásai. Mivel hangjuk nemcsak erősebb lett, hanem minden szavuk végén ott ült a fenyegetés réme, kénytelenek voltunk, nemcsak odafigyelni, hanem tapsikolni is. A mozi sötétjében erőszakos kényszer hatására engedték el a szorongatott leányka kezét és álltunk föl, tenyereinket összeverni, amint Sztálin megjelent a moz-

ivásznon. Volt aki nagyon beleélte magát, teljes extázisba került, mint K.S., M.Zs., Sz.E.. Sztálin hódolatában Cs.M. még az apját is megtagadta, mert az apja pap volt. Hihetetlen, ám megtörtént: *magunkban átkozódtunk, kifelé pedig mosolyogtunk* — a felsz. porázán. Nem hiszem, hogy bármi tudna oly gyorsan nőni és terjedni, mint a félelem. Sajnos a mindennapjaink hozzátartozóivá váltak mindezek. Történt viszont egy-két olyan esemény is, amely a feledés tengerszintje fölé emelkedik és csak az emlékezővel együtt süllyed majd a mélybe. Megelőzve ezt, útjára engedem a "papírszeletet", amire ráírtam kik, s mik voltunk. Akit érdekel, nyugodtan elolvashatja.

Legtöbbször a jelen eseményei idézik a múltat. Az történt akkor is, amikor a *Jungle* felíratú autót megláttam. Ez a szó felkavarta bennem a múltat és a felszínre dobott egy gyönyörű képet: *A sétatér falaira leszállott az este. A sötét szárnyai alatt imbolygó lámpák, sejtető fényében sétálgató, üldögélő alakok a terasz félhomályjában. Diákok ülnek körbe az asztalokat a félhomályos teraszon. Alig van boruk, mégis úgy énekelnek és úgy sír velük a hegedű, hogy bizonyára könnyeznének a csillagok is. Lángra gyúlnak a fiatal szívek. Csodálatukra odagyúlnak az arrafelé járók. Akad aki bort küld — úgyhát nem oltja hanem táplálja a tüzet.* — Csodálatos éjszaka volt az — a kisvendéglő akkor átvette a nevünket, ugyanis mi voltunk a *Dzsungel* és nem pedig a *Jungle*! A vendéglő nevet kapott — mi pedig a kiszökésért kicsapást. Valaki beárult — már akkor is volt olyan — úgyhát kicsaptak az internátusból.

Akkoriban a hatalommal nem lehetett szembeszállni, úgyhát volt tanár, aki megpróbálta azt kijátszani. *Czikmántori is bűnrészességet vállalt velünk*, amikor titokban tudomásunkra hozta, hogy nyitva fogja fejteni a tornaterem ablakát, így fedél lehet a fejünk fölött és matrac a derekunk alatt.

— Aprótermetű Totyi, előttünk akkor, óriásra nőttél! — Az ítéletet rövidesen visszavonták, de él bennünk az emlék — a vendéglőn pedig a *Dzsungel* név máig is. Az *újabb név* -adója nem érdeklődött az eredeti keresztlevél után, vagy pedig úgy gondolta, hogy így könnyebben lehet abban vadászni?!

Amikor *kék maturandus szalagos diákok* látok szaladni a hegynek, pillanatig elfeledkezem magamról — és saját galléromon is vélni látom a szalagot. Szinte utánuk indulok, de ráésszémek, hogy én nem felfelé rohanok — márcsak lefelé botorkázom. Belém fáj az ébredés, meg kell állnom. Megállok, s míg szívem táját keresem, behunyt szemeim e-

lőtt megjelenik egy kép, amely szép lassan feloldja a görcsöt. Egy kép — egy csemény — az életünk egy parányi darabkája. Ott őrzöm máig lelkem képtárában. Most történelmünk falára akasztom, hátha a maturandusok közül valakit érdekel?!

1951 tavaszán, amikor éppen visszaérkeztek a fecskék, mi indulás előtt álltunk.

Útött a nagy óra,

A mi időnk lejárt,

itt hagyjuk alma-materünk

itt hagyjuk iskolánk... — énekeltük minden szünetben, felváltva azzal a ballagási énekkel, melyet a hatalom a benne levő Isten miatt, úgy kitiltott, hogy talán még mindig csak az öreg szívekben, az iskolák falán kívül bolyong, abban a reményben, hogy újra felpattant előtte a kapu:

Ballag már a vendiák tovább, tovább,

Isten veletek cimborák tovább, tovább ...

Nemcsak a dalt szándékozták megölni, hanem — ahogy énekelték — mindent, ami a múltat idézi:

A múltat végképp eltörölni;

Rabszolgahad, indulj velünk — hadjáratuknak áldozatul esett, ami csak útjukba akadt. Régi szokásnak számított még az is, hogy a maturandust */érendő diákot/*, kék szalaggal jegyezték meg és tették az iskola megbecsült ünnepeltjévé a végzősöket.

— *Vége a hagyománynak!...* — *Nincs többé megkülönböztető kék szalag!...* — *Egyenlőség lesz* — s, *hogy ki vagy mi leszel, mi szabjuk meg!...* — *A vörös csík jelzi, hogy meddig nőhetsz, milyen magasan tart-hatod a fejed!*

Ezt akarta a hatalom! — mikor már-már mindenki fejet hajtott. Székelyudvarhely 49 diákja akkor merte kitárni szívét-fejét a jel fölé emelkedve. *Úgy döntöttünk, hogy visszahozzuk a régi hagyományt* — kék maturandus szalagot tűztünk a gallérunkra.

Ma semmiségnek tűnik, de akkor, amikor az egész világ tele volt *Behajtani tilos!* táblákkal, szembe mentünk az egyirányú forgalommal. Feltűztük a maturandus szalagot és együtt — egyszerre mutattuk meg a hatalomnak: *hol és merre vezet a régi út?* A Kossuth utcai székházuk előtt addig sétálgattunk, míg meggyőződhattunk afelől, hogy tettünk tudomásukra jutott. Nagyon boldogok, sőt büszkék voltunk magunkra. Éreztük, tudtuk, hogy velünk együtt dobog e kis városka hatalmas szí-

ve. A hatalom prűszkölése megtöltötte a várost anélkül, hogy bárkit sikerült volna megfertőznie.

Abban a helyzetben mit csinált hát a magatehetetlen?! Megpróbált megalázni mindenkit, akit csak lehetett. Velünk is megpróbálkoztak, ezek a dühükben és bosszújukban fetrengő alakok! Pár nappal az érettségi előtt Öcsém által tudomásunkra hozzák, hogy találkozni szeretnénk velünk. Mi rövid tanakodás után eldöntöttük, hogy a *randevú*-n idejében ott leszünk. Meg is jelentünk — a mai *Fényes vendéglő* udvarán, ahol rövidebb-hosszabb várakozási idő után (ez a megtöretés egyik módszere volt), amikor már épp indulni készültünk, megjelent G.P. elvtárs, aki minden bevezetés nélkül parancsolt:

— Az udvar sarkában levő téglahulladék rakást hordjátok el!

Óh, ha le tudtam volna *fényképezni* az akkori lelkünket — vagy a szemünket, melynek tüzetől majdnem porrá égett az elvtárs. Némán bámultuk és lehet még az eddigieknél is merevebb, hajlíthatatlan gerinccel álltunk. Az érzelmeink szülte gondolataink felszínre törtek bennem. Hebegve bár, de megszólaltam:

— Amikor az odabentiek, a székházban levők kijönnek téglát rakni, akkor hajlandók leszünk segíteni!

Az elvtárs e szavak hallatán, úgy elment, mintha poklot ajánlottam volna föl nekik. Mi pár percig még ott álltunk.

Senki sem jött többé hozzánk, de erősen figyeltek. Onnan tudtuk meg, hogy amikor Molier azt találta kérdezni, hogy:

— Sztrájkolunk-e, vagy mit csinálunk?! — úgy felzúdultak a sztrájk szó hallatán, mint a méhek, amikor megkopogtatják kaptáruk falát. Bizonyára fullánkjukat is belénk eresztették volna, ha azáltal nem fenyegeti őket is a pusztulás, a méhekhez hasonlóan. Akkoriban ugyanis nem voltak még teljesen függetlenek a tömegtől. Mint ahogy általában lenni szokott, a sikertelen megalázás átadta helyét a bosszúnak. Mivel akkortájt alakult meg az I.M.SZ. / *Ifjúmunkás Szövetség*/ úgy határozottak, hogy minket nem vesznek be a szervezetbe. Azt gondolták az ostobák, hogy könyörögni fogunk sírvafakadva! — Tévedtek! — Semmi porcikánk nem kívánta az afféle szervezkedést. Közömbösségünket észelve, valószínű a köldöküket *harapdosták*, de mit volt mit tennük?! Vagy felvesznek vagy tagság hiányában, kenyér nélkül maradnak. Úgy ahogy mondani: kenyér nélkül — hiszen jórészüknek mégcsak szakmájuk sem volt.

Pár nap múlva, Öcsémtől felküldték a tagkönyveket — minden óhajuk ellenére és bármiféle kérés nélkül. Így lettünk hát I.M.SZ. tagok, az érettségi előtt pár héttel és mint *boldog I.M.SZ.-esek* értük meg az utolsó tanítási napot. Azt a napot, amely az iskolák életében évszázadok óta, a legnagyobb örömnép volt. Hogyne lett volna az, hisz tanárnak és diáknak az volt a célja: eljutni közösen a csúcsra. Viszont a *tiltott listára* került a kicsengetés — ha tehetnék volna, nemcsak az ünnepet, még a napot is letörölték volna a naptárból. *Miért?* Mert a *butaság legnagyobb ellensége a tudás* és mindazok, akik a szóban levő rendszert szerették, a tudatlanok bandájához tartoztak, még akkor is ha közben diplomájukat fitogtatták. A diplomákat, amiket azoknak osztogattak, akik képtelenek voltak nappali tanulásra. Estére munka közben úgy megokosodtak, hogy azt amit mások még 8-10 óra alatt sem — ők 1-2 óra alatt képesek voltak *megtanulni*. Rendületlenül hirdették, hogy:

— Tanulj fiam! — a folytatását csak titkon, gondolatban:

— No, nem azért, hogy tudásoddal helyettünk vezess, hanem, hogy minket szolgálj!

Így lett az *értelmiség a társadalom szükséges rossz* — szörös hernyója, akit óhajtottak, de undorodtak is tőle és amelyet kidobni nem lehetett.

Hihetetlennek tűnő dolgok történtek az **utolsó iskolai napon**.

A félelem, amelyről előbb már írtam — a világ leggyorsabban növvő szörnycetege volt. Úgy behálózta az iskolát, hogy nemcsak a tanárok nem mertek megszólalni, még a pedellus is félt tovább csengetni mint máskor. Félénkek voltak a gondolatok, viszont az érzelmek nem ismerték a következmények logikáját. Ezért mondták, hogy *a fiatalok a szívükkal gondolkoznak*. Ez utóbbi vezette hozzánk egyik szünetben azt az osztályt, amely kicsengetésünkre lett volna hivatva. Megható volt az a "tiltott" búcsúzkodás. Az érzelem alig tudott gondolatná, majd szavakká formálódni. Rövid köszöntő beszédemnek, csak az utolsó mondatát verik vissza a sziklakká merevedett évtizedek.

— Viszontlátásra, ott kint az eszmék barikádjai — mondtam, hisz akkor még azt hittem, hogy eszméinkkel—eszményeinkért harcra kelhetünk. Ekkor még nem tudtam, hogy csak barikádok lesznek... eszmék nem. Eszmény lett — és annak vasvillásai a barikádok barikádjai kényszerítették át a népet egy *szocializmusnak nevezett, nem létező délibábszerű vár* bevételeire. Elképzeléseik szerint: amíg a tömeg egymást

agyon tapossa, ők a hatalom tejfől-fürdőjében kéjelegve nézik a kegyetlen pusztulást.

Ezzel a titkos búcsúval ért végéhez közeledett az utolsó tanítási napunk. Így hagytuk el az öreg Alma-Matert. Szerettük volna egymást átölelni még egyszer utoljára, de nem tehattük, mert mindkettőnk karjait levágták. Ezt megakadályozhatták, de gondolataink és érzelmeink szabadságát SOHA!

Talán azért, hogy csupán a *be nem teljesült vágyak örökéletűek*, iskoláink iránti szeretetünk is elkísér a sírig.

Hogyha a kicsengetést tiltották, akkor természetesen szó sem lehetett bankettől, arról a *kispolgári csökevényről*. A mulatást, azt pedig eltörölték az ember által gyakorolható tevékenységek listájáról. Egyál-

talán, hogy is fért volna össze egy hasonló *ko molytalan dolog*, a szocializmus építésének ügyével?!

Mi nem kérdeztük és nem vettünk tudomásul semmit. Elhatároztuk, hogy megtartjuk az **utolsó vacsorát**. Mivel a vendéglő nem vállalta volna, de pénzünk sem volt amyi, úgy döntöttünk, hogy veszünk egy disznót meg bort és megkérjük az internátusi konyha személyzetét, hogy készítsen nekünk egy vacsora-félét. Ők nemcsak szívesen, hanem lelkesedve vállalták és estére a hófehérrel terített asztalok készen álltak — még virág is volt rajtuk. A révbejutás igazi örömeivel, zene nélkül nótázgatva,

AZ UTOLSÓ VACSORA UTÁN,
A SZÜLŐK TÁRSASÁGÁBAN

boldogan töltöttük az estét, amikor egyszer csak megnyílt az ajtó, s belépett rajta Udvarhely minden idők leghíresebb cigányprimása: Kónya Jancsi és zenekara. Hívás nélkül is eljöttek elköszönni! Kell-e nagyobb bizonyíték arra, hogy a kisvárosi szívek együtt dobogtak? A hegedű, amelynek hangját oly sokszor lehetett már hallani a pesti-rádió hullámhosszán is, érettünk sirt — miattunk jajgatott. Fennséges volt Jancsi bácsi!

— *"Kint a rónán, nyártüzében reng a délibáb..."* — kértem és ő *"... csak nehogy baj legyen!"* — mondta és már vette is a vonót. Kinyitottuk az ablakokat, hogy hallja akinek füle és szíve van. Sirt a hegedű és vele együtt mi is — belezokogtunk a sötét éjszakába:

Ott, ahol zúg az a négy folyó,

Ott, ahol szenvedni jó ...stb.

Reggel lett. A közös utunk végét a felkelő nap akkor kezdte be-aranyozni — már nem énekeltünk, csak felsőhajtottunk:

"Fel búcsúcsókra címborák!"

Megöleltük egymást, majd a baráti csókok után 49 fele indult a csapat — mindenki azon az úton, amit a Sors kijelölt számára.

Az előadás véget ért ... a színpad kiürült ... feledés ködfüggőnye takara el a csodálatos világot.

Ahogy itt ülök, kissé megfáradva, egy-egy fájdalmas sóhajt, és egy mélyről jövő könnyet ejtve, minden elmosódott kép után — távolról énekhangot hallok, mely egyre közeledik és erősödik. Balogh Feri száz tagú énekkarának hangja hasít a fülembe — a lelkembe.

Magával röpit egy égretörő kiáltás: *"Forr a világ, bús tengere, óh, magyar!"* — csak egy pillanatig, mert szívem kalínpálása visszakényszerít a valóságba. Megsimogatom, megnyugtatom: — *Nem történt semmi, csak a képzelet szárnyain bejártam újra azt a világot, amelybe visszamenni soha többé nem lehet ...*

Szívem dübörgése megcsendesedik — ráhelyezkedem egy régen hallott diákdal csendes hullámaira, hogy a soha meg nem értett Vég-telen felé ringasson:

Egy kisváros ködbevész

Ami elmúlt, csak álom volt —

Csak mese volt az egész

Öreg diák visszanéz...

Szóljanak hát érvként és indokként életem eseményei, az: *érdemes-e itt és így?* -re.

Saját magam jóideje megkaptam már a választ — íme milyen formában fogalmazódott az meg bennem valamikor, a sétatéren.

Vallomásom ezen utolsó része sírfelíratom is lehetne majd:

Késő ősz volt — szürke, hideg ködök
Borultak a tájra,
Amikor egy haldokló levél, vérző önmagával
Ezt írta a sárba:

— *Ha csak egy homokszemjét is megtarthattam*
E kopár sziklának,
Ha csak egy parányi árnyat adhattam
A rászorultaknak;
Ha csak egy zöld fűszál nőhet ki
Korhadó magamból e kopár határon —
Úgy érdemes volt élni
És meghalni e tájon!

* * *

Tartalom

Gyökerek.....	9
Indulás előtt.....	47
„Per spinas ad rosas”.....	67
Nagyvakáció.....	87
Az újrakezdés.....	101
Ismét a kollégiumban.....	115
Újfajta diákélet.....	147
„Maturandus”.....	165

..... a fiatalabb generációk nemzeti történelmünket rosszul, vagy egyáltalán nem ismerik [...] ha mi ezeket a történelmileg determinált vonásokat helyesen ismerjük fel és tudatosítjuk, az nagyon hasznos lehet, tartást adhat az emberiségnek. De nem a **balsors kutatás**, hanem a történelmi teljesség feltárása és megismertetése az, ami a nemzeti tudat zavarást segít feloldani."

Juhász Gyula ezen meglátására érkezik ez az emberi sorsokat idéző, múltébresztő önéletrajzi tájékoztató, mely adatközlő jellege folytán nemcsak a „mesehős” korosztálya, hanem a következő nemzedékek számára is hasznosnak vélhető. A maga helyét tudatosan kereső, tájékozódni kívánó utód rátalálhat a gyökerekre — a szülőföldre; térben és időben egy korábbi nemzedék emberi - , valamint nemzeti közösségeire.

A teljesség igénye nélkül, saját összefüggéseiben értékelve, eszmei vonatkoztatásokban veszi számba mindazt, amit érdemes és talán már ki is lehet mondani — anélkül, hogy szépírói babérokra pályázna.

A könyörtelenül szigorú erkölcsön alapuló meglátások szerint a meg- és helybenmaradásunkat veszélyeztető tényezők, nemcsak körülötünk és felettünk, hanem bennünk is rejlenek.

Mindamellet, hogy tenni kíván valamicskét szellemi erőnk erősítése céljából — e könyv tulajdonképpen a legkövetkezetesebb kalauz írója személyiségének megismeréséhez, aki szókimondásával sem magát, sem másokat nem kímél.

A SZERKESZTŐ

